

PAŃSTWOWE MUZEUM ARCHEOLOGICZNE
w Warszawie

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

АРХЕОЛОГІЧНІ ВІДОМОСТІ

TOM (VOL.) LXIV
2013

WARSZAWA 2013 БАЛШАБА

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

TOM LXIV

*Redakcja „Wiadomości Archeologicznych”
wyraża solidarność
z narodem ukraińskim w jego walce o niezależność*

*Wojciech Brzeziński
Redaktor Naczelny*

*Редакція «Археологічних Відомостей»
висловлює солідарність
з українським народом в його боротьбі за незалежність*

*Войцех Бжезіньські
Головний редактор*

Redaguje zespół / Editorial staff:

dr Jacek Andrzejowski (sekretarz redakcji / managing editor), dr Wojciech Brzeziński (redaktor naczelny / editor in chief),
prof. dr hab. Teresa Dąbrowska (zastępczyni redaktora naczelnego / subeditor), mgr Grażyna Orlińska,
mgr Radosław Prochowicz, mgr Barbara Sałacińska, mgr Andrzej Jacek Tomaszewski, mgr Katarzyna Watemborska-Rakowska

Recenzenci tomu / Peer-reviewed by:

prof. dr hab. Teresa Dąbrowska, prof. dr hab. Renata Madyda-Legutko, prof. dr hab. Magdalena Mączyńska,
prof. dr hab. Wojciech Nowakowski, dr hab. prof. UJ Jacek Poleski, dr hab. prof. UŁ Jan Schuster

Tłumaczenia / Translations:

Anna Kinecka, Magdalena Małek
Jacek Andrzejowski

Korekta / Proof-reading

Autorzy
Katarzyna Watemborska-Rakowska

Skład i łamanie / Layout:

JRJ

Rycina na okładce: zapinka szczeblowa z Warszawy-Wawra. Rys. Lidia Kobylińska

Cover picture: rung brooch from Warszawa-Wawer. Drawn by Lidia Kobylińska

© Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, 2013

© Autorzy, 2013

Państwowe Muzeum Archeologiczne jest instytucją
finansowaną ze środków
Samorządu Województwa Mazowieckiego

Sprzedaż publikacji Państwowego Muzeum Archeologicznego prowadzona jest w salach wystawowych muzeum,
ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa.

Wydawnictwa można zamawiać telefonicznie (+48 22 5044 872, +48 22 5044 873)
lub pod adresem mailowym (wydawnictwapma@pma.pl).

Pełen spis zawartości „Wiadomości Archeologicznych”: <http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/>

List of contents of “Wiadomości Archeologiczne”: <http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl/spisy-tresci/>

Adres redakcji / Editorial office:

Państwowe Muzeum Archeologiczne, ul. Długa 52 (Arsenał), 00-241 Warszawa
tel.: +48 (22) 5044 841, +48 (22) 5044 813; fax: +48 (22) 831 51 95;
e-mail: j.andrzejowski@wiadomosci-archeologiczne.pl

<http://www.wiadomosci-archeologiczne.pl>

WIADOMOŚCI ARCHEOLOGICZNE

Tom (Vol.) LXIV

SPIS TREŚCI

Contents

ROZPRAWY

- Przemysław H a r a s i m, Studia nad lateńskimi oraz prowincjonalnorzymskimi importami w kulturze oksywskiej 3
Studies in La Tène and Provincial Roman Imports in Oksywie Culture
- Adam Cieśliński, The Presence of Flat Graves at the Burial Mound Cemeteries of the Wielbark Culture 49
in Northern and Eastern Poland
Zagadnienie występowania pochówków płaskich na cmentarzyskach kurhanowych kultury wielbarskiej w Polsce północnej i wschodniej
- Tomasz B o c h n a k, Przyczyny zaniku ceramiki toczonej na ziemiach polskich w początkach I w. po Chr. – zapomniany sekret, uwarunkowania społeczno-psychologiczne czy czynniki ekonomiczne? 85
The Decline of Wheel-made Pottery on the Territory of Poland in Early 1st Century AD – a Forgotten Secret, Socio-psychological Circumstances or Economic Factors?

MISCELLANEA

- Zbigniew Miecznikowski, Sławomir Sałaciński, Barbara Sałacińska, Osadnictwo neolityczne i wczesnobrązowe w okolicy Tomin, pow. opatowski 97
Neolithic and Early Bronze Age Settlement at Tominy, Opatów County
- Martin Jeżek, Tomasz Płociński, Results of Chemical Microanalysis of Selected Stone Artefacts from the Collection of the State Archaeological Museum in Warsaw 137
Wyniki mikroanaliz chemicznych wybranych zabytków kamiennych ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie
- Martin Jeżek, Touchstones from Early Medieval Burials in the Collection of the State Archaeological Museum in Warsaw 147
Kamienie probiercze z wczesnośredniowiecznych grobów w zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie
- Anna J u g a - S z y m a Ń s k a, *Mein lieber Wilhelm Kögler*. O zapomnianym pruskim archeologu 153
Mein lieber Wilhelm Kögler. About a Forgotten Prussian Archaeologist

ODKRYCIA

- Klaudia Nawałany, Materiały z epoki brązu i z okresu wpływów rzymskich na stanowisku 35 w Dzierżysławiu, pow. głubczycki 161
Bronze Age and Roman Age Finds from Site 35 at Dzierżysław, Głubczyce County

Artur Kurpiewski, Jadwiga Lewandowska, Sadłowo – nowa karta w badaniach osadnictwa kultury wielbarskiej na ziemi dobrzyńskiej Sadłowo – Turning a New Life in the Study of Wielbark Culture Settlement in Dobrzyń Land	172
Katarzyna Watemborska-Rakowska, Nieznane cmentarzysko z okresu wpływów rzymskich z miejscowości Całowanie, pow. otwocki Unknown Roman Period Cemetery from Całowanie, Otwock County	190
Radosław Prochowicz, Tomasz Rakowski, Sieluń, pow. makowski. Nowe stanowisko kultury wielbarskiej na północnym Mazowszu Sieluń, Maków Mazowiecki County – a new site of Wielbark Culture from northern Mazowsze	198
Konstantin N. Skvortsov, Znaleźiska zapinek typu 216/217 VII grupy Almgrena na obszarze kultury Dollkeim-Kovrovo Finds of Brooches of Type 216/217, Almgren Group VII, from the Territory of Dollkeim-Kovrovo Culture	210
Jan Schuster, Z drugiej strony Bałtyku. Zapinka północnoeuropejskiej formy z V wieku z Wielkopolski From the Other Side of the Baltic Sea. A North-European Brooch from 5 th c. AD Found in Great Poland	217
Tomasz Rakowski, Znaleźisko bałtyjskiej zapinki szczęblowej z warszawskiego Wawra A Balt Rung Brooch from Warszawa-Wawer	227
WYKAZ SKRÓTÓW / ABBREVIATIONS	235

ZBIGNIEW MIECZNIKOWSKI, SŁAWOMIR SAŁACIŃSKI, BARBARA SAŁACIŃSKA

OSADNICTWO NEOLITYCZNE I WCZESNOBRĄZOWE W OKOLICY TOMIN,
POW. OPATOWSKI

NEOLITHIC AND EARLY BRONZE AGE SETTLEMENT AT TOMINY, OPATÓW COUNTY

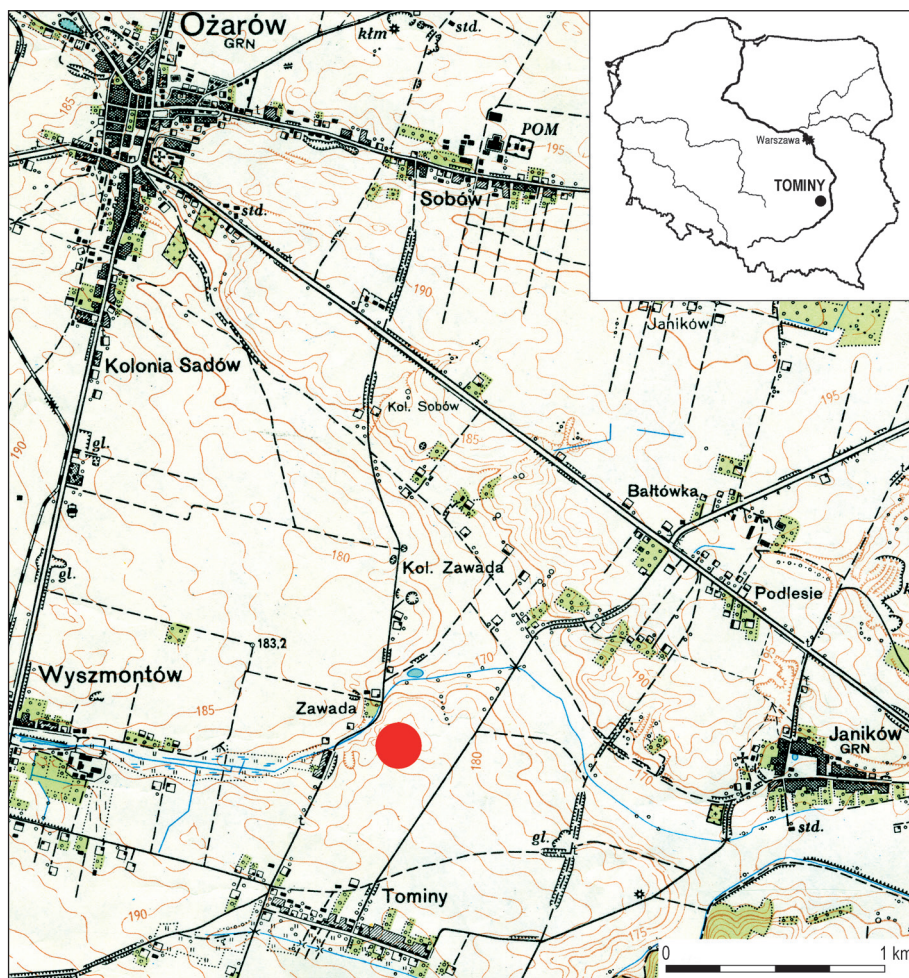
Celem artykułu jest prezentacja wyników szerokopłaszczyznowych badań przeprowadzonych na wielokulturowym stanowisku 5 w Tominach (gm. Ożarów, pow. opatowski, woj. świętokrzyskie). Prace wykopaliskowe, zrealizowane w związku z budową obwodnicy Ożarowa, trwały od 18 kwietnia do 31 lipca 2006 roku¹. Zasadniczym celem tych prac było rozpoznanie stanowiska w obrębie przebiegu inwestycji, eksploracja obiektów i nawarstwień kulturowych, zabezpieczenie zabytków ruchomych oraz wykonanie dokumentacji rysunkowej, fotograficznej i opisowej. Przyniosły one wiele cennych rezultatów i nowych informacji dotyczących pradziejowej sytuacji osadniczej przedpola Wyżyny Sandomierskiej, zaś opracowanie ich wyników zamyka projekt badawczo-inwestorski i stanowi uzupełnienie innych, opublikowanych już zespołów z obwodnicy Ożarowa.

¹ Badaniami kierowali Zbigniew Miecznikowski i Sławomir Sałaciński. Uczestniczyli w nich Michał Hrynczyszyn, Ewelina Kwiatkowska i Marcin Więcek, którym dziękujemy za olbrzymi wkład w realizację badań. Wojciechowi Borkowskiemu i Markowi Zalewskiemu (Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie) dziękujemy za konsultacje terenowe, a Januszowi Budziszewskiemu (Instytut Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego) i Piotrowi Szwarczewskiemu (Wydział Geografii i Studiów Regionalnych Uniwersytetu Warszawskiego) za konsultacje geomorfologiczne. Podziękowania za prace graficzne i opracowania komputerowe składamy także Iwonie Brodzkiej, Izabeli Chojnowskiej, Anecie Czubińskiej i Bartłomiejowi Karchowi (PMA), a za pomoc w kwerendzie stanowisk Justynie Marczuk (PMA). Markowi Florkowi z Delegatury w Sandomierzu Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Kielcach dziękujemy za udzielenie i zgodę na publikację zdjęcia lotniczego z lokalizacją wykopów oraz za informacje dotyczące badań powierzchniowych w rejonie Tomin.

Lokalizacja stanowiska i historia badań

Stanowisko Tominy 5/160 położone jest na północnym przedpola Wyżyny Sandomierskiej (Ryc. 1), w południowo-wschodniej krawędzi Przedgórza Łżeckiego (J. Kondracki 2002, ryc. 38; M. Szeliga, A. Zakościelna 2009, s. 9). Analizę i opis geomorfologiczny rejonu badań wykonał Tymoteusz Wróblewski (2007). Stanowisko zlokalizowane jest na wzgórzu położonym w dolinie Czyżówki (Ryc. 2), ograniczonym od północy strumieniem wyszmontowskim a od południa ciekami opływającym wieś. Wzniesienie nieznacznie wyodrębnione jest od zachodu i południa, wyraźniej od północy i wschodu. Zbudowane jest ono z piasków lodowcowych mułkowatych i glin zwałowych. Ślady pradziejowego osadnictwa zlokalizowano na wysokości 178–184 m n.p.m. Analiza szczegółowych map glebowych (Urząd Gminy Ożarów) wskazuje, że w tym rejonie przeważają kompleksy glebo- we klasy 5. i 6., powstałe na pylastych piaskach gliniastych mocnych, utworzone z gleb brunatnych właściwych, bielcowych właściwych i pseudobielcowych. W bezpośrednim sąsiedztwie stanowiska występują skały węglanowe jury górnej (oksfordu i kimerydu). Zapadają się one ku południowemu zachodowi pod kątem 70°, zaś opoki kredy górnej (turonu) mają nachylenie 64° ku północnemu wschodowi. Dolina Czyżówki wciną się w podłoże kenozoiczne, na którym zdeponowane są osady plejstocenu: żwiru i gliny zwałowe stadiału przedmaksymalnego zlodowacenia środkowopolskiego, przykryte zastoiskowymi piaskami mułkowatymi ze żwirami i glinami zwałowymi stadiału maksymalnego tego zlodowacenia. Gliny

Ryc. 1. Tominy 5, pow. Opatów.
Lokalizacja stanowiska
Fig. 1. Tominy 5, Opatów County.
Location of the site

Ryc. 2. Tominy 5, pow. Opatów.
Widok stanowiska. Fot. T. Wróblewski
Fig. 2. Tominy 5, Opatów County.
View of the site. Photo T. Wróblewski

zwałowe występują na większości stosunkowo płaskich kulminacji terenu po obu stronach doliny. Jeszcze większe powierzchnie zajmują lodowcowe piaski pyłowate zlokalizowane na ich obrzeżach (T. Wróblewski 2007).

Stanowisko zostało odkryte w 1982 roku przez Janusza Budziszewskiego. Znalazł on wówczas dwa odłupki krzemienne i formę rdzeniową. Weryfikacji dokonano w roku 1987, znajdując 105 fragmentów ceramiki, 173 zabytki krzemienne i pięć grudek polepy, natomiast w roku 1993 Marek Florek zebrał w tym miejscu 22 fragmenty ceramiki, 22 krzemienne odłupki i siedem odłupków retuszowanych. Kolejne badania powierzchniowe i sondażowe przeprowadził w 2004 roku, na zlecenie Generalnej Dyrekcji Dróg Krajowych i Autostrad w związku z planowaną obwodnicą Ożarowa, zespół kierowany przez Aleksandrę Sujecką i Józefa Bednarczyka. Stanowisko określono jako osadę neolitycznej KPL².

W 2006 roku w rejonie wsi Tominy na kilku stanowiskach przeprowadzono szerokopłaszczyznowe, ratownicze badania wykopaliskowe, w związku z realizacją budowy obwodnicy Ożarowa. Ich koordynatorem było Muzeum Przyrody i Techniki *Ekomuzeum* im. Jana Pazdura w Starachowicach, a wykonawcami – Fundacja Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Instytut Archeologii UMCS, Krakowski Zespół do Badań Autostrad i Oddział w Warszawie Stowarzyszenia Naukowego Archeologów Polskich. Wyniki badań przeprowadzonych na

² W artykule stosowane są następujące skróty: EB – epoka brązu; KAK – kultura amfor kulistych; KŁ – kultura łużycka; KM – kultura mierzaniowska; KPL – kultura pucharów lejkowatych; KT – kultura trzciniecka; WEB – wczesna epoka brązu; WEŻ – wczesna epoka żelaza.

wielokulturowym stanowisku 6 (od paleolitu środkowego po młodszy okres przedrzymski), które kontynuowane były w 2007 roku, opublikowali Marcin Szeliga i Anna Zakościelna (2009). Rezultaty badań stanowiska Tominy 12 – osady KPL – opracowali Sławomir Kadrow i Piotr Olejarczyk (2010), natomiast sprawozdanie z ratowniczych prac wykopaliskowych na wielokulturowym stanowisku 17 (od neolitu po okres wpływów rzymskich) przygotowali Anna Zakościelna i Tadeusz Wiśniewski (2009).

Metodyka polowa

Prace na stanowisku 5 rozpoczęto od wyznaczenia siatki arowej. Poszczególne ary oznaczono numerycznie na osi SW-NE (od 1 do 23) i alfabetycznie na osi NW-SE (od A do E). Rejon badań podzielono na 9 wykopów (Ryc. 3). Wykopy oznaczone nieparzystymi cyframi miały szerokość 30 m (oś SW-NE), a parzystymi – 20 m. Ich długość (oś NW-SE) była zmienna w zależności od lokalizacji w obrębie pasa inwestycji. Warstwę humusu usunięto mechanicznie, dalszą eksplorację prowadzono ręcznie (Ryc. 4). W pierwszej kolejności odsłonięto powierzchnię wykopów o numerach nieparzystych (1, 3, 5, 7, 9) przykrywając hałdami powierzchnie pozostałych wykopów (2, 4, 6, 8). Po zakończeniu eksploracji, zasypywano rejon wykopów oznaczonych nieparzystymi cyframi i rozpoczynano eksplorację wykopów o parzystej numeracji (M. Więcek 2007).

Po odhumusowaniu plantowano powierzchnie do tzw. poziomu B, który dokumentowano fotograficznie, wykonując w każdym arze po dwa zdjęcia od południowego zachodu i dwa od północnego wschodu, oraz rysunkowo.

Ryc. 3. Tominy 5, pow. Opatów.
Lokalizacja wykopów.

Fot. J. Chrustek (Archiwum Delegatury w Sandomierzu, Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Kielcach)

Fig. 3. Tominy 5, Opatów County.
Location of the trenches.

Photo J. Chrustek (Provincial Office of Monument Preservation in Kielce, archive of the District Office in Sandomierz)

Ryc. 4. Tominy 5, pow. Opatów.
Prace eksploracyjne w wykopie 7
(widok od NE). Fot. B. Sałacińska
Fig. 4. Tominy 5, Opatów County.
Field work in trench No. 7 (NE view).
Photo B. Sałacińska

Wyróżniano obiekty, warstwy kulturowe i pozaobiekto-
we. Wyodrębnione obiekty dokumentowano od pozio-
mu A (strop) i eksplorowano 10-centymetrowymi war-
stwami mechanicznymi (B, C itd.), rysując plany w skali
1:20 i wykonując dokumentację fotograficzną. Analogicz-
nie postępowano w przypadku cięć profilowych. Prze-
kroje rysowano w skali 1:20 i fotografowano. Wyjątek
stanowiła dokumentacja rysunkowa obiektów 23 i 38,
którą wykonano w skali 1:5. W niektórych przypadkach
stosowano eksplorację plastyczną. Po zakończeniu prac
w wykopach wykonywano zdjęcia panoramiczne z róż-
nych stron. W trakcie eksploracji sporządzano rejestry
warstw kulturowych, wypełniskowych obiektów, inwen-
tarze zabytków masowych i wydzielonych oraz dokumen-
tacji rysunkowej i fotograficznej. Prowadzono dzienniki
niwelacji i wypełniano karty polowe obiektów. Wyko-
nano plany zbiorcze poszczególnych wykopów w wersji
tradycyjnej w skali 1:100 i elektronicznej (w programie
Corel Draw) w skali 1:200 oraz plan stanowiska z siatką
arową, wrysowany na mapę geodezyjną i plan z siatką
arową, przebiegiem granic osi obwodnicy i rotacją eks-
ploracji wykopów w skali 1:1000.

Wyniki badań

Łącznie na stanowisku przebadano 100 arów. Na po-
ziomie B wykopów wyróżniono 127 obiektów (Ryc. 5)
w tym: 12 neolitycznych (KPL), dwa z WEB (łączone
z KM), dwa z EB (prawdopodobnie KŁ), jeden związa-
ny zapewne z WEŻ, 21 nieokreślonych kulturowo i jeden
nowożytny. Wydzielono ponadto pięć jam wybierzysko-
wych wydatowanych w terenie na WEB (?), w tym obiekt
68 – wstępnie interpretowany jako obiekt o charakterze
eksploatacyjnym. Wyeksplorowano także zachowane czę-

ściowo dwie warstwy kulturowe związane z osadnictwem
KPL (Ryc. 5). Łącznie z obiektami można je zinterpre-
tować jako ślady po średniej wielkości osadzie tej kul-
tury, silnie zniszczonej i fragmentarycznie uchwyconej
w trakcie badań.

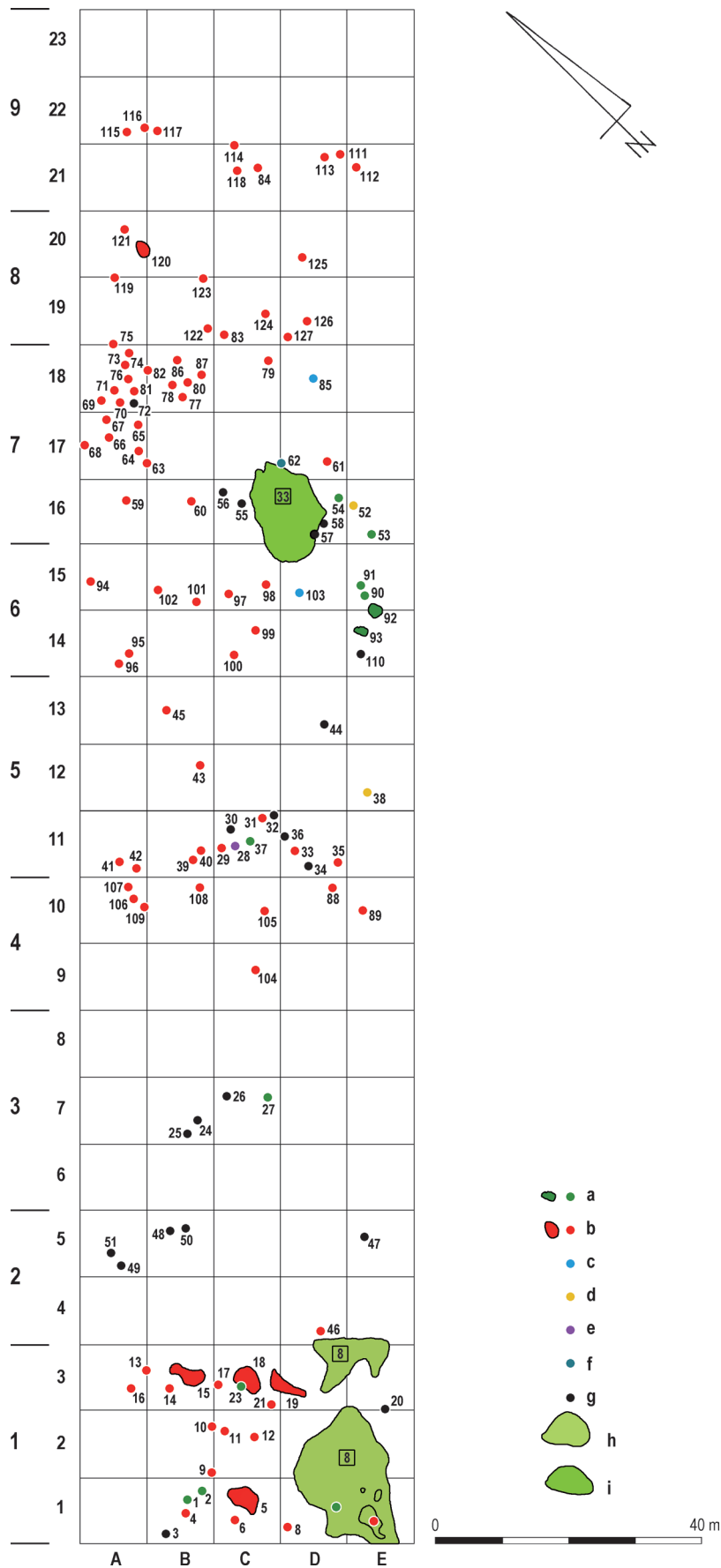
Ponadto w humusie natrafiono na fragmenty cerami-
ki i zabytki krzemienne, które można łączyć z kulturami
wczesnoneolitycznymi, jak również z KT.

Bardzo istotne jest przebadanie pięciu jam określonych
jako wybierzyskowe. Miały one zarys kolisty w planie
i nieckowaty w profilu. W ich piaszczystogliniastych wy-
pełniskach natrafiono na dużą ilość gruzu wapiennego
i okruchów krzemiennych z surowca turońskiego.

W niniejszym opracowaniu przedstawione zostały
obiekty łączone z KPL, KM i KŁ oraz wybrane jamy wy-
bierzyskowe. Dalsze 83 obiekty, wypełnione gruzem wa-
piennym i rumoszem krzemiennym z lokalnego surowca
turońskiego, ale mniej charakterystyczne od wspomnia-
nych jam wybierzyskowych, będą przedmiotem odręb-
nego opracowania archeologiczno-geologicznego.

Na stanowisku 5 wydzielono sekwencję chronologicz-
ną składającą się z co najmniej sześciu faz zasiedlenia
przebadanego rejonu.

Najstarsze ślady penetracji datują nieliczne zabytki kul-
tur wczesnoneolitycznych, odkryte w humusie. Natomiast
najstarsza faza stabilnego zasiedlania, odnotowana na ba-
danym stanowisku, wiąże się z osadnictwem KPL. Są to
obiekty oznaczone numerami: 1, 2, 7, 23 (wykop 1), 27
(wykop 3) oraz 37, 53, 54 i 90–93 (wykopy 5–7). Z osadnic-
twem KPL łączą się też dwie warstwy kulturowe (nr 8 i 33),
zarejestrowane w wykopach 1 oraz 6 i 7. Wymienione ele-
menty koncentrowały się w dwóch wyraźnych skupiskach
oddzielonych od siebie przestrzenią, na której wystąpiły
obiekty należące do innych faz chronologicznych. Pierw-

Ryc. 5. Tominy 5, pow. Opatów. Zbiorczy plan obiektów i warstw kulturowych.

Rys. M. Więcek, oprac. komp. B. Sałacińska

Fig. 5. Tominy 5, Opatów County. General plan of features and layers.

Drawn by M. Więcek, layout B. Sałacińska.

Legenda/Key: 1–9 – lokalizacja wykopów/
location of the trenches; 1–23, A–E – oznaczenia
arów/sectors; a – obiekty kultury
lejkowatych/Funnel Beaker Culture features;
b – jamy wybierzyskowe/extraction pits;
c – obiekty kultury mierzanowickiej/
Mierzanowice Culture features; d – obiekty
kultury łużyckiej/Lusatian Culture features;
e – obiekt z wczesnej epoki żelaza/Early Iron
Age feature; f – obiekt nowożytny/modern
feature; g – obiekty o nieokreślonej chronologii/
undetermined features; h – warstwa kulturowa
nr 8 kultury pucharów lejkowatych/Funnel
Beaker Culture cultural layer No. 8; i – warstwa
kulturowa nr 33 kultury pucharów lejkowatych/
Funnel Beaker Culture cultural layer No. 33

sze z nich znajdowało się w wykopie 1 i na skraju wykopu 2, drugie – w wykopach 6 i 7. Wyjątkiem są tutaj obiekty 27, 37, które zlokalizowane były w odosobnieniu od pozostałych jednostek KPL, odpowiednio w wykopie 3 i 5. Ogólnie zauważyć można, że obiekty neolityczne znajdowały się w południowo-wschodniej partii stanowiska, natomiast brak ich w pozostałych częściach badanego obszaru. Spostrzeżenie to pozwala wysnuć wniosek, że w trakcie prac wykopaliskowych uchwyciono skraj osady KPL.

Kolejną fazę zasiedlenia stanowią obiekty wstępnie zinterpretowane jako jamy wybierzyskowe i datowane na WEB – obiekty 39 i 45 w wykopie 5 oraz 68, 78 i 79 w wykopie 7. Wątpliwości co do ich oceny zawarte są w opisach poszczególnych obiektów.

Z WEB związane są ponadto nieliczne obiekty o charakterze osadniczym. Do tego odcinka czasowego zaliczono tylko dwie jamy łączone z osadnictwem KM – 85 i 103. Wystąpiły one w wykopach 6 i 7, w znacznej odległości od siebie. Do KM może także należeć graca z krzemienia świciechowskiego znaleziona w warstwie kulturowej 33. Nieliczne fragmenty ceramiki, odkryte w humusie, poświadczają penetrację tego stanowiska przez ludność KT, także w WEB.

Kolejną fazę zasiedlenia stanowiska numer 5, związaną z EB i KŁ, poświadczają obiekty 38 (wykop 5) i 52 (wykop 7). Do KT lub KŁ należy znaleziony luźno półksiężycowaty nóż sierpowaty.

Następna faza użytkowania badanego obszaru przypada na WEŻ. Do tego odcinka czasowego zaliczono obiekt 28 (wykop 5).

Najmłodszą fazę stanowi nowożytny obiekt 62 (wykop 7). Charakter wypełniska (dość „świeża” warstwa ciemnej ziemi) oraz brak datującego materiału pozwalają określić go jako ślad po ognisku.

Osobną grupę tworzą obiekty o nieokreślonej chronologii: 3, 20, 24–26, 30, 32, 34, 36, 44, 47–51, 55–58, 72, 110. Wystąpiły one w rozproszeniu, nie tworząc skupiska. Spośród nich jedynie obiekt 26 można określić jako palenisko. Obiekty 3 i 20 położone były w rejonie skupiska obiektów KPL i jam wybierzyskowych w wykopie 1, obiekty 24–26 zlokalizowane były w wykopie 3, w okolicy obiektu 27 (KPL). Jamy 55–58 i 110 zarejestrowano w obrębie skupiska KPL, w wykopach 6 i 7. Obiekt 57 przecinał warstwę kulturową 33 związaną z osadnictwem KPL, co pozwala domniemywać jego późniejszą metrykę. Obiekty 30, 32, 34 i 36 znajdowały się pośród jam wybierzyskowych w wykopie 5, natomiast obiekt 72 położony był w rejonie jam wybierzyskowych w wykopie 7.

Calcem były warstwy pomarańczowordzawej gliny (nr 4), jasnoszarego piasku (nr 5), pomarańczowordzawej gliny przemieszanej z jasnoszarym piaskiem (nr 7), brunatnej gliny zawierającej pojedyncze kamienie (nr 8), jasnożółtego gliniastego piasku z rumoszem wapiennym

(nr 10), jasnożółtej gliny z rumoszem wapiennym (nr 11), rudej gliny (nr 12) i żółtobrunatnego piasku (nr 13)³.

Opis wybranych obiektów

Neolit, KPL

Obiekt 1

Obiekt zlokalizowany był w wykopie 1 (ar 1B, ćw. IV). Na jego słabo widoczny zarys natrafiono na poziomie B. Miał owalny zarys o wymiarach 150×100 cm i nieckowaty profil. Słabo urozmaicone wypełnisko, o miąższości 40 cm, tworzył ciemnoszary (warstwa 1) i jasnoszary piasek (warstwa 2). W inwentarzu wystąpiły materiały zabytkowe związane z KPL: fragment nieornamentowanego wylewu, dziewięć fragmentów brzuśców naczyń, fragment ucha, fragment przydenny oraz odłupek retuszowany, dwa odłupki, 12 łusek, okruch z krzemienia świciechowskiego. Ponadto wydzielono okruch z krzemienia turońskiego (WEB?) oraz okruch naturalny z krzemienia narzutowego.

Obiekt 2

Obiekt położony był w wykopie 1 (ar 1B, ćw. IV), ok. 2,5 m na E od obiektu 1, zarejestrowano go na poziomie B. Miał owalny zarys o wymiarach 50×60 cm i nieckowaty profil. Jednorodne wypełnisko, o miąższości 12 cm, stanowił jasnoszary piasek (warstwa 3). W inwentarzu wyróżniono materiały zabytkowe związane z KPL: dwa fragmenty brzuśców naczyń, dwa odłupki, dwie łuski z krzemienia świciechowskiego, łuskę z krzemienia pasiastego. Ponadto wydzielono dwa odłupki częściowo koro-we, okruch z krzemienia turońskiego związane zapewne z WEB.

Obiekt 7

Obiekt znajdował się w wykopie 1 (ar 1D, ćw. IV). Został wyróżniony na poziomie B. Wkopany był w warstwę kulturową KPL nr 8. Miał owalny zarys o wymiarach 70×60 cm i nieckowaty profil. Jednorodne wypełnisko, o miąższości 15 cm, tworzył ciemnoszary piasek (warstwa 7). Wśród materiałów zabytkowych wydzielono fragment wylewu z listwą plastyczną zdobioną odciskami stempelków, dwa fragmenty brzuśców naczyń, dwa odłupki z krzemienia świciechowskiego związane z KPL.

Obiekt 23

Obiekt zlokalizowany w wykopie 1 (ar 3C, ćw. I) na poziomie B, został częściowo wkopany w SE część obiektu 18 (jama wybierzyskowa?), w tworzącą go warstwę brunatnej gliny z rumoszem wapiennym (warstwa 5a). Miał słabo widoczny, nieregularnie trapezowaty zarys o wymiarach 100×150 cm i nieckowaty profil (Ryc. 6–8). Słabo urozmaicone wypełnisko, o miąższości 100 cm, stanowiła rudobrunatna glina przemieszana z szarożółtym piaskiem (warstwa 9), brunatna glina, z pojedynczymi fragmentami rumoszu wapiennego (warstwa 10) oraz rudobrunatna glina (warstwa 11).

W inwentarzu wyróżniono materiały zabytkowe związane z KPL: puchar lejcowaty (Ryc. 38:1) z czterema (zachowane trzy) poziomo przekłutymi uchami kolankowatymi (wys.

³ W artykule wykorzystano numerację i opisy warstw wykonane podczas prac wykopaliskowych.

Ryc. 6. Tominy 5, pow. Opatów.
Obiekt 23 w trakcie eksploracji.

Fot. Z. Miecznikowski

Fig. 6. Tominy 5, Opatów County.
Feature 23 during exploration.
Photo Z. Miecznikowski

Ryc. 7. Tominy 5, pow. Opatów.
Obiekt 23, profil NW.

Fot. Z. Miecznikowski

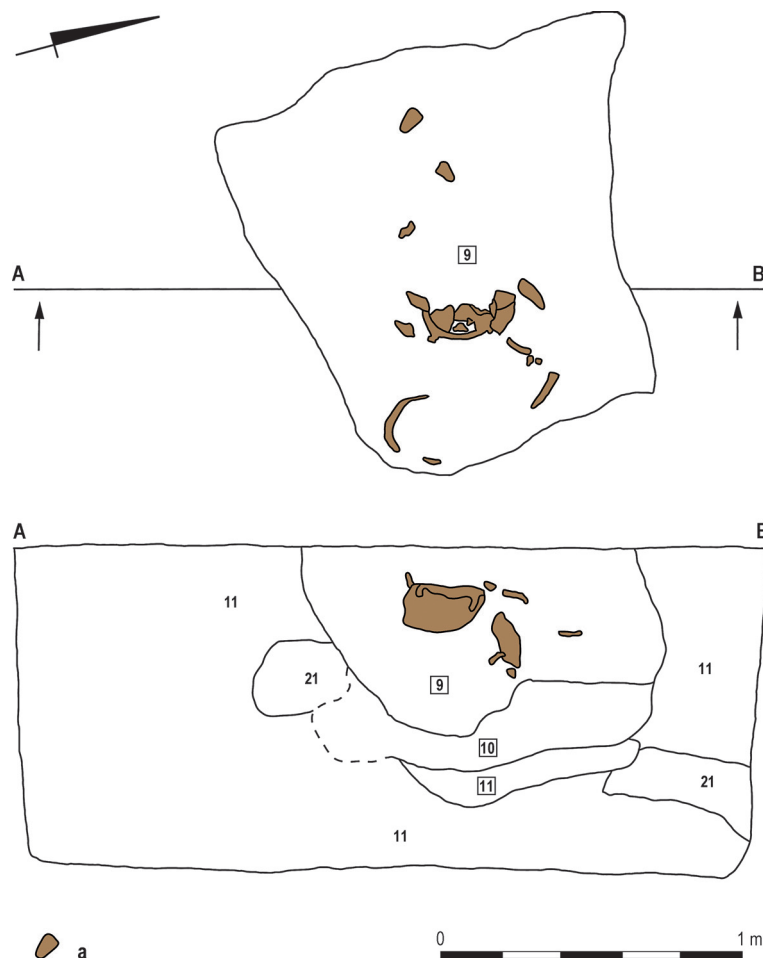
Fig. 7. Tominy 5, Opatów County.
Feature 23, NW cross-section.
Photo Z. Miecznikowski

15,5–16,5, średn. wylewu 20–21 cm, średn. dna 7 cm); garnek (Ryc. 39:1) z nieornamentowaną listwą plastyczną umieszczoną poniżej krawędzi wylewu (wys. 24–25 cm, średn. wylewu 22,5–23 cm, średn. dna 10,5 cm); górną część amfory (Ryc. 37) z listwą plastyczną zdobioną szczypaniem, położoną na przejściu szyjki w brzusiec oraz czterema kolankowatymi uchami umieszczonymi powyżej największej wydętości brzuśca (zach. wys. 27,7 cm, średn. wylewu 13 cm); dolną część naczynia (Ryc. 38:2) z brzuścem ornamentowanym odciskami stempelków tworzącymi „drabinkę” (zach. wys. 10,8 cm); fragment wylewu garnka z ornamentem arkadowym (Ryc. 38:3); fragment

wylewu zdobiony ukośnymi odciskami stempelków (Ryc. 39:3); fragment wylewu z odciskami stempelków (Ryc. 39:2); fragment wylewu z listwą plastyczną (Ryc. 39:4); dwa fragmenty brzuśców naczyń z zachowanymi nasadami uch; fragment brzuśca z listwą plastyczną zdobioną odciskami stempelka (Ryc. 38:4); 59 fragmentów brzuśców; dno (Ryc. 39:5).

W materiale ceramicznym wydzielono także przślik stożkowaty (średn. 5,7–5,9 cm, średn. otworu 0,6 cm, wys. 2,4 cm; Ryc. 38:5), a wśród zabytków krzemiennych – masywny wiór korowy, 23 odłupki, siedem łusek, okrusz z krzemienia świeciechowskiego oraz odłupek z krzemienia pasiastego.

Ryc. 8. Tominy 5, pow. Opatów. Plan i profil NW obiektu 23. a – fragmenty naczyń. Rys. M. Więcek.

Uwaga: Opisy warstw kulturowych (zaznaczone w kwadratach) i pozaobiektowych (zob. ryc. 8–19) znajdują się w tekście

Fig. 8. Tominy 5, Opatów County. Plan and NW cross-section of feature 23. a – pottery. Drawn by M. Więcek. Caution: Cultural layers (marked in squares) and layers not enclosed within features (see Figs. 8–19) are described in the text

Ponadto wyróżniono 13 odłupków, trzy łuski z krzemienia turońskiego, zapewne związane z WEB (?), oraz odłupek z krzemienia przepalonego o nieokreślonej chronologii. W wypełnisku odkryto także 11 bardzo drobnych przepalonych kości zwierzęcych.

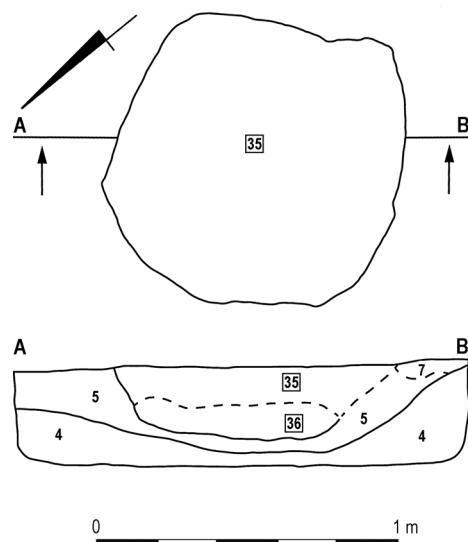
Materiały zabytkowe wystąpiły wyłącznie w obrębie warstwy 9.

Obiekt 27

Obiekt zlokalizowany był w wykopie 3 (ar 7C, ćw. IV). Został zarejestrowany na poziomie C. Miał słabo widoczny owalny zarys o wymiarach 80×160 cm i nieckowaty profil. Jednorodne wypełnisko, o miąższości 45 cm, stanowił brunatnoszary piasek (warstwa 14). W inwentarzu wyróżniono dwa fragmenty brzuśców naczyń związanych z KPL.

Obiekt 37

Obiekt położony był w wykopie 5 (ar 11 C, ćw. I/III). Wydzielono go na poziomie B. Miał słabo widoczny owalny zarys o wymiarach 240×140 cm i nieckowaty profil. Jednorodne wypełnisko, o miąższości 20 cm, tworzyła pomarańczowa glina przemieszana z żółtym piaskiem (warstwa 17). Materiały ceramiczne wystąpiły w stropie obiektu. Wydzielono wśród nich trzy fragmenty brzuśców naczyń związanych z KPL, fragment brzuśca naczynia łączonego z epoką brązu (?) oraz dwa fragmenty brzuśców naczyń o trudnej do ustalenia chronologii.

Ryc. 9. Tominy 5, pow. Opatów. Plan i profil SE obiektu 53. Rys. E. Kwiatkowska, M. Więcek

Fig. 9. Tominy 5, Opatów County. Plan and SE cross-section of feature 53. Drawn by E. Kwiatkowska & M. Więcek

Obiekt 53

Obiekt znajdował się w wykopie 7 (ar 16E, ćw. I). Wyróżniono go na poziomie B. Miał zarys zbliżony do kołowego o wymiarach

110×100 cm i nieckowaty profil (Ryc. 9). Słabo urozmaicone wypełnisko, o miąższości 20 cm, stanowił jasnoszary piasek z ciemnymi przebarwieniami (warstwa 35), ciemnoszary gliniasty piasek (warstwa 36). W inwentarzu wyróżniono sześć fragmentów brzuśców naczyń oraz dwa odłupki z krzemienia świciechowskiego związane z KPL. Materiały zabytkowe stwierdzono wyłącznie w warstwie 36.

Obiekt 54

Obiekt zlokalizowany był w wykopie 7 (ar 16D, ćw. IV). Wyodrębniono go na poziomie B. Miał nieregularny zarys o wymiarach 120×130 cm i nieckowaty profil (Ryc. 10). Jednorodne wypełnisko, o miąższości 20 cm, stanowił szarożółty gliniasty piasek (warstwa 38). W inwentarzu wydzielono materiały zabytkowe związane z KPL: 19 fragmentów brzuśców naczyń, fragment wióra, odłupek, trzy łuski z krzemienia świciechowskiego.

W pobliżu obiektu 54 odkryto, oddaloną od niego o ok. 2,5 m na zachód, warstwę kulturową nr 33, związaną z osadnictwem KPL.

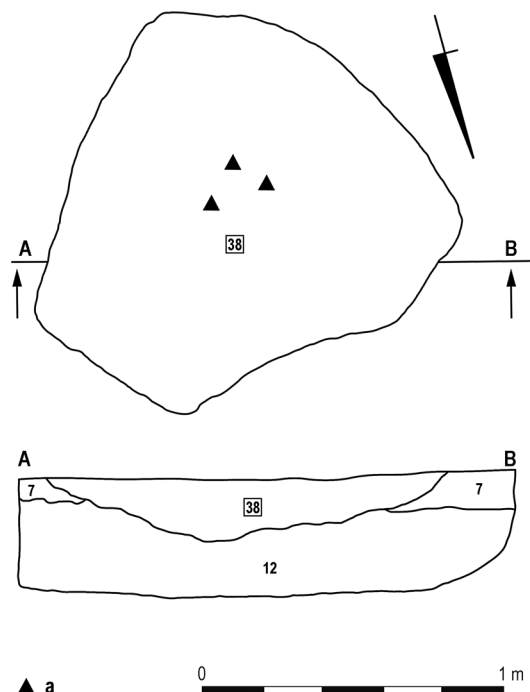
Obiekt 90

Obiekt 90 położony był w wykopie 6 (ar 15E, ćw. I). Wyróżniono go na poziomie B. Miał kolisty zarys o średnicy 80×80 cm i nieckowaty profil (Ryc. 11). Jednorodne wypełnisko, o miąższości 10 cm, tworzył jasnoszarobrunatny gliniasty piasek (warstwa 43). W inwentarzu wydzielono materiały KPL: dwa fragmenty brzuśców naczyń, odłupek z krzemienia świcie-

chowskiego, oraz odłupek z krzemienia turońskiego związany zapewne z WEB.

Obiekt 91

Obiekt zlokalizowany był w wykopie 6 (ar 15E, ćw. I). Wyodrębniono go na poziomie B. Miał owalny zarys o wymiarach 130×80 cm i nieckowaty profil (Ryc. 12). Jednorodne wypełnisko, o miąższości 45 cm, stanowiła ciemnobrunatna glina przemieszana z żółtoszarym gliniastym piaskiem i rumoszem wapiennym (warstwa 47). Wśród materiałów zabytkowych KPL wydzielono fragment brzuśca naczynia i fragment dna.

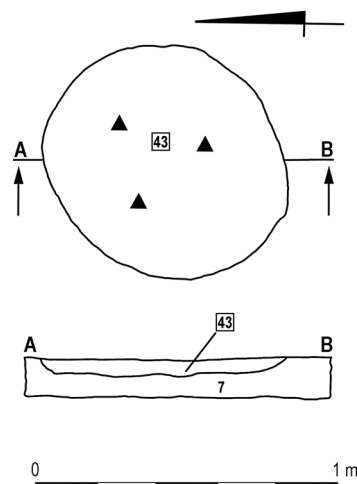

Ryc. 10. Tominy 5, pow. Opatów. Plan i profil S obiektu 54.
a – fragmenty naczyń (zob. ryc. 10, 11, 13, 14, 16, 17).

Rys. E. Kwiatkowska, M. Więcek

Fig. 10. Tominy 5, Opatów County. Plan and S cross-section of feature 54. a – pottery (see Fig. 10, 11, 13, 14, 16, 17).

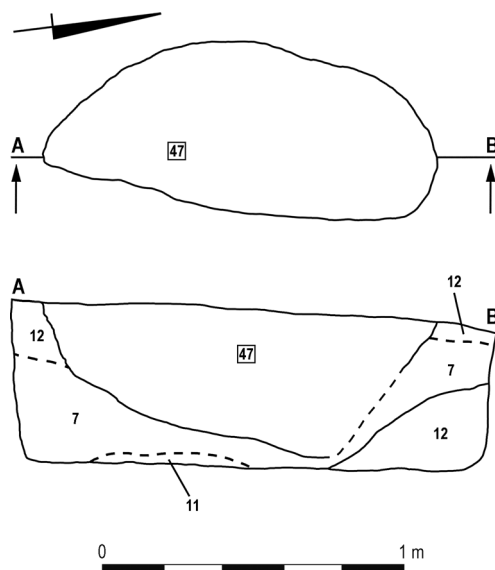
Drawn by E. Kwiatkowska & M. Więcek

Ryc. 11. Tominy 5, pow. Opatów. Plan i profil E obiektu 90.

Rys. E. Kwiatkowska, M. Więcek

Fig. 11. Tominy 5, Opatów County. Plan and E cross-section of feature 90. Drawn by E. Kwiatkowska & M. Więcek

Ryc. 12. Tominy 5, pow. Opatów. Plan i profil W obiektu 91.

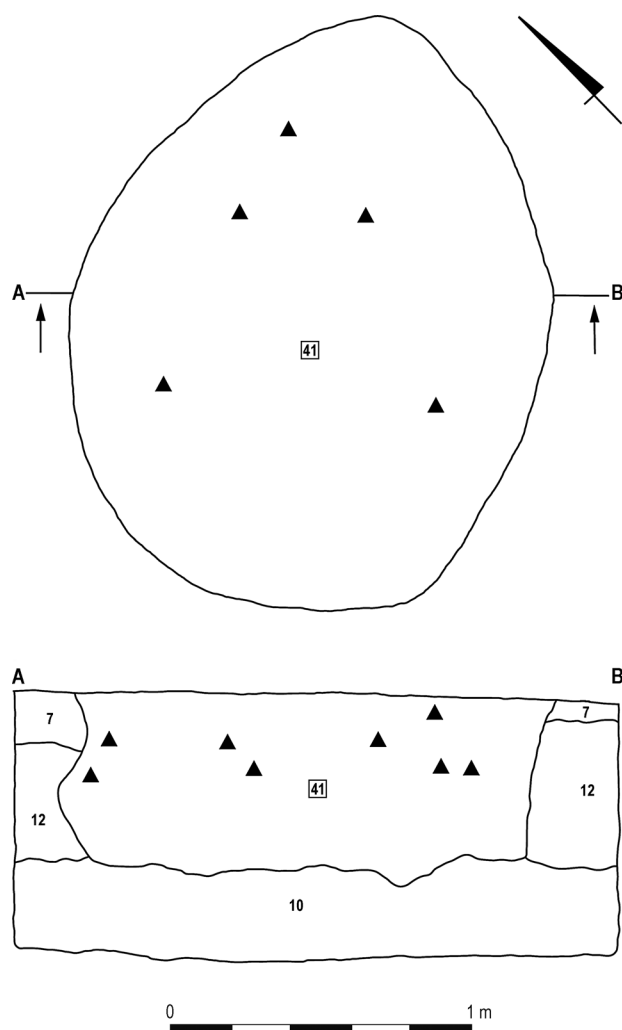
Rys. E. Kwiatkowska, M. Więcek

Fig. 12. Tominy 5, Opatów County. Plan and W cross-section of feature 91. Drawn by E. Kwiatkowska & M. Więcek

Obiekt 92

Obiekt 92 znajdował się w wykopie 6 (ar 14E, ćw. III, oraz ar 15E, ćw. I). Wyodrębniono go na poziomie B. Miał owalny zarys o wymiarach 150×200 cm i zbliżony do prostokątnego profil (Ryc. 13). Jednorodne wypełnisko, o miąższości 60 cm, tworzył ciemnoszarobrunatny gliniasty piasek (warstwa 41).

Wśród materiałów ceramicznych wystąpiły wyłącznie fragmenty naczyń związanych z KPL (Ryc. 40). Wśród fragmentów wylewów pucharów lejkowatych wyróżniono: cztery zdobione pionowymi odciskami stempelków, dwa zdobione pionowymi odciskami stempelków oraz w układzie zygzaka. Natomiast wśród fragmentów wylewów garnków wydzielono: dwa z listwą plastyczną, jeden z listwą plastyczną zdobioną odciskami stempelków, dwa z listwą plastyczną ornamentowaną szczypaniem, jeden z podwójną listwą plastyczną zdobioną szczypaniem. Zidentyfikowano nieliczne fragmenty amfor: fragment szyjki z listwą plastyczną zdobioną nacięciami, fragment brzuśca z zachowaną nasadą ucha zdobioną listwami plastycznymi z odciskami stempelków. Ponadto wydzielono: sześć fragmen-

Ryc. 13. Tominy 5, pow. Opatów. Plan i profil NE obiektu 92.

Rys. E. Kwiatkowska, M. Więcek

Fig. 13. Tominy 5, Opatów County. Plan and NE cross-section of feature 92. Drawn by E. Kwiatkowska & M. Więcek

tów nieornamentowanych wylewów, trzy fragmenty wylewów zdobionych odciskami dwuzębego grzebyka, fragment wylewu zdobiony odciskiem sznura (?) i stempelków w formie zygzaka, fragment wylewu zdobionego karbowaniem, ucho kolankowate, pięć fragmentów brzuśca naczynia ornamentowanego odciskami drobnych stempelków na całej powierzchni oraz dwa fragmenty brzuśca naczynia zdobionego odciskami paznokciowymi na całej powierzchni, 209 fragmentów brzuśców, trzy fragmenty przydenne.

Wśród zabytków krzemiennych związanych z KPL wydzielono: trzy wióry, fragment wióra, 76 odłupków, 41 łusek z krzemienia świeciechowskiego oraz trzy odłupki i trzy łuski z krzemienia pasiastego.

Wydzielono także neolityczne materiały zabytkowe: dwa wióry, fragment wióra, odłupki i łuski z krzemienia czekoladowego, związane zapewne z kręgiem wstęgowym, oraz osiem odłupków, cztery łuski i 12 okruchów z krzemienia turońskiego, które można łączyć z WEB.

Ponadto odkryto naturalny okruch z krzemienia turońskiego i fragment przepalonej kości zwierzęcej.

Obiekt 93

Obiekt położony był w wykopie 6 (ar 14E, ćw. III). Wyodrębniono go na poziomie B. Miał nieregularny zarys o wymiarach 270×180 cm i nieregularny profil (Ryc. 14). Słabo urozmaicone wypełnisko, o miąższości 50 cm, tworzyła warstwa jasnobrunatnego gliniastego piasku (nr 42), w której stwierdzono materiał zabytkowy, oraz warstwa jasnobieżowego piasku (nr 27). Obiekt wkopany był w warstwę pomarańczowordzawej gliny przemieszanej z jasnoszarym piaskiem (nr 7) oraz jasnożółtego gliniastego piasku z rumoszem wapiennym (nr 10).

W materiale ceramicznym wystąpiły wyłącznie fragmenty naczyń związanych z KPL (Ryc. 41). Wśród fragmentów wylewów pucharów lejkowatych wyróżniono: fragment nieornamentowany, trzy zdobione pionowymi odciskami stempelków, jeden zdobiony ściegiem bruzdowym. Natomiast wśród fragmentów wylewów garnków wydzielono: jeden z listwą plastyczną z ornamentem arkadowym, dwa z listwą plastyczną zdobioną szczypaniem. Ponadto wyróżniono: fragment nieornamentowanego wylewu, dwa fragmenty brzuśców z listwą plastyczną (wąsem poniżej przejścia szyjki w brzusiec), 113 fragmentów brzuśców naczyń, sześć fragmentów przydennych, fragment dna (zrekonstruowany).

Wśród zabytków krzemiennych związanych z KPL wydzielono: dwa wióry, 32 odłupki, cztery łuski z krzemienia świeciechowskiego, fragment wióra z krzemienia wołyńskiego, odłupki z krzemienia pasiastego.

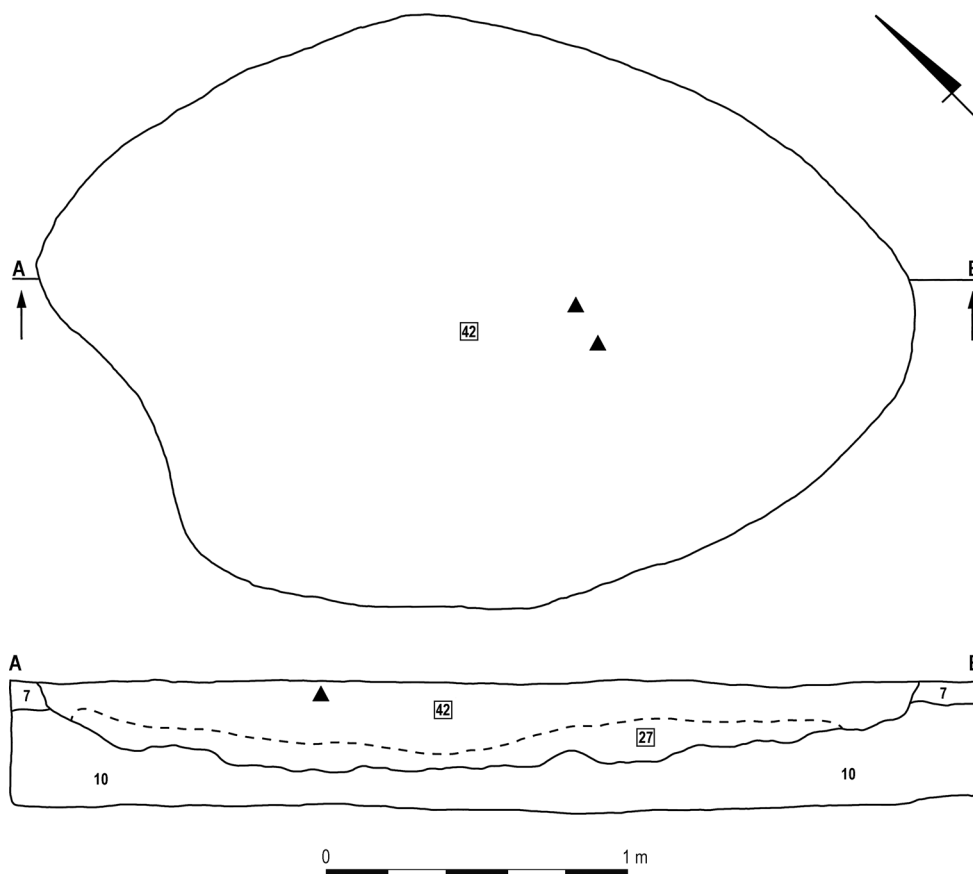
Wyróżniono także materiały zabytkowe związane zapewne z WEB: cztery odłupki, cztery łuski, pięć okruchów z krzemienia turońskiego oraz okruch naturalny z krzemienia turońskiego.

Wczesna epoka brązu

Obiekt 85

Obiekt zlokalizowany był w wykopie 7 (ar 18D, ćw. I–IV). Wyodrębniono go na poziomie B. Miał zarys zbliżony do kołowego o średnicy 150×150 cm i nieckowaty profil (Ryc. 15).

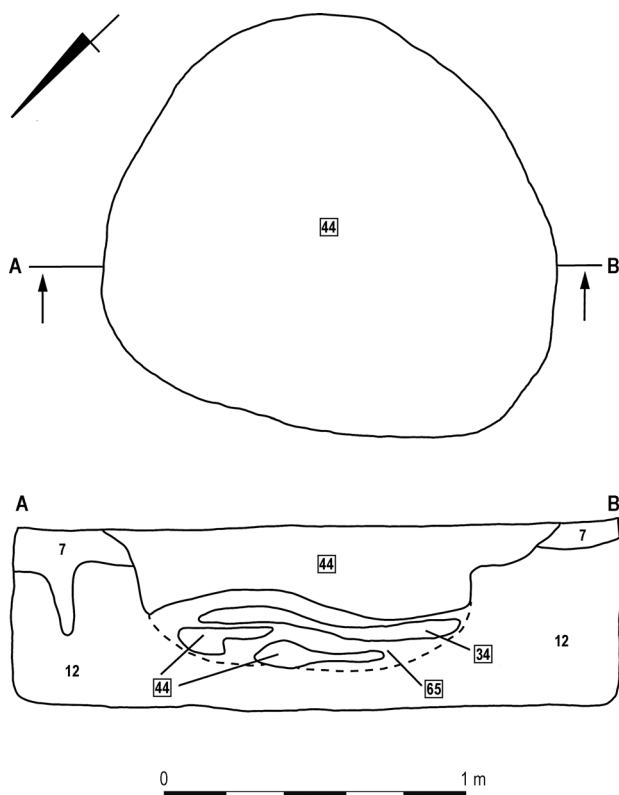

Ryc. 14. Tominy 5, pow. Opatów. Plan i profil NE obiektu 93.

Rys. E. Kwiatkowska, M. Więcek

Fig. 14. Tominy 5, Opatów County. Plan and NE cross-section of feature 93.

Drawn by E. Kwiatkowska & M. Więcek

Ryc. 15. Tominy 5, pow. Opatów. Plan i profil SE obiektu 85.

Rys. E. Kwiatkowska, M. Więcek

Fig. 15. Tominy 5, Opatów County. Plan and SE cross-section of feature 85. Drawn by E. Kwiatkowska & M. Więcek

Słabo urozmaicone wypełnisko, o miąższości 50 cm, tworzyły warstwy szarobieżowego piasku z ciemnoszarymi przebarwieniami (nr 44) oraz warstwa jasnoszarego gliniastego piasku (nr 34) i jasnobrunatnej gliny (nr 65). Materiał zabytkowy stwierdzono w południowo-wschodniej części wypełniska, w szarobieżowym piasku (nr 44). Wydzielono fragment wylewu oraz 31 fragmentów brzuśców naczyń związanych z KM oraz łuskę z krzemienia świciechowskiego (KPL?).

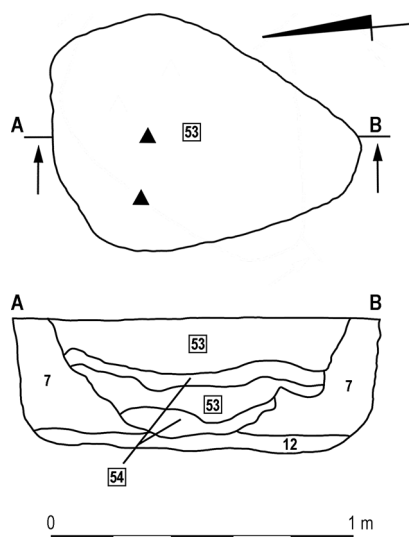
Obiekt 103

Obiekt położony był w wykopie 6 (ar 15D, ćw. I). Wyodrębniono go na poziomie C. Miał nieregularny zarys o wymiarach 100×80 cm i nieckowaty profil (Ryc. 16). Słabo urozmaicone wypełnisko, o miąższości 40 cm, stanowiły naprzemianległe warstwy beżowoszarżółtego gliniastego piasku z szarymi przebarwieniami (nr 53) oraz brunatnożółtej gliny (nr 54). Materiały zabytkowe zarejestrowano w obrębie warstwy 53. Wydzielono fragment dna i 20 fragmentów brzuśców pochodzących prawdopodobnie z jednego naczynia, które można łączyć z KM.

Epoka brązu / wczesna epoka żelaza

Obiekt 28

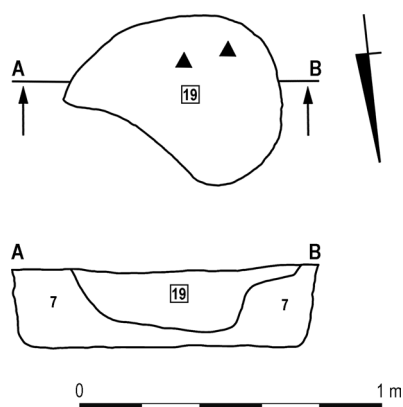
Obiekt zlokalizowany był w wykopie 5 (ar 11C, ćw. I, III). Został wyodrębniony na poziomie B. Miał owalny zarys o wymiarach 140×40 cm i nieckowaty profil. Jednorodne wypełnisko, o miąższości 30 cm, tworzył jasnożółty piasek przemieszany z rdzawopomarańczową gliną (warstwa 16). W inwentarzu

Ryc. 16. Tominy 5, pow. Opatów. Plan i profil E obiektu 103.

Rys. E. Kwiatkowska, M. Więcek

Fig. 16. Tominy 5, Opatów County. Plan and E cross-section of feature 103. Drawn by E. Kwiatkowska & M. Więcek

Ryc. 17. Tominy 5, pow. Opatów. Plan i profil S obiektu 38.

Rys. E. Kwiatkowska, M. Więcek

Fig. 17. Tominy 5, Opatów County. Plan and S cross-section of feature 38. Drawn by E. Kwiatkowska & M. Więcek

wyróżniono fragment brzośca naczynia, który zapewne można łączyć z WEŻ.

Obiekt 38

Obiekt znajdował się w wykopie 5 (ar 12E, ćw. I). Wyodrębniono go na poziomie B. Miał nieregularny zarys o wymiarach 50×70 cm i nieckowaty profil (Ryc. 17). Jednorodne wypełnisko, o miąższości 20 cm, tworzył żółtobrunatny gliniasty piasek (warstwa 19). W inwentarzu wystąpiły materiały ceramiczne związane z KŁ: fragment wylewu oraz pięć fragmentów brzośców naczyń.

Obiekt 52

Obiekt zlokalizowany był w wykopie 7 (ar 16E, ćw. III). Wyróżniono go na poziomie B. Miał owalny zarys o wymiarach

45×30 cm i nieckowaty profil. Jednorodne wypełnisko, o miąższości 10 cm, stanowił brunatny gliniasty piasek (nr 37). W inwentarzu wydzielono trzy fragmenty brzośców naczyń KŁ oraz osiem fragmentów brzośców naczyń KPL. Ponadto w wypełnisku wystąpiło 27 bardzo drobnych przepalonych kości.

Inne obiekty (jamy wybierzyskowe)

Spośród 88 jednostek wydzielono pięć, które na etapie analizy polowej wstępnie uznano za obiekty wybierzyskowe, w przebadaniu bardzo zniszczone, z zachowanymi częściami przydennymi. Jak wspomniano wyżej, taką interpretację spowodowała obecność w ich wypełniskach gruzu wapiennego i rumoszu krzemienno. Odkryto je w wykopach 5 i 7.

W materiale krzemienno występującym w tych obiektach nie wyróżniono form przemysłowych. Przeważał w nich naturalnie spękany gruz krzemienno w glinie z wapiennym rumoszem. Zaistniały więc bardzo poważne wątpliwości odnośnie ich antropogenicznego charakteru. Z tego też powodu J. Budziszewski i P. Szwarczewski sugerują, że możemy tu mieć do czynienia ze zjawiskami geologicznymi – krasowymi. Mogą to być lejki (leje) krasowe tworzone na skrzyżowaniu zespołu szczelin, stanowiące jedną z najbardziej charakterystycznych elementów rzeźby krasowej. Powstają one w wyniku działania wód powierzchniowych, mają postać mis lub lejów okrągłych, eliptycznych lub nieregularnych, o płaskim lub stożkowym dnie (A. Pelisiak, P. Gębica 2007, s. 52), często występujące na obszarach wapiennych (M. Klimaszewski 1961, s. 326). Na stanowisku 5 w Tominach odsłonięto jeszcze 83 podobne obiekty, bardziej jednak zniszczone, również bez dystyngtywnego materiału zabytkowego. Jeżeli opisywane obiekty są lejkami krasowymi, to obszar z tak dużą ich liczbą nazwać należałoby krasem o rzeźbie jamowej (A. Pelisiak, P. Gębica 2007, s. 52).

Obiekt 39

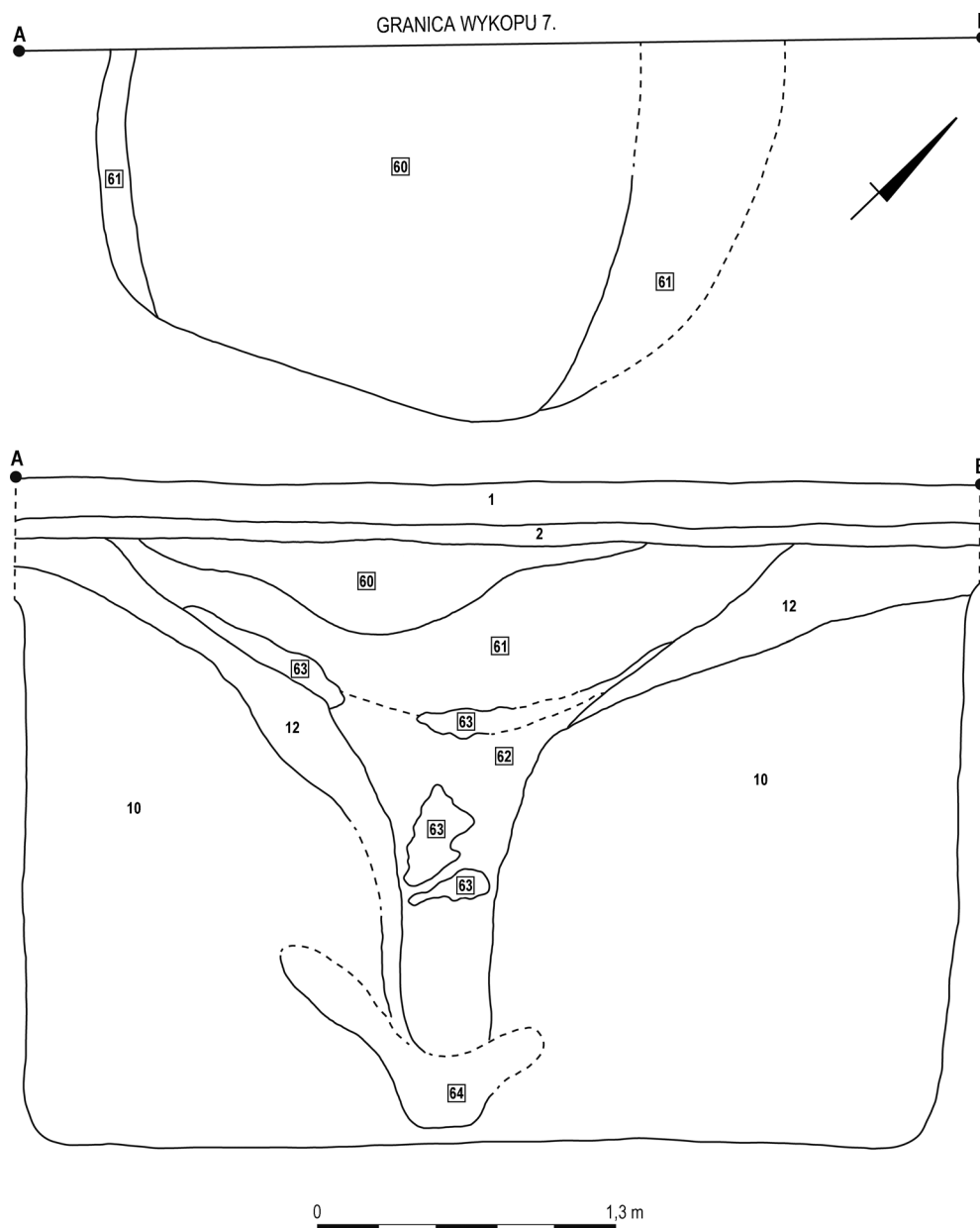
Obiekt zlokalizowany był w wykopie 5 (ar 11B, ćw. II). Wyróżniono go na poziomie B. Miał owalny zarys o wymiarach 240×280 cm i nieckowaty profil, przegłębiony w części północnej. Słabo urozmaicone wypełnisko, o miąższości 60 cm, tworzyły warstwy żółtoszarego gliniastego piasku (nr 21), ciemnoszarego piasku (nr 22) oraz jasnobrunatnej gliny zawierającej rumosz wapienny.

Obiekt 45

Obiekt położony był w wykopie 5 (ar 13B, ćw. I, III). Wyróżniono go na poziomie B. Miał nieregularny zarys 240×160 cm i nieckowaty profil. Słabo urozmaicone wypełnisko, o miąższości 65 cm, stanowiły warstwy brunatnej gliny przemieszanej z żółtym gliniastym piaskiem, zawierającej rumosz wapienny (nr 24), oraz szarozółtego gliniastego piasku (nr 25).

Obiekt 68

Obiekt znajdował się w wykopie 7 (ar 17A, ćw. I), przy jego NW ścianie. Wyróżniono go na poziomie B. W przebadanej części miał nieregularny zarys o wymiarach 280×160 cm i lejowaty profil (Ryc. 18–19). Słabo urozmaicone wypełnisko, o miąższości 260 cm, tworzyły warstwy brunatnożółtej gliny z rumoszem wapiennym (nr 60), brunatnej gliny (nr 61), rudej

Ryc. 18. Tominy 5, pow. Opatów. Plan i profil NW obiektu 68. Rys. E. Kwiatkowska, M. Więcek
Fig. 18. Tominy 5, Opatów County. Plan and NW cross-section of feature 68. Drawn by E. Kwiatkowska & M. Więcek

gliny (nr 62) oraz soczewki jasnoszarego gliniastego piasku (nr 63). W partii przydennej odnotowano występowanie warstwy brunatnej gliny z rumoszem wapiennym (nr 64).

Obiekt 78

Obiekt zlokalizowany był w wykopie 7 (ar 18B, ćw. I, III). Wyodrębniono go na poziomie B. Miał zbliżony do kołowego zarys o wymiarach 150×160 cm i nieregularny profil. Słabo urozmaicone wypełnisko stanowiły warstwy rdzawopomarańczowej gliny z rumoszem wapiennym (nr 46) oraz jasnoszarego gliniastego piasku (nr 45).

Obiekt 79

Obiekt położony był w wykopie 7 (ar 18 C, ćw. IV). Wyróżniono go na poziomie B. Miał nieregularny zarys o wymiarach

220×80 cm. Słabo urozmaicone wypełnisko tworzyły warstwy rdzawopomarańczowej gliny przemieszanej z szarym gliniastym piaskiem, zawierającej rumosze wapienne (nr 49), oraz żółtojasnoszarego gliniastego piasku (nr 50).

Materiały zabytkowe

W materiale krzemiennym wystąpiły grupy zabytków wykonanych z krzemienia świeciechowskiego (zdecydowanie przeważając liczebnie), miejscowego turońskiego, wołyńskiego, czekoladowego i pasiastego. Wydzielono dwie nieznacznie uszkodzone siekiery czworosieczne, ostrze gładzonej siekiery, okruchy siekier, drapacze, sierpiec, nóż sierpowaty z intensywnym wyświeceniem użytko-

Ryc. 19. Tominy 5, pow. Opatów.
Profil NW obiektu 68.
Fot. Z. Miecznikowski
Fig. 19. Tominy 5, Opatów County.
NW cross-section of feature 68.
Photo Z. Miecznikowski

wym, narzędzia kombinowane (np. rylec z wiórowcem), grocik sercowaty i zgrzebła (np. masywne zgrzebło poprzeczne wykonane z fragmentu ostrza czworosiennej gładzonej siekiery).

W pozyskanym zbiorze zabytków można wyróżnić, zarówno ze względów technologicznych, jak i typologicznych, okazy przynależne do następujących faz chronologiczno-kulturowych:

1. wczesne fazy młodszej epoki kamienia – część cienkościennych fragmentów ceramiki, narzędzia i półsurowiec, głównie z krzemienia czekoladowego;
2. środkowe fazy neolitu – fragmenty ceramiki KPL i zrekonstruowane naczynia, czworosienne siekiery i makrolityczny przemysł krzemienno oparty zasadniczo na surowcu świeciechowskim;
3. WEB, KM – fragmenty ceramiki, okazy krzemienne z miejscowego surowca turońskiego, graca z krzemienia świeciechowskiego, odłupki od dwuosiennych siekier;
4. WEB, KT – fragmenty ceramiki, być może niektóre okazy krzemienne (głównie łuszczenie);
5. EB/WEŻ, KŁ – niewielka liczba fragmentów ceramiki;
6. KT lub KŁ – półksiężycowaty nóż sierpowaty z krzemienia wołyńskiego;
7. późne średniowiecze i nowożytność – niewielka liczba fragmentów ceramiki.

Łącznie w trakcie badań wykopaliskowych stanowiska 5 w Tominach odkryto 4103 fragmenty ceramiki, 2921 zabytków krzemienno i 62 fragmenty kości zwierzęcych.

Zabytki krzemienne

Najwięcej charakterystycznych artefaktów krzemienno odkryto w wykopie 1 – 30 okazów, w wykopie 3 – 16,

w wykopie 5 – 10, w wykopie 6 – dziewięć, w wykopie 7 – sześć, w wykopie 2 – pięć, oraz luźno, na poziomie A stanowiska – pięć (Ryc. 20). Formy narzędziowe nie wystąpiły w wykopach 4, 8 i 9.

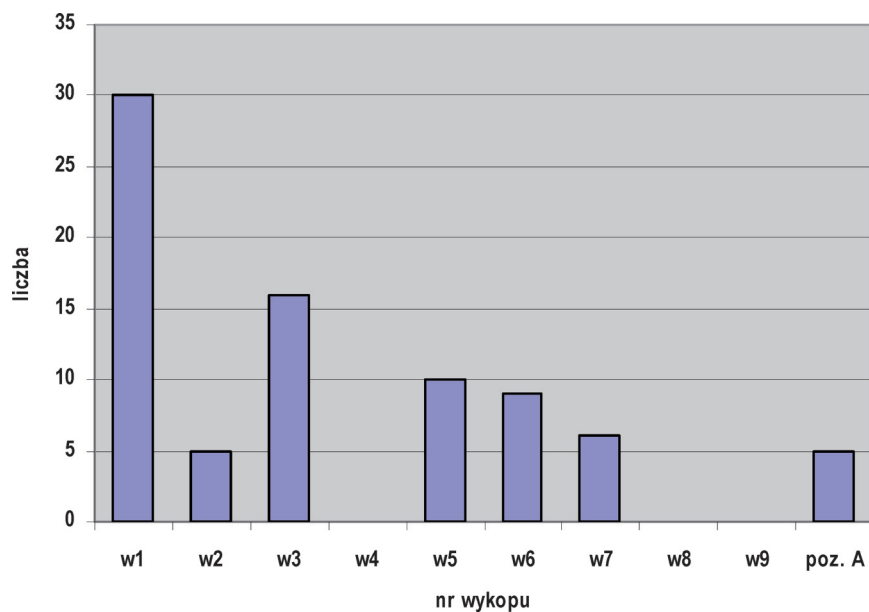
Wśród 81 wydzielonych artefaktów krzemienno dominują okazy wykonane z surowca świeciechowskiego – 39, a w dalszej kolejności: z czekoladowego – 20, wołyńskiego – 12, turońskiego – sześć, oraz pasiastego – dwa; dwa (spatynowane) okazy nie zostały określone surowcowo. Strukturę surowcową narzędzi w wybranych wykopach prezentują ryciny (Ryc. 21, 22).

• Zabytki z surowca czekoladowego

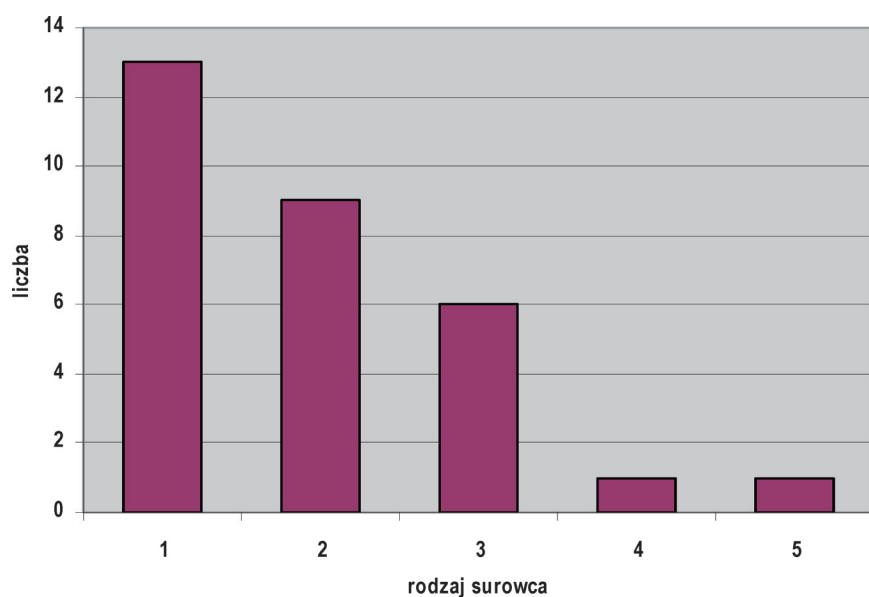
Artefakty z krzemienia czekoladowego, oprócz wczesno-brązowego grocika sercowatego KM, włączono do kultur wstęgowych. Klasyfikacja, dane lokalizacyjne i metryczne zabytków wydzielonych z krzemienia czekoladowego przedstawione zostały w zestawieniu (Tab. 1). Odkryto tylko jeden fragment rdzenia wiórowego, pozostałe to drobne narzędzia retuszowane: wiertnik ostrokolcowy (Ryc. 23:1), drapacz, drapacz z wiórowcem (Ryc. 23:7), skrobacze, wióry retuszowane i ich fragmenty (Ryc. 23:2.4.6), odłupek retuszowany (Ryc. 23:3), rylec, fragment wiórowca obubocznego i narzędzia łuszczeniowe (Ryc. 23:5), w tym narzędzie kombinowane – łuszczeń + rylec. Najwięcej form wydzielonych zlokalizowano w wykopie 1 – dziewięć okazów, następnie w wykopach: 3 – pięć egzemplarzy, 2 – dwa, 5 – jeden, 6 – dwa; jedna z form nie została bliżej zlokalizowana.

Wyżej wymienione zabytki surowcowo i stylistycznie zbliżone są do artefaktów odkrytych na sąsiadującym stanowisku Tominy 6 (M. Szeliga, A. Zakościelna 2009),

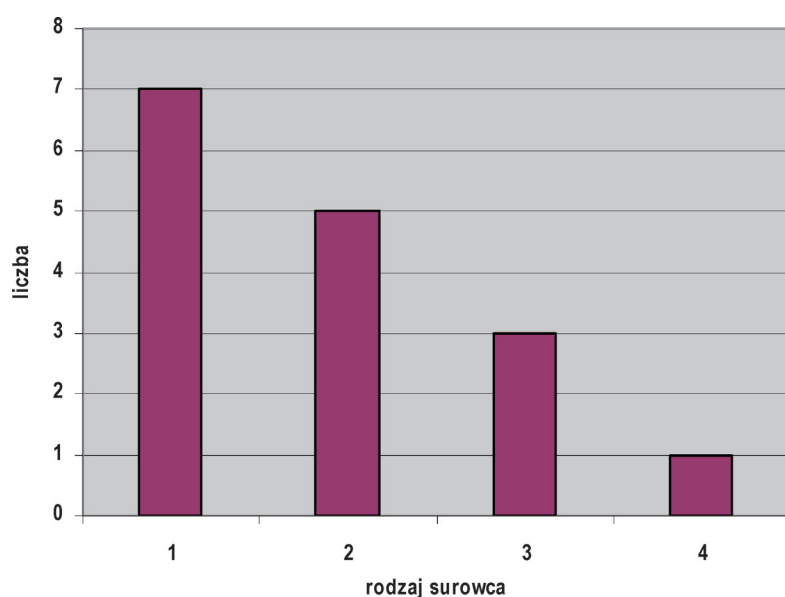

Ryc. 20. Tominy 5, pow. Opatów.
Liczebności zabytków wydzielonych
w poszczególnych wykopach.
Oprac. komp. I. Brodzka
Fig. 20. Tominy 5, Opatów County.
Number of artifacts from individual
trenches. Layout I. Brodzka

Ryc. 21. Tominy 5, pow. Opatów.
Struktura surowcowa narzędzi
krzemienych z wykopu 1.
1 – krzemień świciechowski;
2 – krzemień czekoladowy; 3 – krzemień
wołyński; 4 – krzemień turoński;
5 – krzemień nieokreślony.
Oprac. komp. I. Brodzka
Fig. 21. Tominy 5, Opatów County.
Raw material of tools from trench 1.
1 – Świeciechów flint; 2 – Chocolate flint;
3 – Volhynian flint; 4 – Turonian flint;
5 – indetermined flint. Layout I. Brodzka

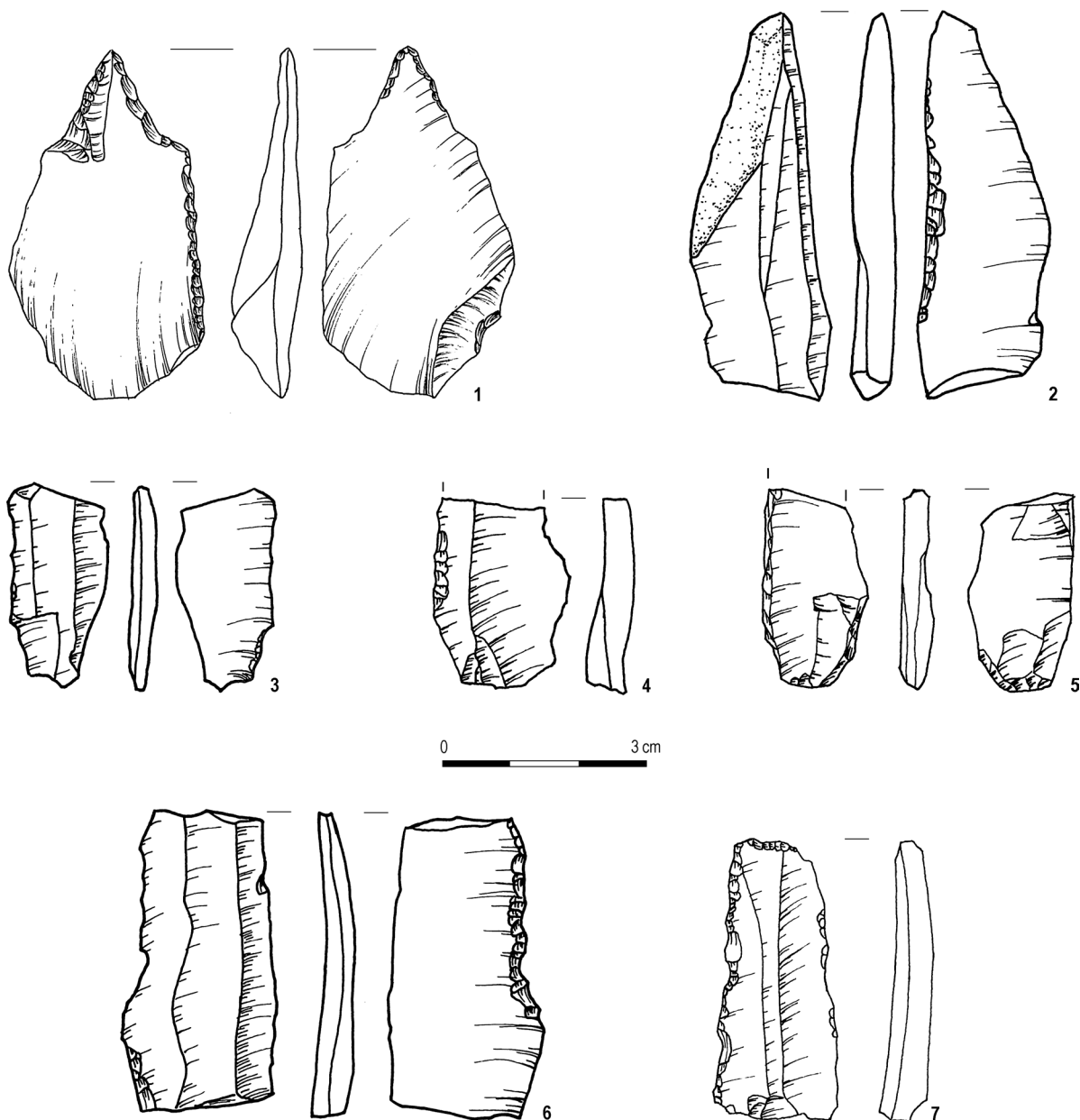
Ryc. 22. Tominy 5, pow. Opatów.
Struktura surowcowa narzędzi krzemienych
z wykopu 3. 1 – krzemień świciechowski;
2 – krzemień czekoladowy; 3 – krzemień wołyński;
4 – krzemień turoński. Oprac. komp. I. Brodzka
Fig. 22. Tominy 5, Opatów County.
Raw material of tools from trench 3.
1 – Świeciechów flint; 2 – Chocolate flint;
3 – Volhynian flint; 4 – Turonian flint.
Layout I. Brodzka

na którym przebadano osadę kultury ceramiki wstęgowej rytej, datowaną na fazę nutową oraz etap przejściowy do fazy żelazowskiej. Wśród zabytków z Tomin 6 zaobserwowano silne nawiązania do kręgu kultur wschodnioli-

nearnych z pogranicza słowacko-węgierskiego, widoczne w stylistyce zdobienia ceramiki oraz w obecności wyrobów z karpackiego obsydianu (M. Szeliga, A. Zakościelna 2009, s. 14).

Lp.	Rodzaj zabytku	Lokalizacja				Wymiary [cm]		
		wykop	ar	ćw.	głęb./poz.	dług.	szer.	grub.
1	wiertnik ostrokołcowy	1	3D	II	poz. A-B	5,2	3,1	1
2	drapacz	1	1C	I	poz. A-B	5,2	4,9	1
3	drapacz z wiórowcem	1	2D	II	warstwa 2, podglebie	4,1	1,8	0,6
4	łuszczeń	1	1B	I	poz. A-B	5,8	3,1	1,9
5	łuszczeń+rylec	1	2E	I	poz. A-B, podglebie	3,9	1,8	1
6	łuszczeń	2	5E	III	poz. A-B, humus	2,7	4,2	0,6
7	łuszczeń	6	14E	III, obiekt 93, NE	warstwa 42	3,3	2,9	0,5
8	skrobacz	znalezisko luźne	pow.		humus	4,3	3,3	0,7
9	skrobacz	1	2D	I	poz. A-B, humus	1,3	2	0,4
10	skrobacz	3	7B	IV	poz. A-B, humus	3,1	2,7	1
11	wiór retuszowany	1	pow.		humus	5,6	2,1	0,4
12	fragm. wióra retuszowanego	1	3D	III	poz. A-B podglebie	4,3	2,3	0,5
13	fragm. wióra retuszowanego	3	7D	II	poz. A-B, podglebie	2,6	1,9	0,4
14	fragm. wióra retuszowanego	3	6E	III	poz. A-B, podglebie	5,5	1,6	0,4
15	wiór retuszowany	6	14E	III, obiekt 92, WE	warstwa 41	5,3	1,7	0,5
16	odłupek retuszowany	1	3E	I	poz. A-B, humus	2,8	1,5	0,4
17	rylec	2	5B	IV	poz. A-B, podglebie	6,1	0,8	1,4
18	fragm. wiórowca obubocznego	3	7E	III	poz. B-C, warstwa 13	4,3	2,2	0,5
19	fragm. rdzenia wiórowego	5	4E	I	poz. A-B, humus	3,1	3,4	1,6
20	grocik sercowaty	3	7C	IV	poziom B	3,4	1,6	0,4

Tab. 1. T o m i n y 5, pow. Opatów. Dane dotyczące narzędzi z krzemienia czekoladowego. Oprac. I. Chojnowska
 Table 1. T o m i n y 5, Opatów County. Data concerning tools made from Chocolate flint.
 Elaborated by I. Chojnowska

Ryc. 23. Tominy 5, pow. Opatów. Narzędzia kultur wstęgowych z krzemienia czekoladowego z humusu i podglebia. Rys. A. Czubińska
Fig. 23. Tominy 5, Opatów County. Linear Pottery Cultures tools made from chocolate flint, found in top- and subsoil.

Drawn by A. Czubińska

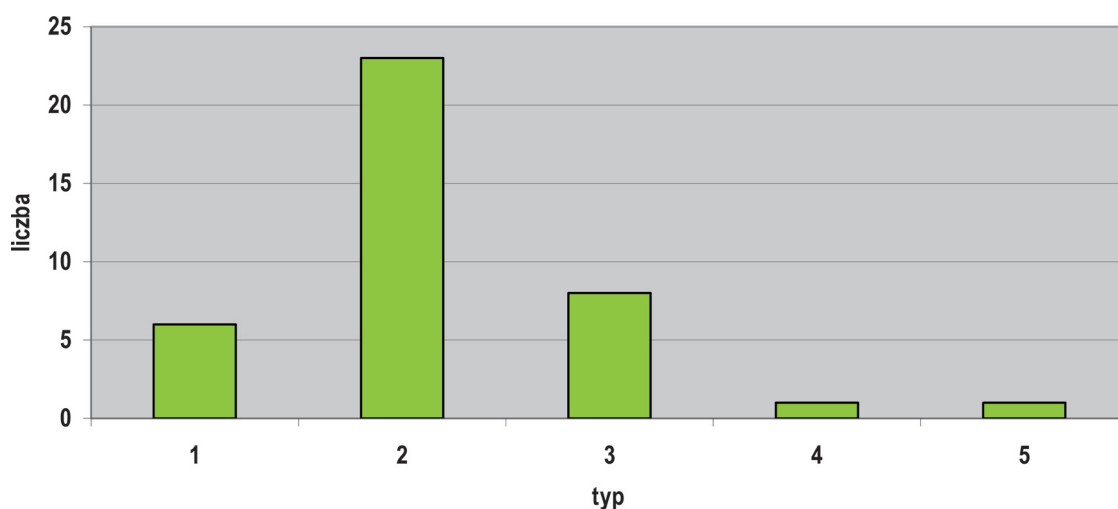
- Artefakty z krzemienia świciechowskiego, pasiastego i wołyńskiego

Zabytki wykonane z surowca świciechowskiego, pasiastego i wołyńskiego zaliczono do KPL. Wśród narzędzi zdecydowanie dominują okazy wykonane z krzemienia świciechowskiego – 39 sztuk (Ryc. 24, 25), poza nimi wyodrębniono 12 okazów z surowca wołyńskiego i załedwie dwa z krzemienia pasiastego (przekłuwacz, nieokreślony kulturowo, i fragment wczesnobrązowej siekiery dwuściennej KM).

Przewaga zabytków świciechowskich jest z pewnością uwarunkowana niewielką odległością od złóż i kopalń zlokalizowanych w Świeciechowie, na prawym, wschod-

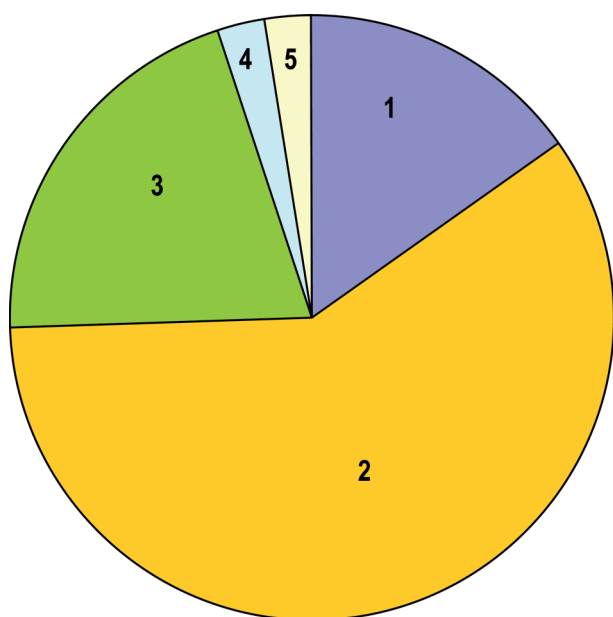
nim brzegu doliny Wisły, 3,5 km na północ od Annopola (B. Balcer 1971, s. 72). Największe znaczenie kopalnie te miały w gospodarce ludności KPL, w okresie środkowego neolitu (B. Balcer 1971, s. 129).

Wśród narzędzi z Tominy wyodrębniono: siekiery i ich fragmenty (Ryc. 26, 27:1), tłuki, drapacze (Ryc. 28:4, 30:3), drapacze z wiórowcami (Ryc. 28:2, 29:1), drapacze z wiórowcami/sierpcę, wiórowce i ich fragmenty (Ryc. 30:1), wiórowce/sierpcę (Ryc. 28:1), skrobacze (Ryc. 27:2, 29:5), zgrzebła (Ryc. 30:2, 31:2), pazury (Ryc. 28:3, 29:4), łuszczenie, rylce z wiórowcem (Ryc. 29:2) i rylce (Ryc. 29:3). Dokładny wykaz z danymi metrycznymi zamieszczono w tabeli (Tab. 2).

Ryc. 24. Tomin 5, pow. Opatów. Zestawienie liczbowe narzędzi z krzemienia świciechowskiego. 1 – siekiery i ich fragmenty; 2 – narzędzia retuszowane; 3 – łuszczenie; 4 – tłuki; 5 – gracie. Oprac. komp. I. Brodzka

Fig. 24. Tomin 5, Opatów County. Number of tools made from Świeciechów flint. 1 – axes and their fragments; 2 – retouched tools; 3 – splintered pieces; 4 – hammerstones; 5 – hoes. Layout I. Brodzka

Ryc. 25. Tomin 5, pow. Opatów. Zestawienie procentowe narzędzi z krzemienia świciechowskiego. 1 – siekiery i ich fragmenty; 2 – narzędzia retuszowane; 3 – łuszczenie; 4 – tłuki; 5 – gracie. Oprac. komp. I. Brodzka

Fig. 25. Tomin 5, Opatów County. Percentage of tools made from Świeciechów flint. 1 – axes and their fragments; 2 – retouched tools; 3 – splintered pieces; 4 – hammerstones; 5 – hoes. Layout I. Brodzka

Zabytki z krzemienia wołyńskiego występują na wielu osadach KPL. Interpretowane są jako importy, wyznacznik związków tej jednostki z kulturą trypolską (B. Balcer 1981; 1983, s. 195). Wśród 12 okazów wydzielonych z Tomin 5 wyróżniono: sierpiec oraz nóż sierpowaty (KT/KŁ;

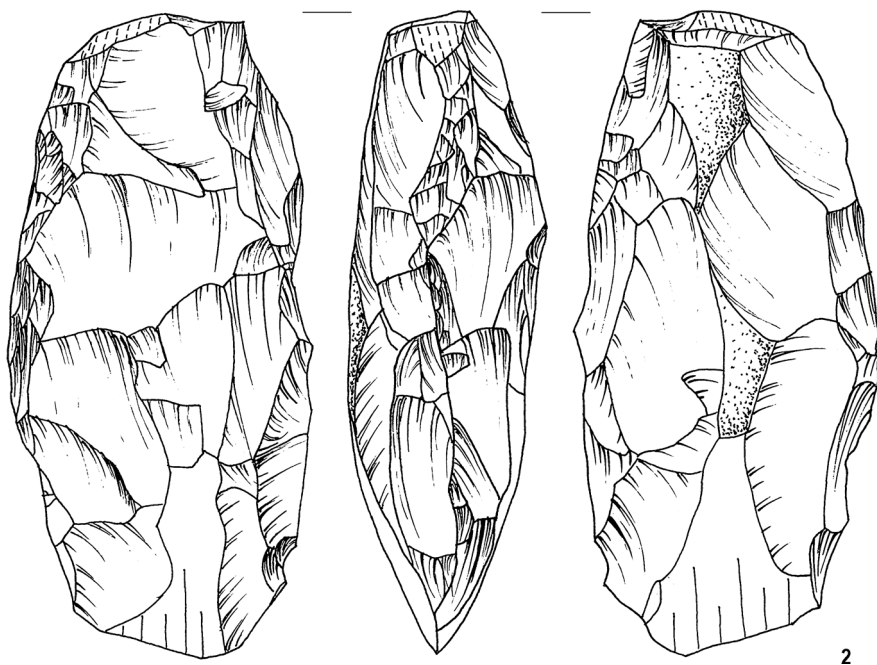
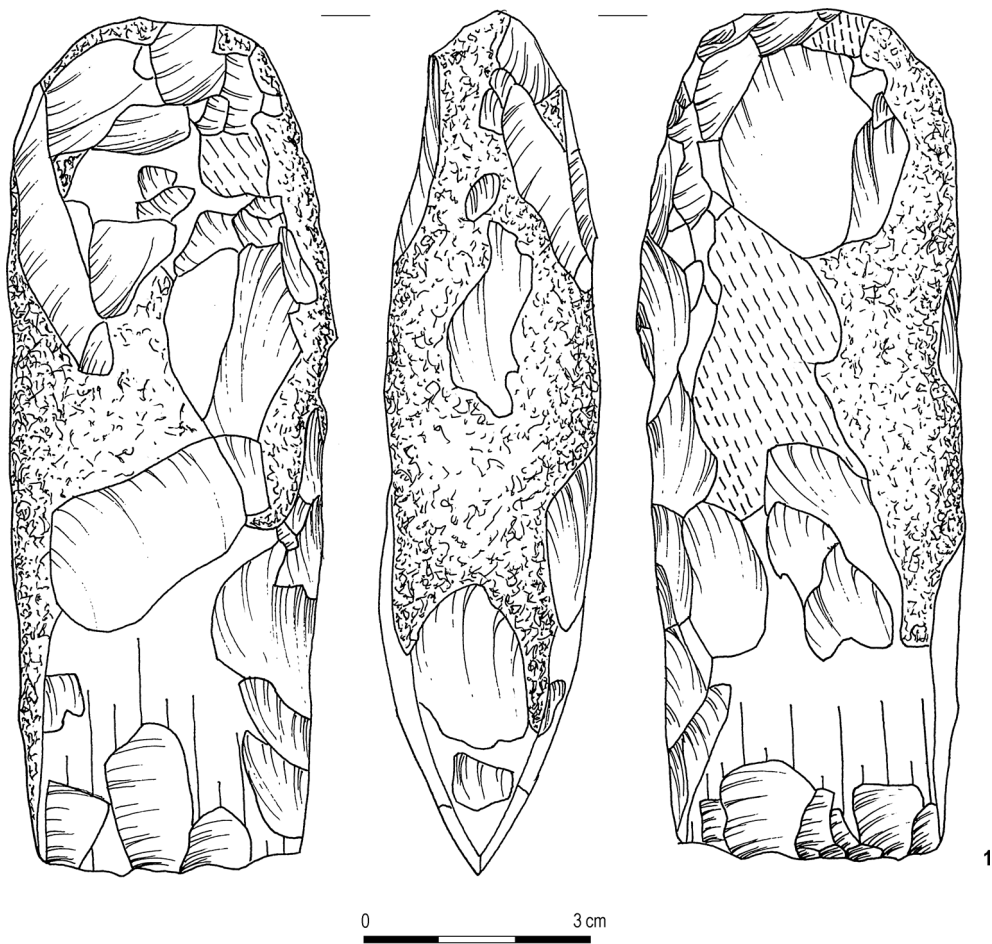
Ryc. 32:1), drapacze z wiórowcami, drapacze, fragment wiórowca, fragment pazura i łuszczenie (Tab. 3).

Formy narzędziowe z krzemienia pasiastego reprezentowane są jedynie przez dwa okazy, znalezione luźno w humusie: fragment ostrza dwuściennej siekiery KM (zach. dłuż. 3,5 cm, szer. 5,4 cm, grub. 1,6 cm – Ryc. 32:2) i przekłuwacz (dłuż. 4,6 cm, szer. 3,5 cm, grub. 1,1 cm).

Narzędzia odkryte w Tominach 5 należą do form typowych dla inwentarzy KPL z fazy klasycznej tej kultury w grupie południowo-wschodniej. Występują tu siekiery typu B (Ryc. 26:1) według klasyfikacji Bogdana Balcera (2002, s. 90) – narzędzia w różnym stopniu rozszerzające się powyżej ostrzy i zwężające w kierunku obuchów, oraz okazy o bokach równoległych powyżej ostrzy i zwężające się ku słabo wyodrębnionym obuchom. Pomimo dużego stopnia zniszczenia siekier z Tomin 5, powinno się je zaliczyć do kategorii I – dużych siekier, według kolejnego podziału B. Balcera (2002, s. 94). Wytwarzano je (Ryc. 26, 27:1) zarówno techniką rdzeniową, jak i odłupkową (W. Migal, S. Sałaciński 1996, s. 123–127, 130–132; J. Libera, A. Zakościelna 2006, s. 136).

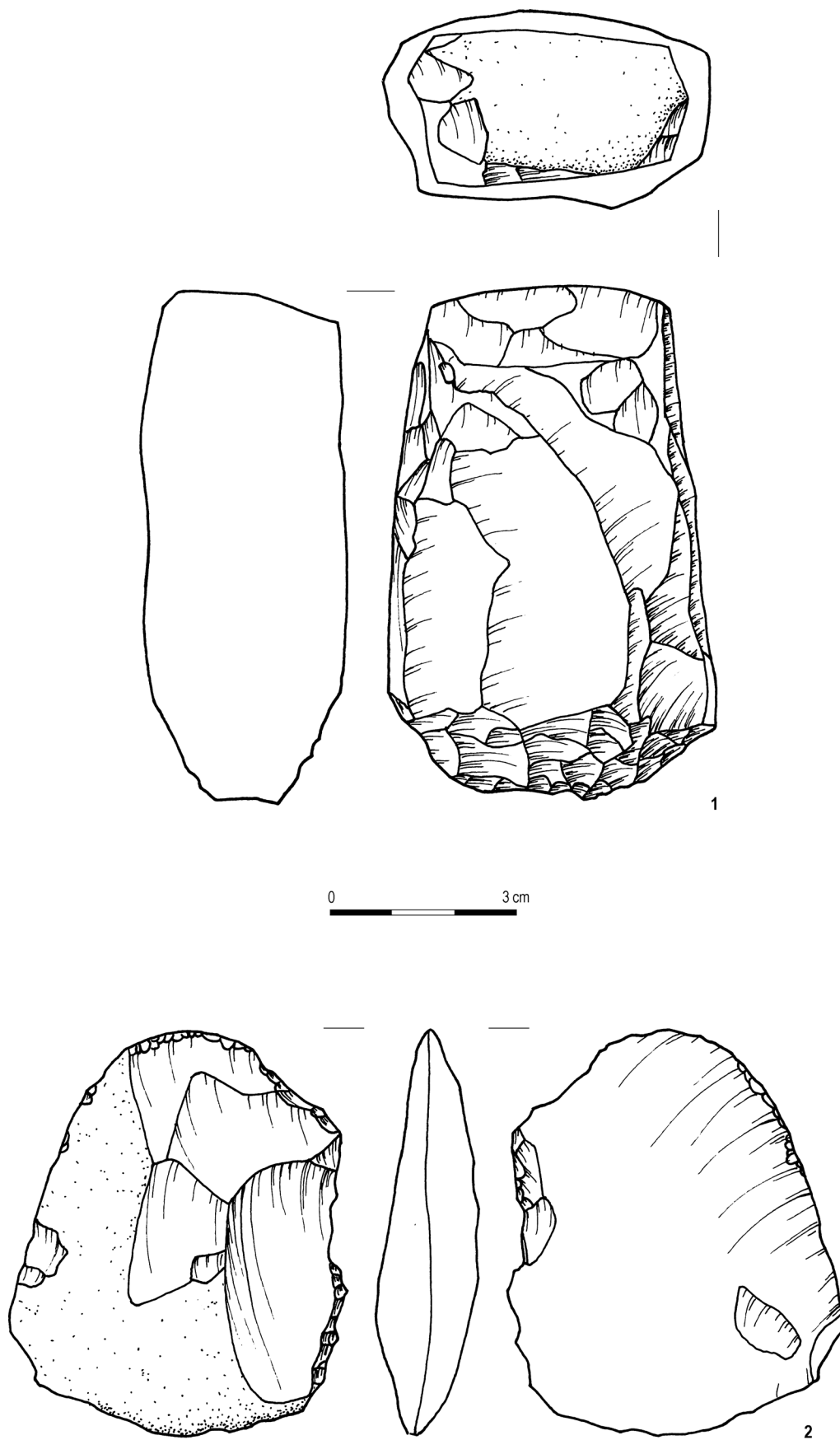
Do równie typowych narzędzi KPL z tego rejonu należą bez wątpienia smukłe, wiórowe drapacze odmiany A (Ryc. 29:1) i krótkie krępe odmiany B (Ryc. 28:4, 30:3), według podziału B. Balcera (1983, s. 138). W zbiorze z Tomin 5 występują także drapacze z wiórowcami (Ryc. 28:2). Według H. Młynarczyk (1982, tab. I) są to drapacze wiórowcowe klasy A3, w klasyfikacji J. Libery i A. Zakościelnej (2006, s. 136) – wiórowce zwieńczone drapiskiem oraz wiórowce drapaczowate, natomiast według S. Sałacińskiego (1989, s. 250) – drapacze z wiórowcami, należące do grupy narzędzi kombinowanych. Podstawową

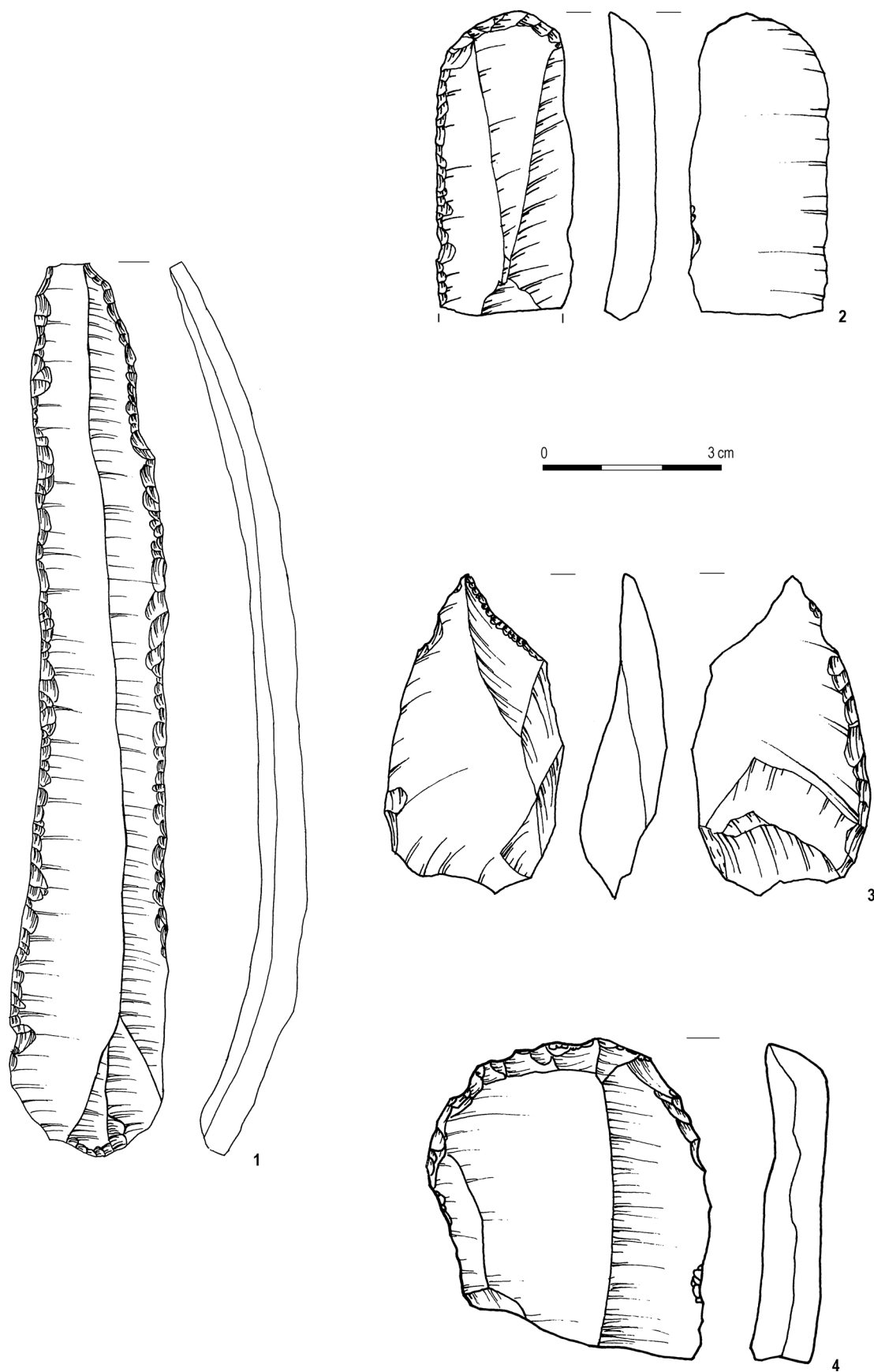

Ryc. 26. Tominy 5, pow. Opatów. Sikiery kultury pucharów lejkowatych z krzemienia świciechowskiego z humusu i podglebia.
Rys. A. Czubińska

Fig. 26. Tominy 5, Opatów County. Funnel Beaker Culture axes made from Świeciechów flint, found in top- and subsoil.
Drawn by A. Czubińska

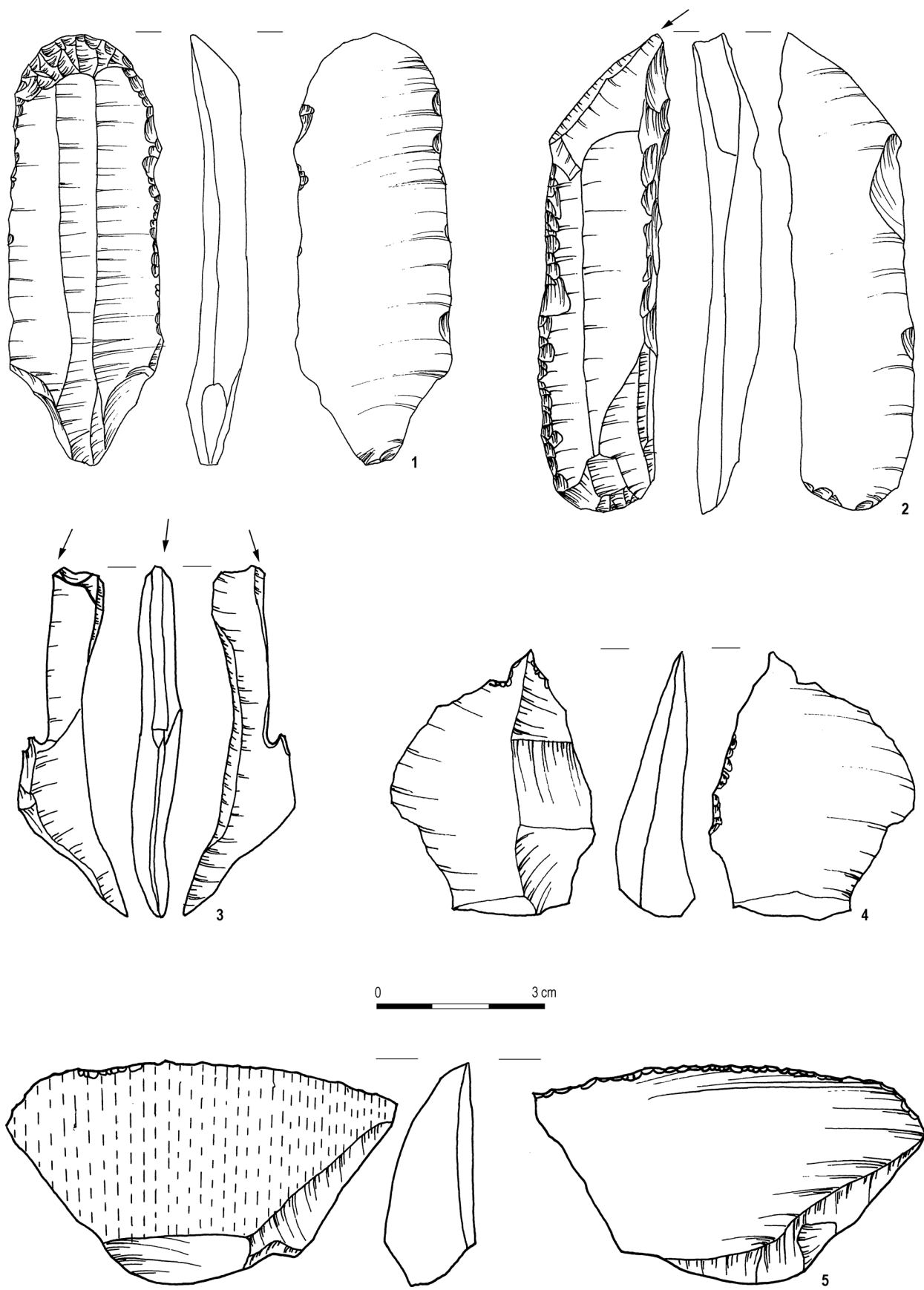

Ryc. 27. Tominy 5, pow. Opatów. Narzędzia kultury pucharów lejkowatych z krzemienia świciechowskiego z humusu. Rys. A. Czubińska
 Fig. 27. Tominy 5, Opatów County. Funnel Beaker Culture tools made from Świeciechów flint, found in topsoil. Drawn by A. Czubińska

Ryc. 28. Tominy 5, pow. Opatów. Narzędzia kultury pucharów lejkowatych z krzemienia świciechowskiego z humusu i podglebia.
Rys. A. Czubińska

Fig. 28. Tominy 5, Opatów County. Tools of the Funnel Beaker Culture made from Świeciechów flint, found in top- and subsoil.
Drawn by A. Czubińska

Ryc. 29. Tom i ny 5, pow. Opatów. Narzędzia kultury pucharów lejkowatych z krzemienia świciechowskiego z humusu i podglebia.
Rys. A. Czubińska

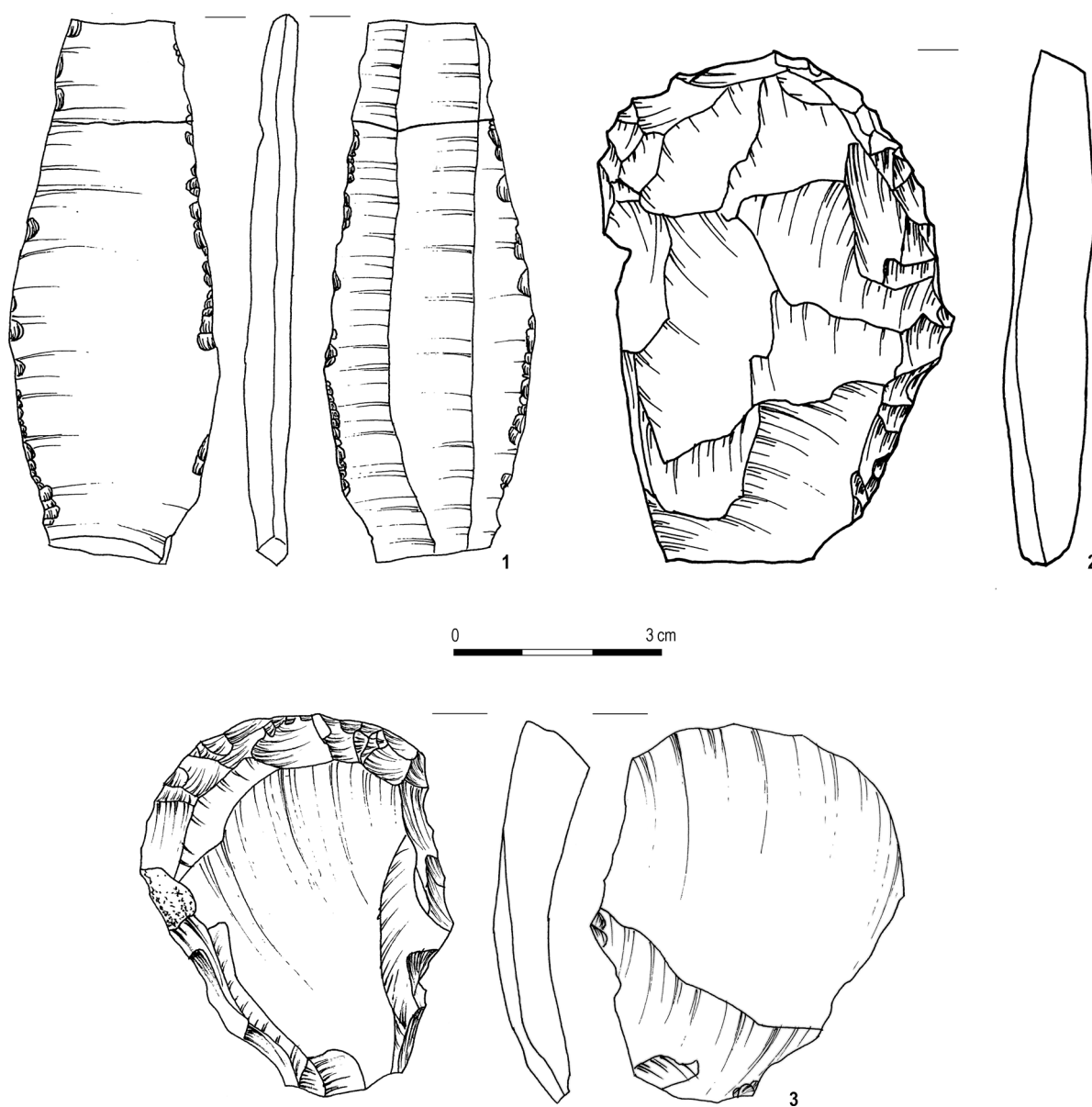
Fig. 29. Tom i ny 5, Opatów County. Tools of the Funnel Beaker Culture made from Świeciechów flint, found in top- and subsoil.
Drawn by A. Czubińska

czynnością wykonywaną w neolicie za pomocą drapaczy było skrobanie skóry (G. Osipowicz 2010, s. 222), praca w materiałach miękkich, mogły służyć także do oskrobywania i rycia w drewnie i kości, a z wiórowcami pełniły *funkcje nożowe* (B. Balcer 2002, s. 85). Niektóre drapacze wykorzystywano jako wkładki sierpów do zbóż (J. Małecka-Kukawka 2001, s. 149). Zestaw narzędzi retuszowanych uzupełniają wiórowce, zwykle dzielone na jedno- lub dwuboczne z retuszami częściowymi lub całkowitymi (B. Balcer 2002, s. 76; S. Sałaciński 1989, s. 255), oraz wyróżniane ze względów funkcjonalnych sierpce (Ryc. 28:1) – wkładki sierpów o jednolitych ostrzach wiórowych (B. Balcer 1975, s. 94; 2002, s. 77–78; J. Libera 1982, s. 179–

–181), do których wliczane są także wiórowce i drapacze wiórowcowe z wyświeceniem funkcjonalnym krawędzi. G. Osipowicz (2010, s. 41) umieszcza sierpce w grupie E listy typów narzędzi funkcjonalnych, służących do ścinania i obróbki roślin krzemionkowych. Sierpy uzbrojone w jeden długi wiór zastąpiły w środkowym neolicie wcześniejsze sierpy składankowe z kilkoma wkładkami krzemiennymi (G. Osipowicz 2010, s. 86).

• Artefakty z miejscowego krzemienia turońskiego
Inną grupę tworzą narzędzia z miejscowego surowca turońskiego. J. Libera i A. Zakościelna (2002, s. 93–109) opisali złoża tych krzemieni w przełomowym odcinku

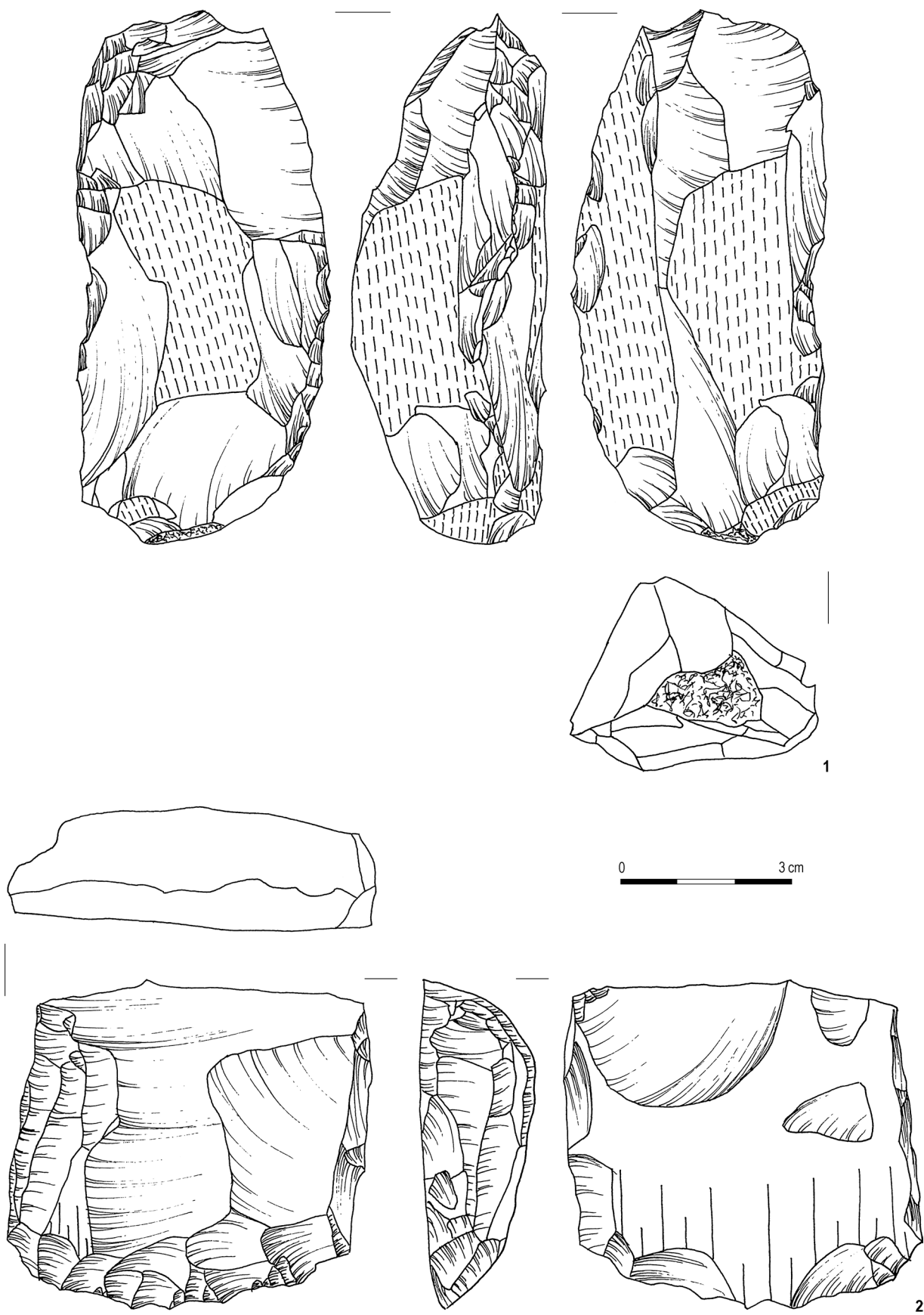

Ryc. 30. Tominy 5, pow. Opatów. Narzędzia kultury pucharów lejkowatych z krzemienia świciechowskiego z warstwy kulturowej 33.

Rys. A. Czubińska

Fig. 30. Tominy 5, Opatów County. Funnel Beaker Culture tools made from Świeciechów flint, found in cultural layer No. 33.

Drawn by A. Czubińska

Ryc. 31. Tominy 5, pow. Opatów. Narzędzia kultury pucharów lejkowatych z krzemienia świciechowskiego z warstwy kulturowej 33.

Rys. A. Czubińska

Fig. 31. Tominy 5, Opatów County. Funnel Beaker Culture tools made from Świeciechów flint, found in cultural layer No. 33.

Drawn by A. Czubińska

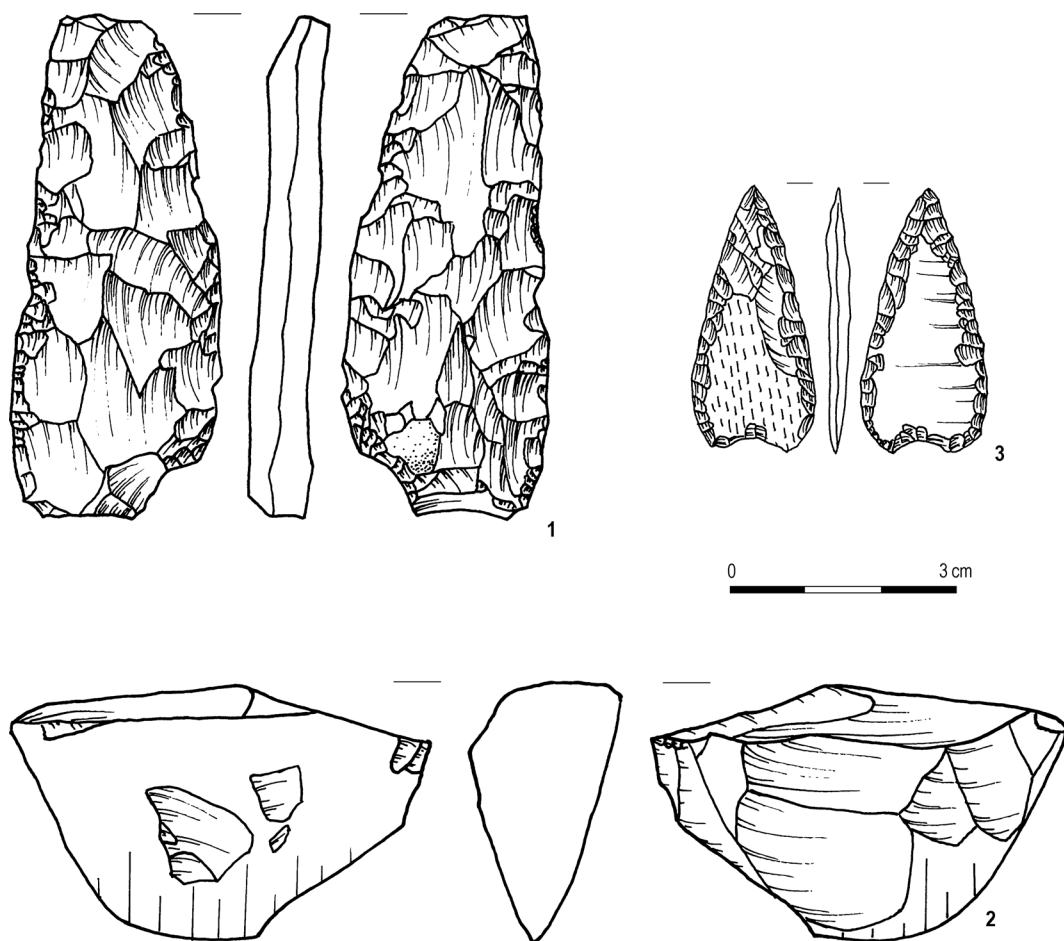
Lp.	Rodzaj zabytku	Wymiary [cm] dług.×szer.×grub.	Lokalizacja
1	siekiera czworoscienna	11,3×4,4×3	w. 1, ar 2D, ćw. I, poz. A-B, humus
2	siekiera wyeksplotowana	8,4×4,1×2,4	w. 1, ar 2D, ćw. II, poz. A-B
3	gładzone ostrze siekiery	3,8×4,5×2	w. 1, ar 2D, ćw. II, poz. A-B
4	tluk z siekiery czworosciennej	8×5,1×3,1	znalezisko luzne, poz. A
5	tluk z siekiery czworosciennej	6,3×4,6×3,9	znalezisko luzne, poz. A
6	zaczatkowiec siekiery	6,1×3,7×1,8	w. 6, ar 14E, ćw. III, poz. A, ob. 93, warstwa 42
7	fragm. tluka	4,3×5,9×3,1	w.6, ar 14E, ćw. I, poz. A-B, humus
8	graca	9,3×4,3× 3,4	w. 7, ar 16D, ćw.III, poz. B-C
9	drapacz	6,1×4,4×2,5	w. 1, ar 1C, ćw. II, poz. A-B, humus
10	drapacz	7×3,5×1,2	w. 6, ar 14E, ćw. 3, ob. 93, NE, warstwa 42
11	drapacz+wirowiec	8,4×2,1×1	w. 1, ar 3D, ćw. IV, poz. A-B
12	drapacz+wirowiec	4,3×3,2×0,4	w. 3, ar 6E, ćw.II, poz. B, warstwa 13
13	drapacz+wirowiec/sierpiec	4,8×2,2×0,7	w. 2, ar 4D, ćw. IV, poz. A-B, humus
14	fragm. wirowca obubocznego	4,9×2,1×0,6	w. 3, ar 8E, ćw. I, poz. C warstwa 13
15	fragm. wirowca obubocznego	3,7×3,5×0,6	w. 3, ar 6D, ćw. II, poz. A-B, humus
16	wirowiec obuboczny czesciowy	4,8×2,6×0,9	w. 7, ar 16D, ćw.I, poz. A-B humus
17	fragm. wirowca zwrotnego	5,8×1,8×0,6	w. 5, ar 13C, ćw. III, poz. A-B, humus
18	zgrzebło z odlupka od gladzonej siekiery	5,7×6,3×1,8	w.6, ar 15D, ćw. III,poz. B-C, warstwa kulturowa 33
19	zgrzebło	7,2×4,7×1	w. 7, ar 16 D, ćw. I, poz. C-D, warstwa kulturowa 33
20	wkladka sierpowa	7,2×2,3×0,7	w. 7, ar 16D, ćw. II, poz. B-C, warstwa kulturowa 33
21	skrobacz	5,9×6,2×1,3	w. 1, znalezisko luzne, poz. A, humus
22	skrobacz	7,3×7,6×1,2	w. 3, ar 7D, ćw.I, poz. A-B, humus
23	pazur	5,9×1,7×0,8	w. 2, ar 5E, ćw. III, poz. A-B, humus
24	pazur	4,7×2,7×0,8	w.1, ar 2D,, ćw. II, poz. A-B, podglebie
25	pazur	5,4×3,5×1,1	w. 3, ar 6D, ćw. II, poz. A-B, humus
26	rylec	5,4×3,3×1,1	w. 1, ar 1E, ćw. III, poz. A-B, podglebie
27	narzedzie kombinowane	4,8×3,2×2	w. 1, ar 2E, ćw. III, poz. A-B, humus
28	wior retuszowany	5,4×2,4×0,7	w. 1, ar 1E, ćw. I, poz. A-B, podglebie
29	odlupka retuszowany	3,9×7×1,4	w. 1, ar 2D, ćw. I, poz. A-B, podglebie
30	przekluwacz	5×3,1×1	w. 5, ar 13D, ćw. III, poz. A-B, humus
31	oblacznik	4,4×3,8×0,8	w. 6, ar 14E-15E, ćw. III-I, obiekt 92 warst. [41]
32	luszczon	4,8×4,9×1,3	w. 1, znalezisko luzne, humus
33	luszczon	5,9×4,6×2,8	w. 1, ar 2E, ćw. I, poz. A-B, podglebie
34	luszczon	3×2,7×0,8	w. 1, ar 3D, ćw. I, poz. A-B, podglebie
35	luszczon	5,1×4,5×1,3	w. 2, ar 4E,ćw. III, poz. A-B, humus
36	luszczon	5,8×3,5×2,8	w. 3, ar 6D, ćw. III, poz. A-B, podglebie
37	luszczon	5,4×3,6×1,3	w. 5, ar 13C, ćw. IV, poz. A-B, humus
38	luszczon	5×4,9×1,4	w. 5, ar 13D, ćw. III, poz. A-B, humus
39	luszczon	4,1×5×1,3	w. 6, ar 14E, ćw. I, poz. A-B, humus

Tab. 2. To m i n y 5, pow. Opatów. Dane dotyczace narzedzi kultury pucharow lejkowatych z krzemienia swieciechowskiego.

Oprac. I. Chojnowska

Table 2. To m i n y 5, Opatów County. Data concerning Funnel Beaker Culture tools made from Świeciechów flint.

Elaborated by I. Chojnowska

Ryc. 32. Tomin 5, pow. Opatów. Krzemienne narzędzia: 1 – krzemień wołyński (kultura trzciniecka/łużycka), 2 – krzemień pasiasty (kultura mierzanowicka), 3 – krzemień czekoladowy (kultura mierzanowicka). Rys. A. Czubińska

Fig. 32. Tomin 5, Opatów County. Flint tools: 1 – Volhynian flint (Trzciniec/Lusatian Culture), 2 – Banded flint (Mierzanowice Culture), 3 – Chocolate flint (Mierzanowice Culture). Drawn by A. Czubińska

Wisły, w tym z okolic Ożarowa, wyróżniając odmiany różnicowanie zgodnie z ich teksturą, określane za S. Krukowskim (1948, s. 70) i B. Balcerem (1971, s. 75–76; 1975, s. 53) mianem *gościeradowskiej*, *janikowskiej* i *jakubowickiej*. J. Budziszewski zlokalizował w okolicy Ożarowa złoża krzemienia szarego wieku turońskiego, który nazwał *zawadzkimi* (J. Budziszewski, R. Michniak 1989, s. 151).

W Tominach 5 odkryto nieliczne narzędzia z krzemienia turońskiego – sześć okazów. Są to trzy łuszczyce z wykopów 1, 3 i 7, zgrzebło i wiórowiec z wykopu 5 oraz drapacz z wykopu 6. Wstępnie określono, że mogą to być formy związane ze społecznościami WEB, zapewne z KM. Odbiegają one nie tylko surowcowo, ale i stylistycznie od narzędzi neolitycznych. Z drugiej strony, w KM podobne zabytki nie występują zbyt licznie. Pewnych analogii można jednak doszukać się w przypadku łuszczy w materiałach ze Złotej, pow. sandomierski, stan. „Nad Wawrem” (J. T. Bąbel 2013, s. 293, ryc. 375), i z Wojciechowic pow. opatowski, stan. 1 (J. T. Bąbel 2013, s. 272, ryc. 356). Zgrzebła KM występowały w grobach w Mierzanowicach, pow. opatowski, stan. 1 (J. T. Bąbel

2013, s. 22, ryc. 16, s. 33, ryc. 32, s. 62, ryc. 73, s. 112, ryc. 144, s. 149, ryc. 196, s. 191, ryc. 258). Wyodrębniono je także (sześć okazów) w zbiorze z badań powierzchniowych S. Krukowskiego na dużej osadzie KPL na wzgórzu „Gawroniec” w Ćmielowie, pow. ostrowiecki (S. Sałaciński 1989, s. 248, tabl. I, ryc. 3–8). Pojedyncze wiórowce (J. T. Bąbel 2013, s. 120, ryc. 154, s. 170, ryc. 231) i wiórowiec używany jako wkładka sierpowa (J. T. Bąbel 2013, s. 127, ryc. 162) odkryto również w grobach na stan. 1 w Mierzanowicach. Drapacze niezbyt często występują w inwentarzach KM. Z interesującego nas obszaru znamy m.in. dwa okazy z Wojciechowic stan. 1 (J. T. Bąbel 2013, s. 224, ryc. 290, s. 230, ryc. 304).

Do KM należą także dwa luźne znaleziska – fragment ostrza dwusiecznej siekiery z krzemienia pasiastego (zach. dłuż. 3,3 cm, szer. 5,5 cm, grub. 1,9 cm – Ryc. 32:2) i grocik sercowaty z krzemienia czekoladowego (wykop 3, ar 7C, ćw. 4, poziom B, warstwa 13; dłuż. 3,5 cm, maks. szer. 1,7 cm, grub. 0,3 cm – Ryc. 32:3). Do tej samej jednostki zaliczono także gracz z krzemienia świeciechowskiego (wykop 7, ar 16D, ćw. III, poziom B-C; dłuż. 9,3 cm, szer.

Lp	Rodzaj zabytku	Wymiary [cm] dług.×szer.×grub.	Lokalizacja
1	sierpiec dwuboczny	15×2,7×0,8	w. 1, ar 2D, ćw. II, poz. A-B
2	fragm. sierpca	2×2,9×0,7	w. 3, ar 6D, ćw. I, poz. A-B, podglebie
3	nóż sierpowaty	6,7×2,8×0,7	znalezisko luźne, humus
4	drapacz+wiórowiec	3,9×1,8×0,5	w. 3, ar 6E, ćw. III, poz. A-B, podglebie
5	drapacz+wiórowiec	7,8×2,8×0,9	w. 1, ar 2D, ćw. I, poz. A-B, humus
6	drapacz	3,3×2,4×0,9	w. 5, a 4E, ćw. I, poz. A-B, humus
7	fragm. drapacza	3,6×2,5×0,7	w. 5, ar 12A, ćw. III, poz. B, warstwa 13
8	fragm. wiórowca obubocznego	1,7×1,6×0,5	w. 1, ar 3E, ćw. III, poz. B-C, warstwa kult. 8
9	fragm. pazura	2×1,4×0,4	w. 1, ar 3D, ćw. II, poz. A-B, podglebie
10	łuszczeń	3,1×1,8×0,5	w. 1, ar 2D, ćw. II, poz. A-B, podglebie
11	łuszczeń	2,1×1,7×0,9	w. 1, ar 2A, ćw. II, poz. A-B, humus
12	łuszczeń	2,7×1,5×0,4	w. 3, ar 8D, ćw. IV, poz. A-B, podglebie

Tab. 3. Tominy 5, pow. Opatów. Dane dotyczące narzędzi z krzemienia wołyńskiego. Oprac. I. Chojnowska
Table 3. Tominy 5, Opatów County. Data concerning tools made from Volhynian flint. Elaborated by I. Chojnowska

4,3 cm, grub. 3,4 cm – Ryc. 31:1). Jest to forma rdzenio-wa, siekieropodobna, używana jako motyka, której cechą charakterystyczną jest krawędź pracująca z wymiażdżeniami powstałymi na skutek uderzeń, nie powodujących odbijania odłupków lecz niszczenie powierzchni (E. Krakowska 1996, s. 57). Występujące na osadach mogły pełnić funkcję kopaczek do pracy w materiałach sypkich, niezbyt twardych (E. Krakowska 1996, s. 74, 83).

Luźnym znaleziskiem jest półksiężycowaty nóż sierpowaty z krzemienia wołyńskiego ze śladowo zachowaną korą i zniszczonym jednym z wierzchołków (zach. dług. 6,6 cm, maks. szer. 2,7 cm, grub. 0,8 cm – Ryc. 32:1). W opinii J. Libery może przynależeć on do KT lub KŁ (patrz także: B. Bargieł, J. Libera 1997, s. 158).

Zabytki ceramiczne KPL

Wśród materiałów ceramicznych pozyskanych w Tominach 5 wyróżniono w warstwie ornej 1912 fragmentów ceramiki związanej z KPL (Ryc. 33–35). W wypełniskach jednostek eksploracyjnych, w obrębie warstw naturalnych zarejestrowano 743 fragmenty naczyń KPL, warstw kulturowych – 307 fragmentów naczyń KPL (Ryc. 36), w obiektach KPL – 439 fragmentów naczyń (Ryc. 37–41).

Materiał ceramiczny związany z KPL jest silnie rozdrobniony. Zrekonstruowano jedynie nieornamentowany puchar lejkowaty z czterema poziomo przekutymi uchami (Ryc. 38:1), słabo profilowany garnek z nieornamentowaną listwą plastyczną (Ryc. 39:1), górną część amfory z listwą plastyczną zdobioną szczypaniem, umieszczoną na przejściu szyjki w brzusiec, z czterema kolankowatymi uchami położonymi powyżej największej wydętości brzuśca (Ryc. 37). Ponadto zrekonstruowano część przydenną naczynia zdobionego w dolnej partii

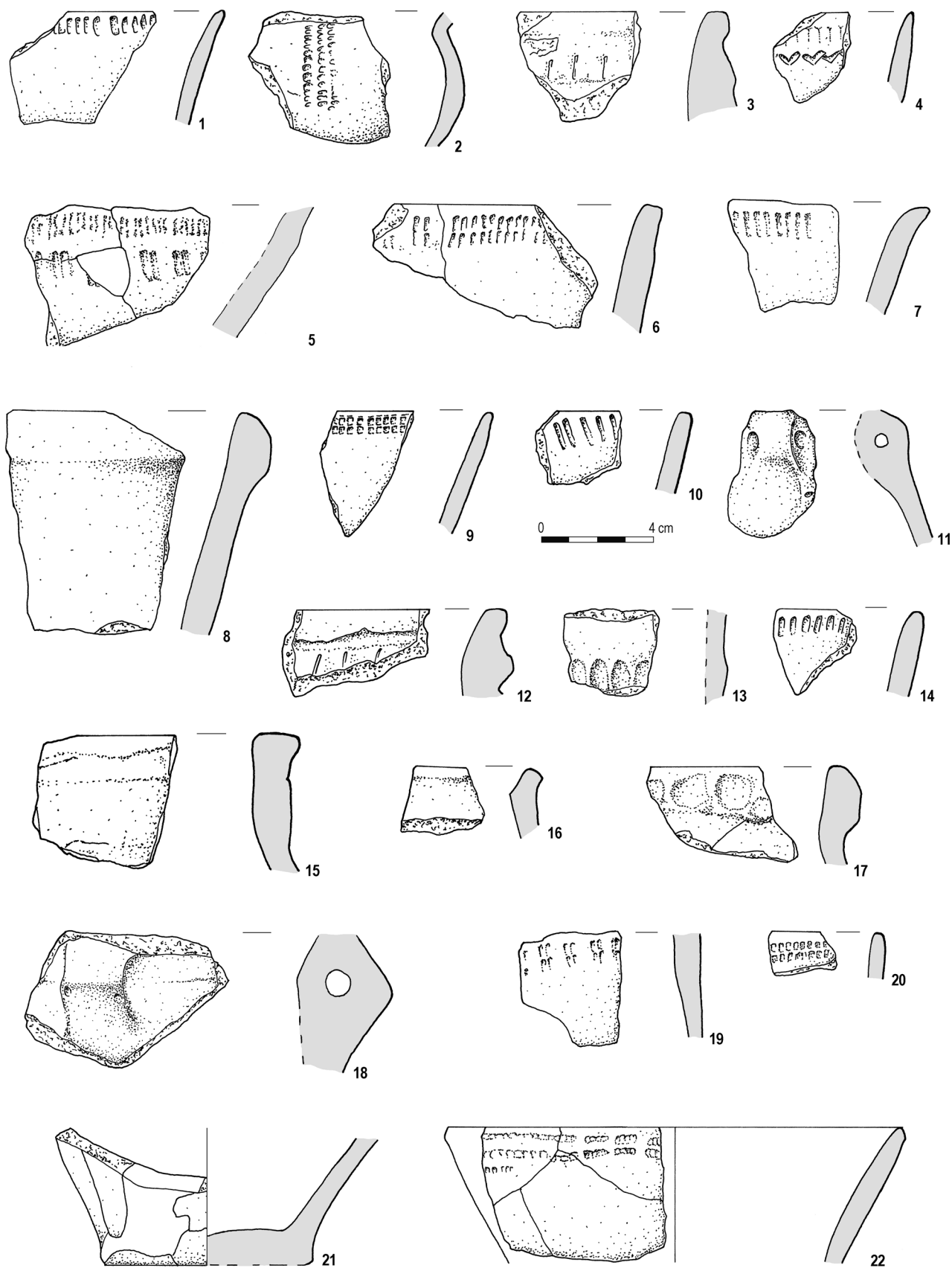
brzuśca ornamentem stempelkowym w postaci tzw. drabinki (Ryc. 38:2). Wyróżniono także jeden cały przęślik stożkowaty (Ryc. 38:5) i siedem fragmentów innych przęślików.

Wszystkie fragmenty ceramiki mają silnie zniszczone (przemyte i przetarte) powierzchnie zewnętrzne; pierwotnie były one zapewne starannie wykończone.

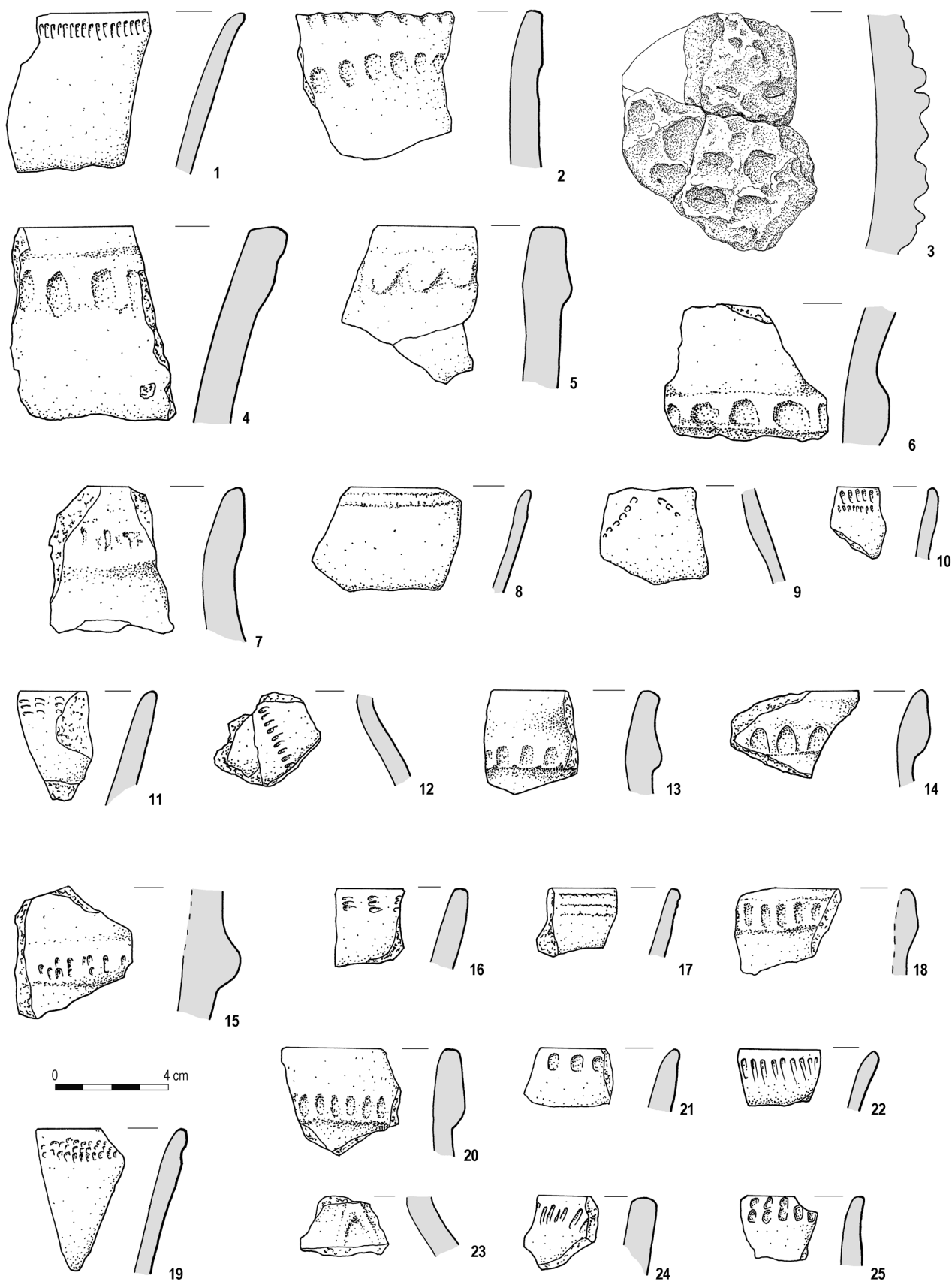
Ceramika naczyniowa KPL z Tominy 5 wykazuje cechy typowe dla typologii, ornamentyki oraz technologii naczyń grupy południowo-wschodniej tej kultury. Odnacza się wysokim standardem wykonania, przygotowania masy ceramicznej, twardością oraz dobrym wypałem. Stosowano domieszkę mineralną w postaci drobnoziarnistego piasku oraz średnioziarnistego szamotu, rozprowadzaną równomiernie w całej masie ceramicznej. Ceramika jest dobrze wypalona, o jedno- lub dwubarwnym przełomie. Powierzchnie wewnętrzne mają barwę szarą i ciemnoszarą, natomiast powierzchnie zewnętrzne mają barwę jasnobrunatną, brunatną, rzadziej szarą.

Znaczny stopień rozdrobnienia ceramiki uniemożliwia dokładniejsze określenie form. Na podstawie elementów charakterystycznych, tj. fragmentów wylewów, uch, możemy wskazać, że w inwentarzu ceramicznym występowały puchary lejkowate, garnki i amfory. Znaleziono ponadto dwa fragmenty pochodzące z szaszłyżki (fragment wylewu z kryzą oraz fragment kryzy) oraz bogato zdobione odciskami stempelka ucho ansa lunata, zapewne z kubka (Ryc. 35:3). Niewątpliwie były wśród nich także pucharki, czarki oraz amfory z niskimi szyjkami i uchami kolankowatymi położonymi na przejściu szyjki w brzusiec.

Wśród motywów zdobniczych przeważają wątki jednoelementowe, rzadko występują wątki dwuelementowe

Ryc. 33. To m i n y 5, pow. Opatów. Materiały ceramiczne kultury pucharów lejkowatych z humusu i podglebia. Rys. A. Czubińska
 Fig. 33. To m i n y 5, Opatów County. Funnel Beaker Culture pottery, found in top- and subsoil. Drawn by A. Czubińska

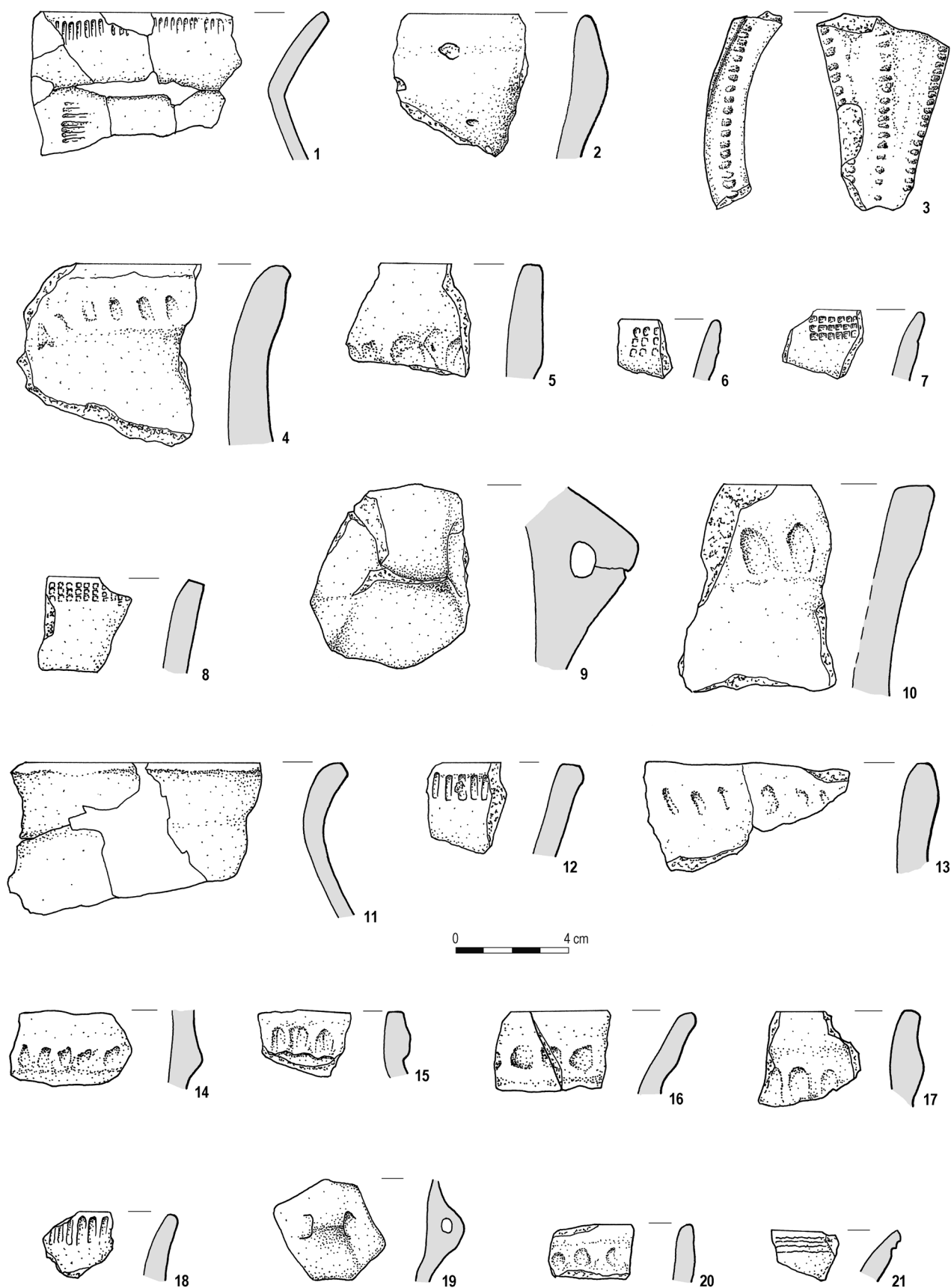

Ryc. 34. Tominy 5, pow. Opatów. Materiały ceramiczne kultury pucharów lejkowatych z humusu i podglebia.

Rys. A. Czubińska (1,2,4–25), B. Karch (3)

Fig. 34. Tominy 5, Opatów County. Funnel Beaker Culture pottery, found in top- and subsoil.

Drawn by A. Czubińska (1, 2, 4–25) & B. Karch (3)

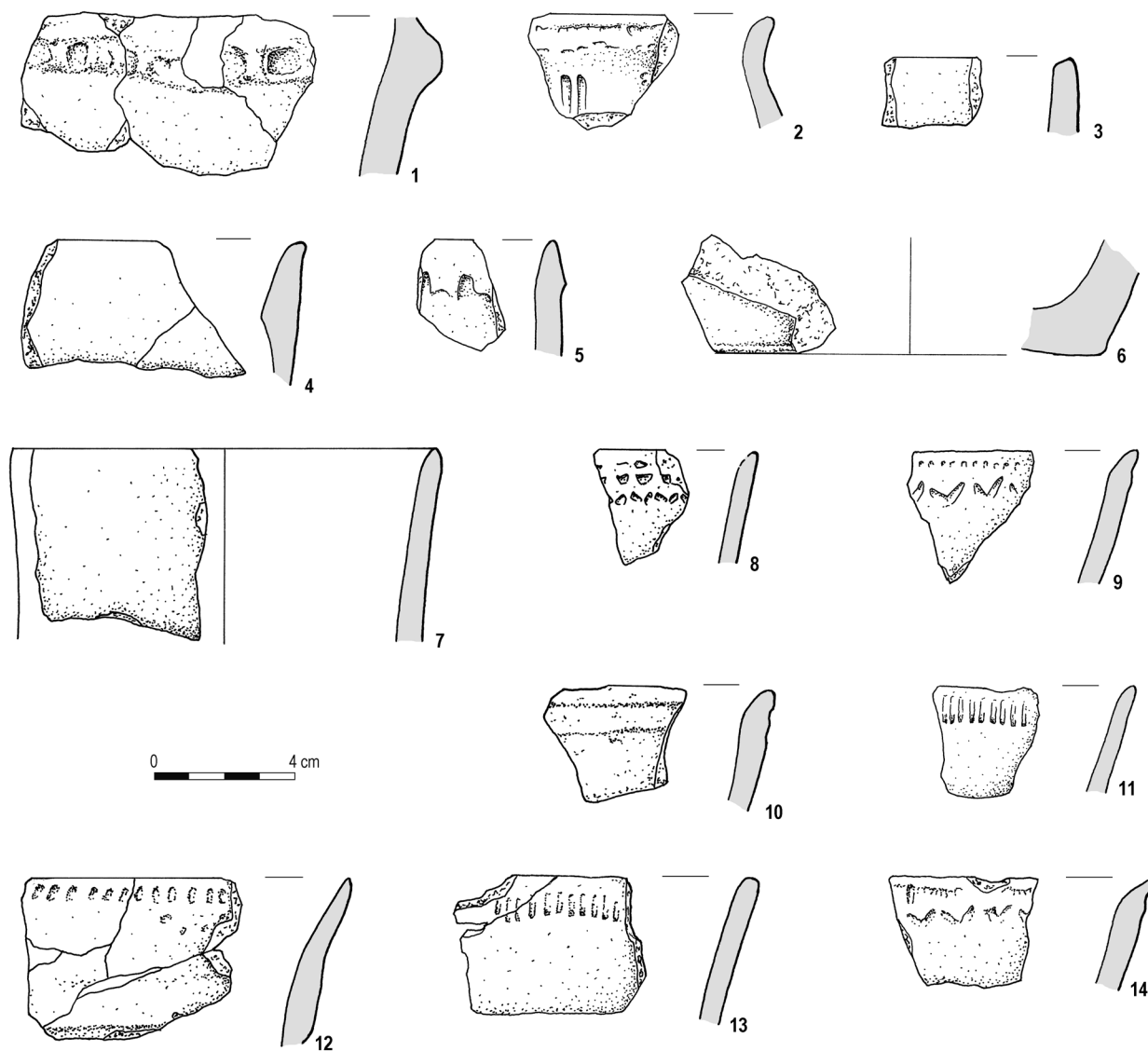
Ryc. 35. To m i n y 5, pow. Opatów. Materiały ceramiczne kultury pucharów lejkowatych z humusu i podglebia. Rys. A. Czubińska
 Fig. 35. To m i n y 5, Opatów County. Funnel Beaker Culture pottery, found in top- and subsoil. Drawn by A. Czubińska

w układzie horyzontalnym, umieszczone poniżej krawędzi wylewu, sporadycznie w horyzontalno-wertykalnym, w górnej części wylewu i brzuśca.

Wylewy pucharów lejkowatych przeważnie zdobione są pionowymi odciskami stempelków (Ryc. 33:1.7, 34:1.22.24, 36:11.13, 39:2.3), nieliczne dodatkowo odciskami stempelków w postaci zygzaka (Ryc. 33:4, 36:9.14, 40:4.5) oraz dwu- (Ryc. 33:9.20), trój- (Ryc. 35:8) i cztero- (Ryc. 41:1) grzebyka. Wylewy garnków zaopatrzone są natomiast w listwy plastyczne: niezdobione (Ryc. 39:1), ornamentowane szczypaniem (Ryc. 35:16) oraz nieliczne z ornamentem arkadowym (Ryc. 34:11, 38:3, 41:5). Amfory mają ornament w postaci listwy umieszczonej na przejściu szyjki w brzusec (Ryc. 37), listew z odciskami stempelków umieszczonymi na

brzuścach (Ryc. 38:4, 40:11), rzadko w postaci plastycznych listewek („wąsów”) na przedłużeniu ucha kolankowatego (Ryc. 33:11). Odnotowano ponadto wystąpienie pięciu fragmentów brzuśców zdobionych na całej zachowanej powierzchni ornamentem szczypanym (Ryc. 34:3), które zapewne należy łączyć z garnkami. Analogicznie zdobiony (opisany jako ornament paznokciowy) garnek znaleziono na stan. „Gawroniec” w Ćmielowie, pow. ostrowiecki (Z. Podkowińska 1950, s. 125, tabl. XXXVII:3), fragmenty zdobione w ten sposób wystąpiły na stan. „Nad Warem” w Złotej, pow. sandomierski (B. Matraszek 2001, s. 151, ryc. 17:e.h), w Mrowinie, pow. poznański (W. Tetzlaff 1989, ryc. 2:8), i w Wojnowicach, pow. głubczycki (Z. Bagniewski, I. Lasek, E. Tomczak 1992, s. 38, tabl. XVIII:15.16, XIX:8.9).

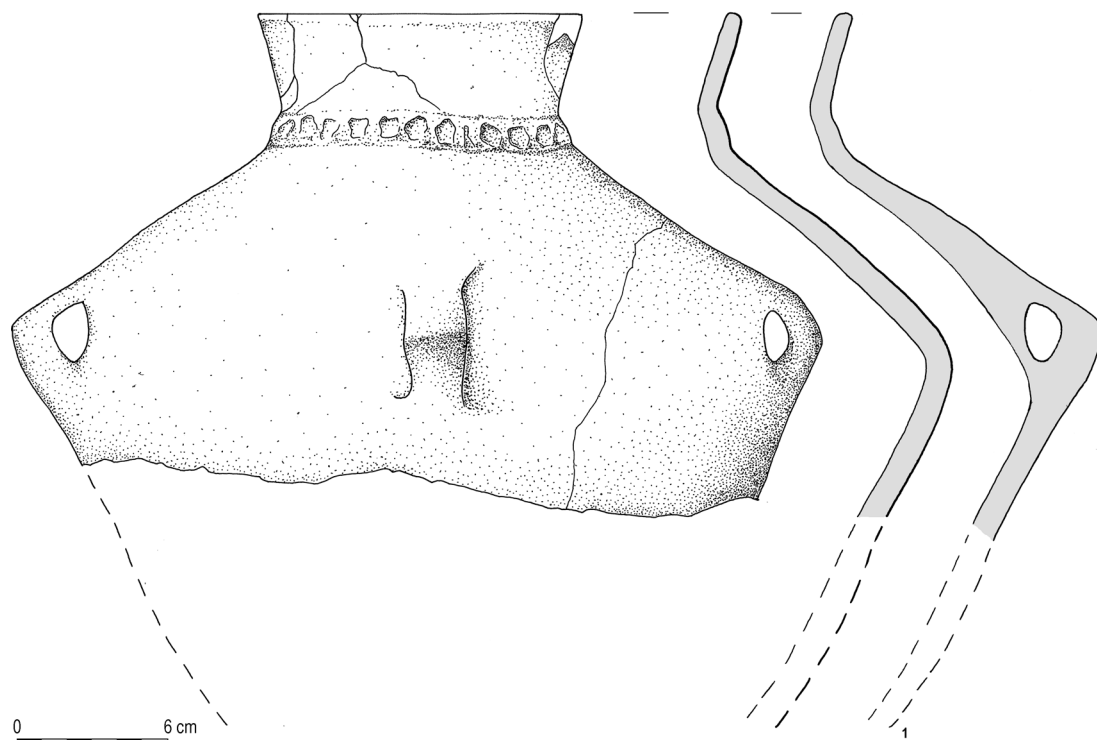

Ryc. 36. Tominy 5, pow. Opatów. Materiały ceramiczne kultury pucharów lejkowatych z warstwy kulturowej 8 (1–6) i 33 (7–17).

Rys. A. Czubińska

Fig. 36. Tominy 5, Opatów County. Funnel Beaker Culture pottery from cultural layers No. 8 (1–6) and 33 (7–17).

Drawn by A. Czubińska

Ryc. 37. Tominy 5, pow. Opatów. Obiekt 23, fragment amfory kultury pucharów lejkowatych. Rys. A. Czubińska
 Fig. 37. Tominy 5, Opatów County. Fragment of Funnel Beaker Culture amphora from feature 23. Drawn by A. Czubińska

Omawiany zespół ceramiki naczyniowej KPL wykazuje liczne podobieństwa do materiałów z innych osad ludności KPL na Wyżynie Sandomierskiej: Ćmielowa, stan. „Gawroniec” (Z. Podkowińska 1950; 1952), Stryczowic, pow. ostrowiecki (A. Uzarowicz-Chmielewska, B. Sałacińska 2013), Kamienia Łukawskiego (E. Kempisty 1966), Zawichostu-Podgórza (B. Balcer 1968), Złotej, stan. „Nad Wawrem”, pow. sandomierski (B. Matraszek 2001).

Analiza chronologiczna na podstawie stylistyki ceramiki grupy południowo-wschodniej KPL jest utrudniona z uwagi na jej konserwatywność i długie przeżywanie się wątków ornamentacyjnych i form naczyń. Dodatkową trudnością jest opracowanie dokładnego podziału chronologicznego dla materiałów z rejonu podkrakowskiego (J. Kruk, S. Milisauskas 1981; 1983) przy braku takiego podziału dla stanowisk „reperowych” na Wyżynie Sandomierskiej. Nie ułatwia tego zadania wspomniane silne rozdrobnienie materiału ceramicznego, pochodzącego ze zniszczonych obiektów uchwyconych w partiach przydennych oraz z warstw pozaobiektowych, a także częściowe tylko przebadanie osady KPL w Tominach 5.

Zespół ceramiki naczyniowej KPL z Tomin należy łączyć z fazą klasyczną grupy południowo-wschodniej KPL, obejmującą fazę bronocicką (BR) II i III, datowaną na okres między 3650–3400 BC i 3400–3100 BC (M-L. Pipes i in. 2010, s. 42, tab. 1). Brak cech badeńskich umożliwia ograniczenie fazy bronocickiej trzeciej do etapu BR IIIA,

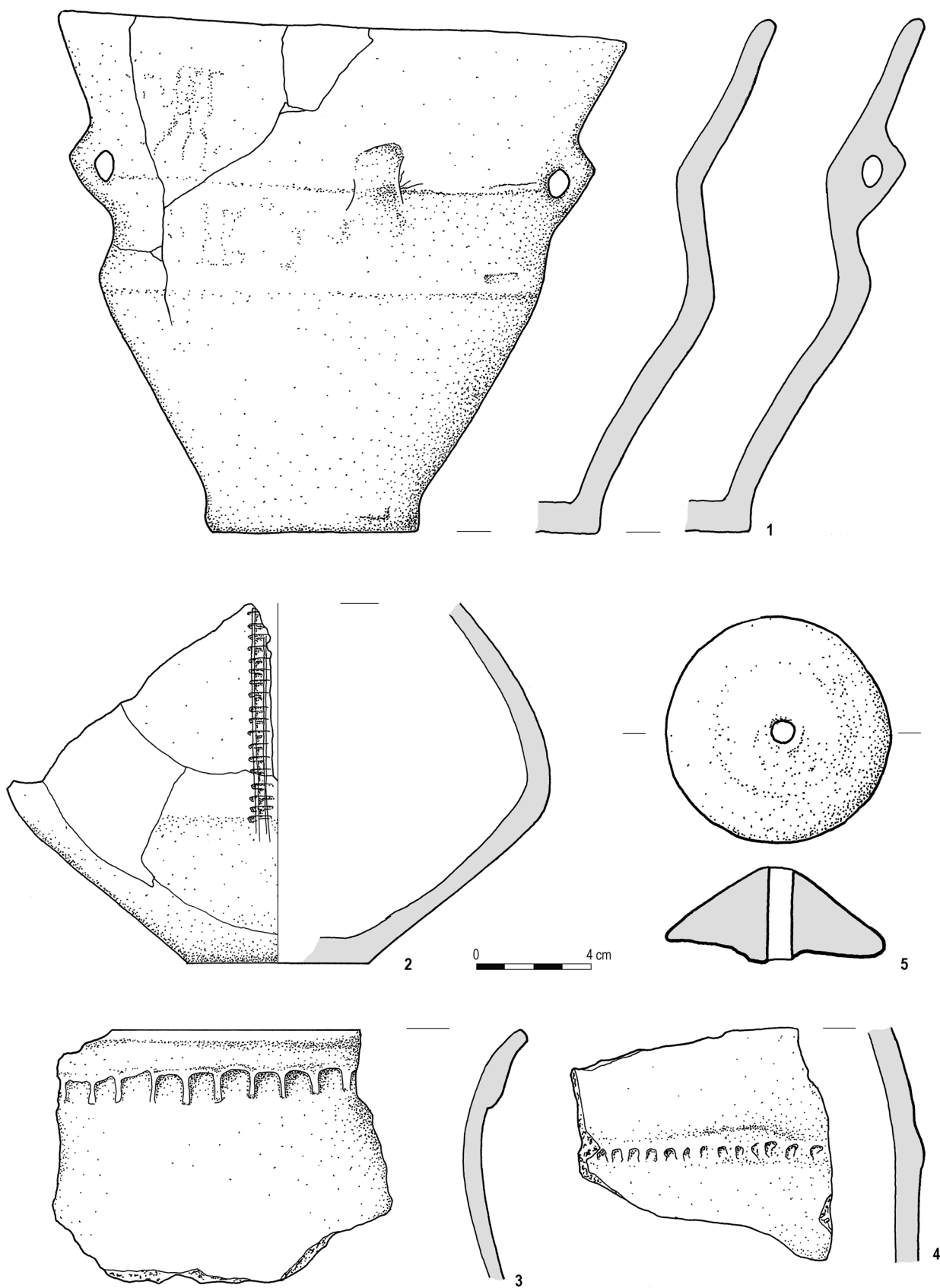
z granicą dzielącą tę fazę przypadającą na ok. 3350/3300 (E. Rook, M. Nowak 1993, s. 47).

Cechami charakterystycznymi dla fazy BR II widocznymi w materiałach z Tomin, są smukłość naczyń (Ryc. 38:1, 39:1), amfory o baniastych brzuścach z uchami kolankowatymi umieszczonymi na największej jego wydętości (Ryc. 37), flaszki z kryzą i smukłe ucha typu ansa lunata (Ryc. 35:3); dominuje tu ornament stempelkowy w postaci pionowych odcisków. Tylko nieliczne elementy występują w materiałach charakterystycznych dla fazy BR IIIA – ornamenty wykonane odciskami trójkątnego grzebyka (Ryc. 35:7.8) i odciskami sznura.

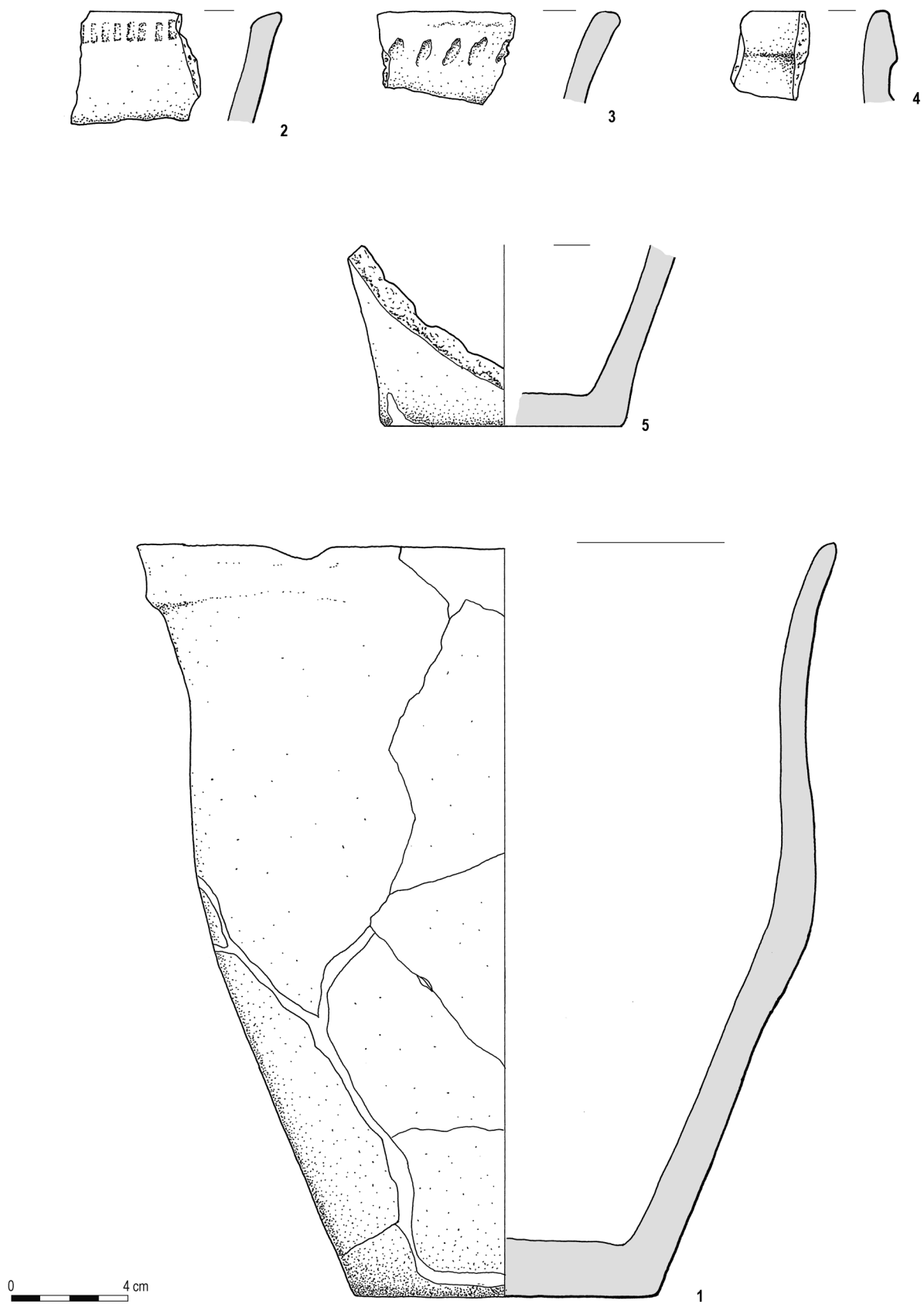
Materiały z fazy BR II ze stan. 5 w Tominach znajdują analogie m.in. na współczesnych osadach ze stan. „Nad Wawrem” w Złotej, pow. sandomierski (B. Matraszek 2001), i z Zawarży, pow. pińczowski (A. Kulczycka-Leciejewiczowa 2002), zaś z fazy BR II i IIIA – z Ćmielowa (P. Włodarczyk 2006, s. 39) i ze Stryczowic, pow. ostrowiecki (A. Uzarowicz-Chmielewska, B. Sałacińska 2013, s. 219), natomiast z fazy BR IIIA – z Krakowa-Prądnika Czerwonego (E. Rook, M. Nowak 1993) i z Niedźwiedzia, pow. krakowski (B. Burchard 1973; 1977).

Tło osadniczo-przemysłowe (neolit/WEB)

Rejon gminy Ożarów i Opatów był penetrowany archeologicznie już w początkach XX wieku. W 1922 roku Jan Samsonowicz (1923, s. 21–22) zlokalizował w Glinianach,

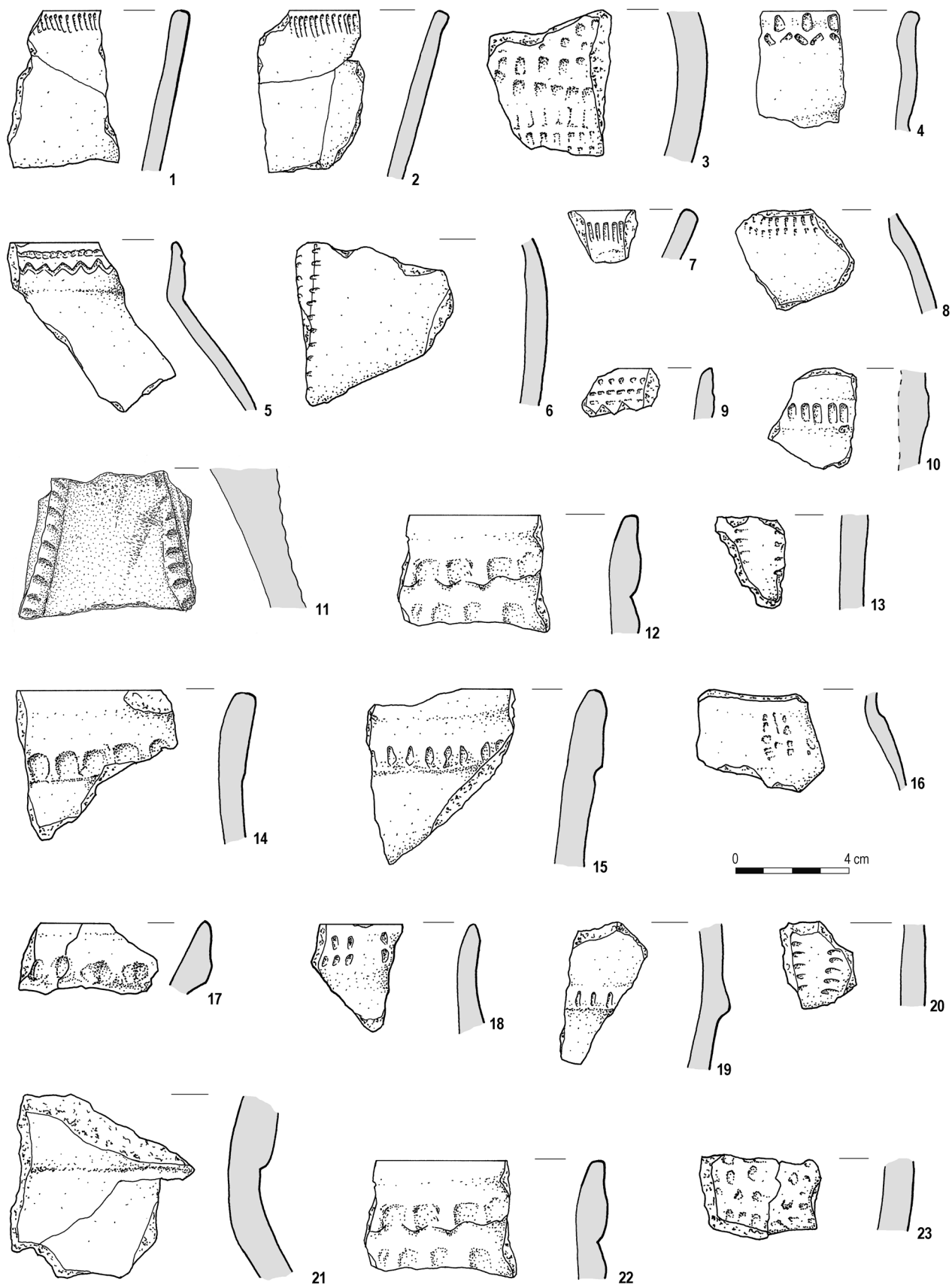

Ryc. 38. Tomiń 5, pow. Opatów. Materiały ceramiczne kultury pucharów lejkowatych z obiektu 23. Rys. A. Czubińska
 Fig. 38. Tomiń 5, Opatów County. Funnel Beaker Culture pottery from feature 23. Drawn by A. Czubińska

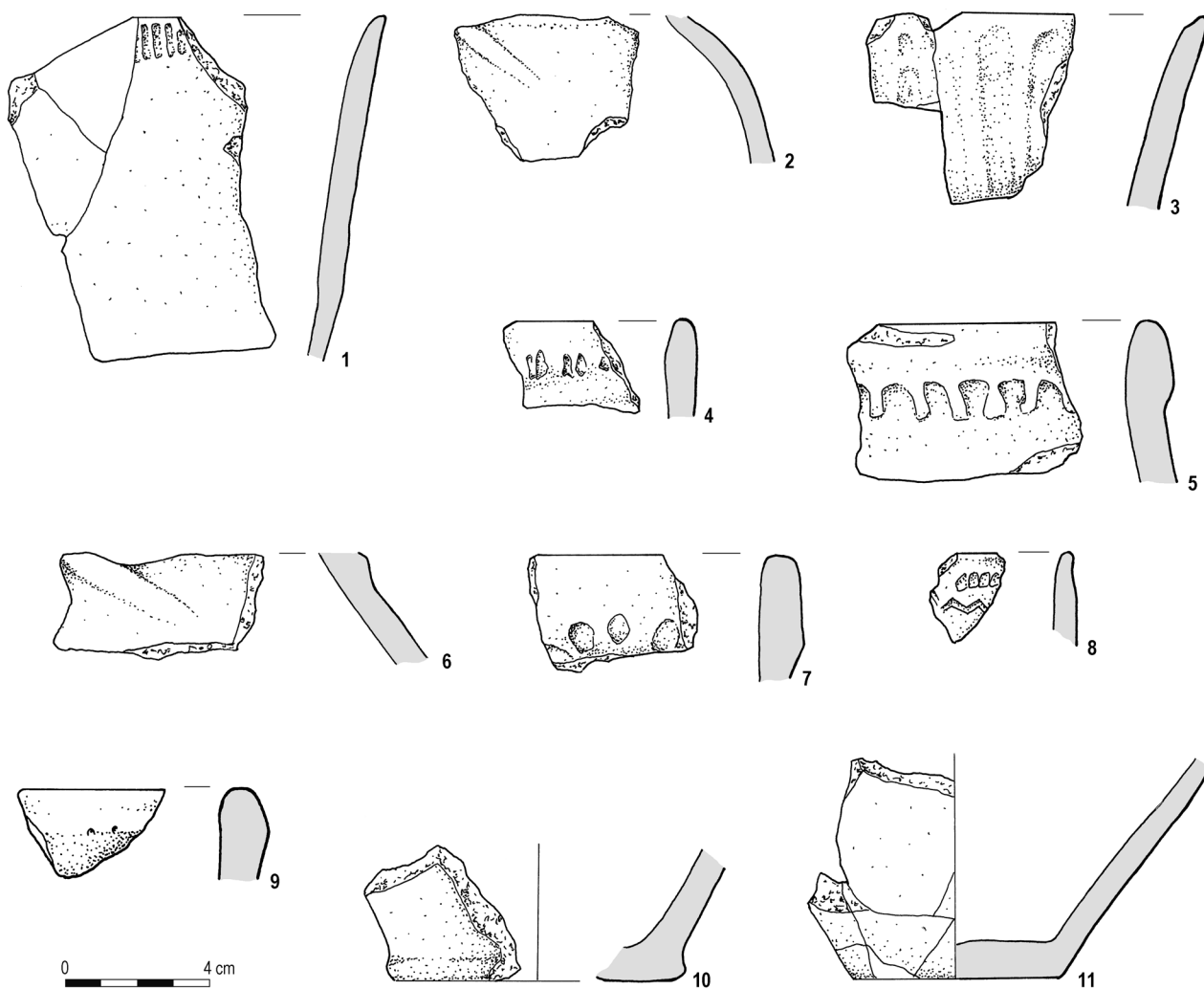
Ryc. 39. To m i n y 5, pow. Opatów. Materiały ceramiczne kultury pucharów lejkowatych z obiektu 23. Rys. A. Czubińska
 Fig. 39. To m i n y 5, Opatów County. Funnel Beaker Culture pottery from feature 23. Drawn by A. Czubińska

Ryc. 40. To m i n y 5, pow. Opatów. Fragmenty ceramiki kultury pucharów lejkowatych z obiektu 92. Rys. A. Czubińska (1–10, 12–23), B. Karch (11)

Fig. 40. To m i n y 5, Opatów County. Funnel Beaker Culture pottery from feature 92. Drawn by A. Czubińska (1–10, 12–23) & B. Karch (11)

Ryc. 41. Tominy 5, pow. Opatów. Fragmenty ceramiki kultury pucharów lejkowatych z obiektu 93. Rys. A. Czubińska
 Fig. 41. Tominy 5, Opatów County. Funnel Beaker Culture pottery from feature 93. Drawn by A. Czubińska

gm. Ożarów, wychodnię górnioastarckich krzemieni czekoladowych. S. Krukowski zidentyfikował tu wczesnobrązowe pole eksploatacyjne i badał je (głównie powierzchniowo) w latach 1931, 1938 oraz 1939. Od 1979 roku kopalniami w Glinianach zainteresował się J. Budziszewski (1980, s. 601) z Instytutu Archeologii UW, który w 1980 roku przeprowadził na stanowisku prace sondażowe (2008, s. 38). Badania powierzchniowe w ramach AZP na tym obszarze zrealizowali w 1990 roku B. Bargieł, M. Florek, J. Libera i A. Zakościelna z UMCS, *uzyskując w miarę pełny obraz osadnictwa pradziejowego* (J. Libera, A. Zakościelna 1990, s. 57–59). Ten sam zespół kontynuował badania powierzchniowe w latach 1993, 1994 i 1998 na arkuszach z Tominami i sąsiadujących, odkrywając i weryfikując 1245 stanowisk oraz śladów osadnictwa prehistorycznego i średniowiecznego. Wśród nich wyodrębniono 10 stanowisk wczesnoneolitycznych kultur wstęgowych i postwstęgowych, 83 kultury pucharów

lejkowatych, 57 innych środkowo- i późnoneolitycznych (kultura amfor kulistych, kultura ceramiki sznurowej, kultura złocka), 158 wczesnobrązowych kultury mierzanowickiej, 20 kultury trzcinieckiej i 91 kultury łużyckiej.

W 1923 roku S. Krukowski odkrył wczesnobrązowe kopalnie KM w Ożarowie i penetrował je (początkowo z Z. Szmitem) w latach 1929–1939. W latach 60. XX wieku prospekcje powierzchniowe na kopalniach ożarowskich prowadzili T. Żurowski i Z. Krzak. Granice pola eksploatacyjnego i pracowni krzemieniarskich skartował w 1978 roku J. Budziszewski (1980, s. 603), który w latach 1980–1983 realizował tu systematyczne badania wykopaliskowe (1986; 1997a; 1997b). Poprzedzono je analizami geofizycznymi, głównie elektrooporowymi wykonanymi przez T. Herbicha i K. Misiewicza z ówczesnego IHKM PAN (T. Herbich 1997, s. 78, 80; J. Budziszewski 2000, s. 40–44). Ważny element stanowiły szczegółowe prospekcje powierzchniowe stanowiska, z analizą mor-

fologii terenu (J. Budziszewski 2000, s. 32), oraz klasyczne badania powierzchniowe.

W latach 80. i 90. XX wieku gminy Ożarów i Opatów były rejonem prac w ramach AZP, prowadzonych głównie przez zespoły z UMCS (B. Bargieł, M. Florek, J. Libera, A. Zakościelna) i UW (J. Budziszewski). Szeroko rozumiana Sandomierszczyzna stanowi również rejon zainteresowań naukowych H. Kowalewskiej-Marszałek (IAiE PAN), która opublikowała częściowo wyniki swoich badań. W opracowaniach poświęconych krzemieniom świeciechowskim i czekoladowym (H. Kowalewska-Marszałek 2002; 2008) przedstawiła ona wyniki kwerend stanowisk neolitycznych z omawianych gmin. W rejonie Ożarowa stanowiska kultur wstęgowych zlokalizowano w Jurkowicach, Suchodółce, Zachcianku i Wyszmontowie, natomiast KPL – w Biedrzychowcie, Jakubowicach, Janikowie, Jankowicach, Janowicach, Julianowie, Suchodółce, Śródborzu i Wyszmontowie. WEB reprezentowana jest przez stanowiska w Janikowie, Wyszmontowie i Zawadzie. W gminie Opatów ślady osadnictwa kultur wstęgowych wystąpiły w Jałowesach, Jurkowicach, Karwowie, Kornacicach, Marcinkowicach, Nikisiałce Małej, Opatowie, Podolu i Tudorowie, natomiast KPL – w Brzeżicach, Gojcowie, Jałowesach, Jurkowicach, Karwowie, Kobylankach, Kobylanach, Kochowie, Marcinkowicach, Nikisiałce Małej i Dużej, Oficjałowie, Opatowie, Podolu, Ptkanowie, Rosochach, Strzyżowicach, Tudorowie i Wąworkowie. Stanowiska z WEB zlokalizowano w Adamowie, Karwowie, Kochowie, Łużycach, Marcinkowicach, Nikisiałce Małej i Opatowie.

W zbiorach Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie znajdują się także materiały zabytkowe z terenów gmin Ożarów i Opatów, m.in. KPL z Prus Dolnych i Szymanówki, oraz KM z Glinian, Ożarowa i Grochocic. Instytut Archeologii UW przekazał do PMA artefakty z badań powierzchniowych J. Budziszewskiego, m.in. z obszaru gminy Ożarów. Wśród nich są zabytki z Biedrzychowa (osada i obozowiska neolityczne), Lasocina (pracownie krzemieniarskie KPL), Potrzyna Małego (KPL), Suchodółki (pracownie krzemieniarskie KPL), Szymanówki (ślady osadnictwa z neolitu i WEB), Janikowa (obozowiska i osady KPL), Śródborza (obozowiska i pracownie krzemieniarskie – neolit/WEB), Tomin (osady KPL), Wojciechówki (neolityczne obozowiska), Wyszmontowa (obozowiska i osady kultur wstęgowych, KPL, KAK i KM) i Zawady (obozowiska KPL i ślady osadnictwa z WEB).

Z powyższych wykazów wynika, że omawiany rejon był dość intensywnie zasiedlany w neolicie i WEB, ze zdecydowaną przewagą osadnictwa KPL i górniczo-przetwórczych kompleksów wczesnobrązowych.

* * *

Przedstawione opracowanie ma za zadanie udostępnienie danych źródłowych z ratowniczych prac wykopaliskowych. Stanowi swego rodzaju uzupełnienie opublikowanych już wyników badań na sąsiednich stanowiskach, prowadzonych przez P. Olejarczyka, M. Szelię, T. Wiśniewskiego i A. Zakościelną. Na stan 6 w Tominach wyróżniono 11 faz osadniczych – od paleolitu środkowego, poprzez neolit, epokę brązu, młodszy okres przedrzymski, po nowożytność (M. Szelię, A. Zakościelna 2009, s. 11–22). Najintensywniejsze osadnictwo na tym stanowisku miało miejsce we wczesnym neolicie (kultura ceramiki wstęgowej rytej) oraz w rozwiniętej epoce brązu i wczesnej epoce żelaza (horyzont trzciniecko-łużycki – M. Szelię 2010, s. 26). Stanowisko 12 określono jako osadę z klasycznej i późnej fazy KPL (S. Kadrow, P. Olejarczyk 2010, s. 139). Na stan. 17 w Tominach wydzielono pięć faz chronologicznych, przypadających na neolit (KPL), wczesną epokę brązu (KM), epokę brązu/wczesną epokę żelaza (KŁ), okres wpływów rzymskich (kultura przeworska) i średniowiecze (A. Zakościelna, T. Wiśniewski 2009, s. 26–29), przy czym najintensywniejsze osadnictwo na tym stanowisku wiąże się z kulturą przeworską.

Układ chronologiczno-kulturowy na stan. 5 w Tominach jest podobny, co skłania do przypuszczenia, że te trzy stanowiska są częścią większego zespołu osadniczego, funkcjonującego od neolitu (wczesnego – kultury wstęgowej, i środkowego – KPL), poprzez epokę brązu i wczesną epokę żelaza (KM, KT, KŁ), okres wpływów rzymskich (kultura przeworska), po średniowiecze i czasy nowożytne.

Rezultaty badań w okolicy Tomin wskazują na intensywną eksploatację osadniczą tego rejonu w pradziejach i w czasach historycznych. Są też jednym z wielu przykładów potwierdzających konieczność wykorzystywania dużych inwestycji dla celów archeologicznych i rozpoznania dziedzictwa kulturowego, które w przypadku realizacji takich przedsięwzięć bywa bezpowrotnie tracone.

*mgr Zbigniew Miecznikowski
Muzeum Mazowieckie w Płocku
ul. Tumską 8
PL 09-402 Płock
zbyszekmuzeum@wp.pl*

*mgr Sławomir Sałaciński
mgr Barbara Sałacińska
Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie
ul. Długa 52
PL 00-241 Warszawa
neolit@pma.pl*

BIBLIOGRAFIA

- Bagniewski, Z., Lasek, I., Tomczak, E.
1992 *Osada kultury pucharów lejkowatych w Wojnowicach, woj. opolskie*, *Studia Archeologiczne* 21, Wrocław.
- Balcer, B.
1968 *Stanowisko Pieczyska (Zbrza Wielka) w Zawichoście-Podgórzu, pow. Sandomierz w świetle pierwszych wykopalisk*, *WA XXXII/3–4* (1966–1967), s. 290–375.
1971 *Kopalnia krzemienia w Świeciechowie-Lasku, pow. Krasnik w świetle badań 1967 r.*, *WA XXXVI/1*, s. 71–132.
1975 *Krzemień świeciechowski w kulturze pucharów lejkowatych. Eksploatacja, obróbka i rozprzestrzenienie*, Wrocław.
1981 *Związki między kulturą pucharów lejkowatych (KPL) a kulturą trypolską (KT) na podstawie materiałów krzemienianych*, [w:] T. Wiślański (red.), *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce. Studia i materiały*, Poznań, s. 81–91.
1983 *Wytwórczość narzędzi krzemianych w neolicie ziem Polski*, Wrocław.
2002 *Ćmielów – Krzemionki – Świeciechów. Związki osady neolitycznej z kopalniami krzemienia*, Warszawa.
- Bargieł, B., Libera, J.
1997 *Z badań nad formami bifacjalnymi w Małopolsce*, [w:] J. Lech, D. Piotrowska (red.), *Z badań nad krzemieniarstwem epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Materiały sympozjum zorganizowanego w Warszawie 20–22 października 1994 r.*, Polska Akademia Nauk. Komitet Nauk Pra- i Protohistorycznych. Prace 2, Warszawa, s. 145–161.
- Bąbel, J. T.
2013 *Cmentarzyska społeczności kultury mierzanowickiej na Wyżynie Sandomierskiej, część 2: Źródła*, Rzeszów.
- Budziszewski, J.
1980 *PL 10 Gliniany, „Wzgórze Kruk”, Ożarów, Wojw. Tarnobrzeg*, [w:] G. Weisgerber et alii (red.), *5000 Jahre Feuersteinbergbau. Die Suche nach dem Stahl der Steinzeit, Veröffentlichungen aus dem Deutschen Bergbau-Museum Bochum* 22, Bochum, s. 601–602.
1986 *Exploration of the Mining Field “Za Garnarczami” in Ożarów, Tarnobrzeg voivodship. Preliminary report*, [w:] K. Biro (red.), *International Conference on Prehistoric Flint Mining and Lithic Raw Material Identification in the Carpathian Basin. Budapest-Sümeg, 20–22 May*, s. 69–82.
1997a *Mine I/4 of the “Za Garnarczami” Mining Field in Ożarów (Central Poland). Remarks on Methods of Studying Shallow Flint Mines*, [w:] A. Ramos-Millán, M. A. Bustillo (red.), *Siliceous Rocks and Culture*, *Monografía Arty y Arqueología* 42, Granada, s. 151–162.
1997b *C-14 Dating of Shallow Flint Mine Sites Case Study from the “Za Garnarczami” Mining Field in Ożarów (Central Poland)*, [w:] R. Schild, Z. Sulgostowska (red.), *Man and Flint. Proceedings of the VIIth International Flint Symposium*, Warszawa – Ostrowiec Świętokrzyski, September 1995, Warszawa, s. 49–55.
- 2000 *Metodyka badań płytkich kopalń krzemienia*, [w:] W. Borkowski (red.), *Metody badań archeologicznych stanowisk produkcyjnych – górnictwo krzemienia*, *Metodyka Badań Archeologicznych* 4, Warszawa, s. 19–62.
2008 *Stan badań nad występowaniem i prądiejową eksploatacją krzemieni czekoladowych*, [w:] W. Borkowski et alii (red.), *Krzemień czekoladowy w pradziejach. Materiały z konferencji w Orońsku, 08–10.10.2003*, *Studia nad Gospodarką Surowcami Krzemiennymi w Pradziejach* 7, Warszawa-Lublin, s. 33–106.
- Budziszewski, J., Michniak, R.
1989 *Z badań nad występowaniem, petrograficzną naturą oraz prahistoryczną eksploatacją krzemieni pasiastych w południowym skrzydle Niecki Magoń-Folwarczysko*, *WA XLIX/2* (1984), s. 151–190.
- Burchard, B.
1973 *Ze studiów nad chronologią kultury pucharów lejkowatych w zachodniej części Małopolski*, [w:] *Z badań nad neolitem i wczesną epoką brązu w Małopolsce*, *Prace Komisji Archeologicznej* 12, Wrocław, s. 107–119.
1977 *Wyniki badań wykopaliskowych na osadzie kultury pucharów lejkowatych na stan. 1 w Niedźwiedziu, gmina Słomniki, woj. Kraków, w latach 1965–1973*, *SprArch. XXIX*, s. 59–81.
- Herbich, T.
1997 *Geophysics in Flint Mine Surveying: Past Uses and Future Prospects*, [w:] R. Schild, Z. Sulgostowska (red.), *Man and Flint. Proceedings of the VIIth International Flint Symposium Warszawa – Ostrowiec Świętokrzyski, September 1995*, Warszawa, s. 77–82.
- Kadrow, S., Olejarczyk, P.
2010 *‘Cord’ Ornaments on Funnel Beaker Culture Pottery at Tominy, Site 12*, [w:] A. Koško (red.), *‘Cord’ Ornaments on Pottery in the Vistula and Dnieper Interfluvial Region: 5th–4th Mill. BC*, *„Baltic-Pontic Studies”* 15, s. 135–145.
- Kempisty, E.
1966 *Materiały do osadnictwa kultury pucharów lejkowatych na terenie Gór Pieprzowych w pow. Sandomierz*, *WA XXXII/1–2*, s. 137–148.
- Klimaszewski, M.
1961 *Geomorfologia ogólna*, Warszawa.
- Kondracki, J.
2002 *Geografia Polski. Mezoregiony fizyczno-geograficzne*, Warszawa.

- Kowalewska-Marszałek, H.
2002 *Krzemień świeciechowski w neolicie Wyżyny Sandomierskiej. Kilka uwag na temat rozprzestrzenienia inwentarzy*, [w:] B. Matraszek, S. Sałaciński (red.), *Krzemień świeciechowski w pradziejach. Materiały z konferencji w Ryni, 22–24.05.2000*, Studia nad Gospodarką Surowcami Krzemiennymi w Pradziejach 4, Warszawa, s. 177–207.
2008 *Krzemień czekoladowy w neolicie Wyżyny Sandomierskiej. Uwagi na temat rozprzestrzenienia inwentarzy*, [w:] W. Borkowski et alii (red.), *Krzemień czekoladowy w pradziejach. Materiały z konferencji w Orońsku, 08–10.10.2003*, Studia nad Gospodarką Surowcami Krzemiennymi w Pradziejach 7, Warszawa–Lublin, s. 245–276.
- Krakowska, E.
1996 *Grace górnicze z pola eksploatacyjnego „Borownia” w Rudzie Kościelnej*, [w:] *Z badań nad wykorzystaniem krzemienia pasiastego*, Studia nad Gospodarką Surowcami Krzemiennymi w Pradziejach 3, Warszawa, s. 55–85.
- Kruk, J., Milisauskas, S.
1981 *Wyżynne osiedle neolityczne w Bronocicach, woj. kieleckie*, APolski XXVI/1, s. 65–113.
1983 *Chronologia absolutna osadnictwa neolitycznego z Bronocic, woj. kieleckie*, APolski XXVIII/2, s. 257–317.
- Krukowski, S.
1948 *Paleolit*, [w:] S. Krukowski, J. Kostrzewski, R. Jakimowicz, *Prehistoria ziem polskich*, Encyklopedia Polska, tom IV, cz. 1, Kraków (1939–1948), s. 1–117.
- Kulczycka-Leciejewiczowa, A.
2002 *Zawarża. Osiedle neolityczne w południowopolskiej strefie lessowej*, Wrocław.
- Libera, J.
1982 *Przemysł krzemienny kultury pucharów lejkowatych na Lubelszczyźnie*, WA XLVII/2, s. 169–189.
- Libera, J., Zakościelna, A.
1990 *Badania powierzchniowe w południowej części Niecki Magoń-Folwarczysko*, Sprawozdania z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS w 1990 roku, Lublin, s. 57–64.
2002 *Złoża krzemieni turońskich w przełomowym odcinku Wisły*, [w:] B. Matraszek, S. Sałaciński (red.), *Krzemień świeciechowski w pradziejach. Materiały z konferencji w Ryni, 22–24.05.2000*, Studia nad Gospodarką Surowcami Krzemiennymi w Pradziejach 4, Warszawa, s. 93–109.
2006 *Inwentarze krzemienne z grobów grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych*, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), *Idea megalityczna w obrzędzie pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, Lublin–Kraków, s. 135–169.
- Małecka-Kukawka, J.
2001 *Między formą a funkcją. Traseologia neolitycznych zabytków krzemiennych z ziemi chełmińskiej*, Toruń.
- Matraszek, B.
2001 *Osada kultury pucharów lejkowatych ze stan. „Nad Warrem” w Złotej, gm. Samborzec, woj. świętokrzyskie, WA LV (1999–2001)*, s. 123–174.
- Migal, W., Sałaciński, S.
1996 *Eksperymentalne wytwarzanie siekier czworosiecznych z krzemienia pasiastego*, [w:] *Z badań nad wykorzystaniem krzemienia pasiastego*, Studia nad Gospodarką Surowcami Krzemiennymi w Pradziejach 3, Warszawa, s. 121–139.
- Młynarczyk, H.
1982 *Materiały krzemienne z grobowców kujawskich w Sarnowie, Gaju, Leśniczówce i Wietrzychowicach*, „Światowit” XXXV, s. 55–93.
- Osipowicz, G.
2010 *Narzędzia krzemienne w epoce kamienia na ziemi chełmińskiej. Studium traseologiczne*, Toruń.
- Pelisiak, A., Gębica, P.
2007 *Podstawy geomorfologii i gleboznawstwa dla archeologów*, Rzeszów.
- Pipes, M.-L., Kruk, J., Makowicz-Poliszot, D., Milisauskas, S.
2010 *Neolithic Human and Animal Remains from Shared Deposition Contexts at Bronocice*, [w:] S. Czopek, S. Kadorow (red.), *Mente et rutro. Studia archaeologica Johanni Machnik viro doctissimo octogesimo vitae anno ab amicis, collegis et discipulis oblata*, Ressorviae, s. 41–58.
- Podkowińska, Z.
1950 *Osada neolityczna na Górze Gawroniec w Ćmielowie, pow. Opatów, WA XVII/2–3*, s. 95–146.
1952 *Prace wykopaliskowe na stanowisku „Gawroniec-Pałyga” w Ćmielowie w pow. opatowskim 1950 r.*, WA XVIII/3–4 (1951/1952), s. 201–242.
- Rook, E., Nowak, M.
1993 *Sprawozdanie z badań wielokulturowego stanowiska w Krakowie-Prądniku Czerwonym, w latach 1990 i 1991*, SprArch. XLV, s. 35–71.
- Sałaciński, S.
1989 *Zbiór krzemiennych narzędzi retuszowanych z badań powierzchniowych S. Krukowskiego na stanowisku kultury pucharów lejkowatych „Gawroniec” w Ćmielowie, woj. tarnobrzeskie, WA XLIX/2 (1984)*, s. 247–259.
- Samsonowicz, J.
1923 *O złożach krzemieni w utworach jurajskich północno-wschodniego zbocza Gór Świętokrzyskich*, WA VIII, s. 17–24.

- Szeliga, M.
2010 *Kontynuacja badań wykopaliskowych na wielokulturowym stanowisku 6 w Tominach, pow. opatowski, w latach 2006–2007*, APS X (2008), s. 9–27.
- Szeliga, M., Zakościelna, A.
2009 *Wstępne sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na wielokulturowym stan. 6 w Tominach, pow. opatowski, w 2006 roku*, APS IX (2007), s. 9–23.
- Tetzlaff, W.
1989 *Funnel Beaker Culture, Mrowino, gm. Rokietnica, woj. Poznań, Site 3, Settlement*, PArch. 36, s. 247–249.
- Uzarowicz-Chmielewska, A., Sałacińska, B.
2013 *Osady neolityczne w Stryczowicach, woj. świętokrzyskie*, MSiW X, Warszawa.
- Wróblewski, T.
2007 *Analiza i opis geomorfologiczny rejonu Zawada-Tominy, gm. Ożarów w województwie świętokrzyskim*, [w:] Tominy, gm. Ożarów, pow. Opatów, woj. świętokrzyskie, stan. 5/160, AZP 85-73. Dokumentacja z badań (opracowanie zbiorowe), m-pis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, Delegatura w Sandomierzu.
- Więcek, M.
2007 *Metodyka polowa*, [w:] Tominy, gm. Ożarów, pow. Opatów, woj. świętokrzyskie, stan. 5/160, AZP 85-73. Dokumentacja z badań (opracowanie zbiorowe), m-pis w archiwum Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, Delegatura w Sandomierzu.
- Włodarczak, P.
2006 *Chronologia grupy południowo-wschodniej kultury pucharów lejkowatych w świetle dat radiowęglowych*, [w:] J. Libera, K. Tunia (red.), *Idea megalityczna w obrędku pogrzebowym kultury pucharów lejkowatych*, Lublin-Kraków, s. 27–63.
- Zakościelna, A., Wiśniewski, T.
2009 *Sprawozdanie z badań ratowniczych na wielokulturowym stan. 17 w Tominach, pow. opatowski*, APS IX (2007), s. 25–36.

NEOLITHIC AND EARLY BRONZE AGE SETTLEMENT AT TOMINY, OPATÓW COUNTY

SUMMARY

Site 5 at Tominy lies to the north of the Sandomierz Highland (Fig. 1) on the south-eastern edge of the Foreland of Ilża (J. Kondracki 2002, fig. 38; M. Szeliga, A. Zakościelna 2009, p. 9), on an elevation built of glacial sands and boulder clay (Fig. 2). Traces of occupation were identified at 178–184 m ASL. In the immediate vicinity of the site are found carbonate rocks of Upper Jurassic (Kimmeridgian and Oxfordian) age.

Discovered by Janusz Budziszewski in 1982 the site was investigated by test trenches in 2004 (Aleksandra Sujecka and Józef Bednarczyk) and attributed to the Funnel Beaker Culture. In 2006 it came under an area excavation (Zbigniew Miecznikowski and Sławomir Sałaciński; Fig. 3, 4). Also investigated that year were nearby sites 6 and 17 at Tominy with a multi-phase culture deposit (Marcin Szeliga, Anna Zakościelna, Tadeusz Wiśniewski).

The main aim of the archaeological excavation made at Tominy 5 was to salvage the area's archaeology before it came under development associated with the construction of a ring road for Ożarów. A total of 10000 m² were investigated, identifying 127 archaeological features (Fig. 5, 9–17). The earliest occupation is documented by flint and pottery finds datable to the Early Neolithic attributed to Linear Pottery Cultures. This is material analogical to the one excavated at Tominy 6, published by M. Szeliga and A. Zakościelna (2009), the site of a Linear Band Pottery Culture settlement from its Musical Note Pottery phase and from the stage transitional to Żelazowce Phase. Some of the finds from Tominy 6 suggest strong links with the circle of eastern Linear Band Pottery Cultures from the Slovak-Hungarian border zone, manifested by pottery ornamentation styles and objects made of Carpathian obsidian (M. Szeliga, A. Zakościelna 2009, p. 14). Later occupation during the Neolithic is documented by a fragment of a Funnel Beaker Culture settlement, and later still, by a small number of features attributed to the Early Bronze Mierzanowice Culture, and traces of occupation by the people of Trzciniec Culture and Lusatian Culture.

The assemblage recovered at Tominy 5 is dominated by pottery (Fig. 33–41) and flint artifacts (Fig. 20–32, Table 1–3) of the Funnel

Beaker Culture. A more outstanding archaeological feature (No. 23) associated with this culture had a sub-rectangular plan, 100×150 m at the level of detection, and a depth of 100 cm (Fig. 6–8). It yielded a funnel beaker, a pottery fragment, an amphora, a clay spindlewhorl and flint flakes. Other Funnel Beaker Culture features (e.g., Nos. 53, 54, 90–93) are typical household pits, often recorded in settlements of this culture. The settlement identified at Tominy 5 belongs to the south-eastern group of Funnel Beaker Culture which resided in the region between 3900/3800 and 2900/2800 BC (P. Włodarczak 2006, p. 57–59; A. Uzarowicz-Chmielewska, B. Sałacińska 2013, p. 232).

An even more outstanding feature was No. 68 (Fig. 18, 19). It appeared in plan as a concentration of brown-yellow clay interspersed with limestone rubble and broken flint nodules. At the level of detection it had a width of 280 cm and a depth of 260 cm. Because of the shape of its cross-section and the presence of limestone and flint rubble in its fill the feature was interpreted tentatively as a pit left behind from flint extraction. Evidence on shaft mining of siliceous rocks during the Early Bronze Age was identified at nearby Ożarów and Gliniany by Stefan Krukowski (1890–1982) and an investigation was made in early 1980s by J. Budziszewski (1980, p. 601–605; 2008, p. 34, 36). Other features of similar description identified at Tominy 5 (Nos. 39, 45, 78 and 79) were much less well preserved.

By J. Budziszewski (Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw) feature no. 68 is interpreted tentatively as a natural, karstic, formation. This view has been supported by the geomorphologist Piotr Szwarzewski (University of Warsaw, Faculty of Geography and Regional Studies), presumably a karstic funnel-shaped sink hole.

The fieldwork at Tominy has brought in new data on the prehistoric settlement in the foreland of the Sandomierz Highland. The post-excavation analysis of the archaeological record from site 5 is also a complement to other published assemblages from the Ożarów ring road.

tlum. A. Kinecka

WYKAZ SKRÓTÓW TYTUŁÓW CZASOPISM I WYDAWNICTW WIELOTOMOWYCH

ABBREVIATIONS OF PERIODICALS' AND SERIAL PUBLICATIONS' TITLES

AAC	– „Acta Archaeologica Carpathica”, Kraków
AAHung.	– „Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest
AFB	– „Arbeits- und Forschungsberichte zur sächsischen Bodendenkmalpflege”, Berlin (Stuttgart)
Amtl. Ber.	– „Amtlicher Bericht über die Verwaltung der naturgeschichtlichen, vorgeschichtlichen und volkskundlichen Sammlungen des Westpreußischen Provinzial-Museums für das Jahr ...”, Danzig
APolski	– „Archeologia Polski”, Warszawa
APS	– „Archeologia Polski Środkowowschodniej”, Lublin (wcześniej: Lublin-Chełm-Zamość)
AR	– „Archeologické rozhledy”, Praha
B.A.R. Int. Series	– British Archaeological Reports, International Series, Oxford
BerRGK	– „Bericht der Römisch-Germanischen Kommission”, Frankfurt a.M.-Berlin
BJahr.	– „Bonner Jahrbücher”, Köln/Bonn
BMJ	– „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern”, Lübstorf (wcześniej: „Bodendenkmalpflege in Mecklenburg. Jahrbuch ...”, Schwerin/Rostock/Berlin)
CRFB	– Corpus der römischen Funde im europäischen Barbaricum
FAP	– „Fontes Archaeologici Posnanienses” (wcześniej: „Fontes Praehistorici”), Poznań
Inf.Arch.	– „Informator Archeologiczny. Badania rok ...”, Warszawa
InvArch.	– „Inventaria Archaeologica, Pologne”, Warszawa-Łódź
JmV	– „Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte”, Halle/Saale
JRGZM	– „Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz”, Mainz
KHKM	– „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, Warszawa
KSIA	– Kratkie soobšeniâ Instituta arheologii Akademii nauk SSSR (Краткие сообщения Института археологии Академии наук СССР), Moskva
MIA	– Materialy i issledovaniâ po arheologii SSSR (Материалы и исследования по археологии СССР), Moskva
MatArch.	– „Materiały Archeologiczne”, Kraków
MS	– „Materiały Starożytne”, Warszawa
MSiW	– „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne”, Warszawa
MSROA	– „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego”, Rzeszów-Krosno-Sandomierz-Tarnów (-Przemysł/Tarnobrzeg)
MZP	– „Materiały Zachodniopomorskie”, Szczecin
PA	– „Památky archeologické” (wcześniej: „Památky archeologické a místopisné”), Praha
PArch.	– „Przegląd Archeologiczny”, Poznań
PMMAE	– „Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna”, Łódź
PomAnt	– „Pomorania Antiqua”, Gdańsk
Prahistoria ziem polskich	– <i>Prahistoria ziem polskich</i> , tom I: <i>Paleolit i mezolit</i> (red. W. Chmielewski, W. Hensel), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975; tom II: <i>Neolit</i> (red. W. Hensel, T. Wiślański), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom III: <i>Wczesna epoka brązu</i> (red. A. Gardawski, J. Kowalczyk), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978; tom IV: <i>Od środkowej epoki brązu do środkowego okresu lateńskiego</i> (red. J. Dąbrowski, Z. Rajewski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979; tom V: <i>Późny okres lateński i okres rzymski</i> (red. J. Wielowiejski), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1981
Prussia	– „Sitzungsberichte der Altertumsgesellschaft Prussia” (później: „Prussia. Zeitschrift für Heimatkunde”), Königsberg i.Pr.
PZ	– „Praehistorische Zeitschrift”, Berlin-New York
RArch.	– „Recherches Archéologiques”, Kraków
RB	– „Rocznik Białostocki”, Białystok
RO	– „Rocznik Olsztyński”, Olsztyn
SJahr.	– „Saalburg Jahrbuch”, Berlin-New York
SlA	– „Slovenská archeológia”, Bratislava
SovArch	– „Sovetskââ Arheologia” (Советская археология), Moskva
SprArch.	– „Sprawozdania Archeologiczne”, Kraków
SprPMA	– „Sprawozdania P.M.A.”, Warszawa
WA	– „Wiadomości Archeologiczne”, Warszawa
ZNUJ	– „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, Kraków
ZOW	– „Z otchłani wieków”, Warszawa

